

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

О. М. Казакова
М.М. Бессонова

ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ВЧЕНЬ

Практикум
до семінарських занять, виконання самостійної роботи
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності 291 «Міжнародні
відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», освітньо-професійної
програми «Країнознавство»

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № 12 від 23.06.2020 р.

Запоріжжя
2020

УДК : 321.01(091)(076.5)

К 658

Казакова О. М., Бессонова М. М. Історія політичних вчень : практикум до семінарських занять, виконання самостійної роботи для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», освітньо-професійної програми «Країнознавство». Запоріжжя : ЗНУ, 2020. 91 с.

Навчально-методичне видання містить рекомендації до семінарських занять, питання для самоконтролю, список рекомендованої літератури (основної та додаткової) з навчальної дисципліни. До кожного із семінарських занять подаються витяги з текстів джерел. Тлумачення основних термінів і понять з історії політичних вчень міститься у глосарії.

Для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», освітньо-професійної програми «Країнознавство»

Рецензент

С. В. Білоножко, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин
Відповідальний за випуск

О. М. Маклюк, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин

ЗМІСТ

Передмова	4
Загальні рекомендації з підготовки до семінарських занять	6
Зміст семінарських занять	9
Тема 1. Політична думка на Стародавньому Сході	9
Тема 2. Політична думка у Стародавній Греції	21
Тема 3. Політичні вчення у Стародавньому Римі	30
Тема 4. Політична та правова ідеологія у Західній Європі у період середніх віків.	35
Тема 5. Державно-правові вчення доби Відродження та Реформації	46
Тема 6. Політико-правові вчення західноєвропейського Просвітництва XVIII ст.	63
Тема 7. Основні напрями розвитку української державно-правової думки на початку XX ст.	70
Завдання до семінарських занять	85
Питання до заліку	89

ПЕРЕДМОВА

Курс «Історія політичних вчень» є необхідною складовою частиною вивчення ряду дисциплін, що вивчають міжнародні відносини на сучасному етапі розвитку людства. Курс спрямовано на вивчення студентами основних тенденцій та ключових проблем сучасності, отримання навичок критичного ставлення до процесів, що відбуваються, та теоріям, що їх пояснюють.

Цей курс покликаний показати специфіку розвитку історії політичних вчень її місце в світовій політичній та філософській думці. Значна увага приділяється також особливостям політичних процесів, які відбувалися у різні періоди історії у країнах світу. Курс історії політичних вчень висвітлює провідні ідеологічні течії, їх трансформацію від найдавніших часів до сучасності. Місце в структурно-логічній схемі спеціальності. Навчальна дисципліна «Історія політичних вчень» є складовою циклу професійної підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр», пов'язана з такими дисциплінами як «Історія філософії», «Політична історія», «Міжнародні відносини та світова політика».

Курс «Історія політичних вчень» розрахований на студентів другого курсу історичного факультету напряму підготовки «Країнознавство». Навчальна дисципліна оцінюється за модульно-рейтинговою системою. Вона складається з двох навчальних модулів (на протязі семестру). Результати навчальної діяльності студентів оцінюються за 100-бальною шкалою в кожному семестрі окремо.

Метою навчальної дисципліни «Історія політичних вчень» є вивчення студентами теоретичного знання зарубіжних мислителів про закономірності завоювання, використання та утримання політичної влади, втіленої в політичних системах суспільств в різні історичні епохи.

Завдання дисципліни:

- отримання знань про категоріальний апарат, методологічні засади та методи дослідження історії політичних вчень;
- отримання та закріплення знань про природу політичних процесів, політичні інститути, різновиди політичних систем, форм держав в різні історичні епохи в різноманітних політичних концепціях вчених;
- набуття досвіду критичного оцінювання різноманітних теоретичних підходів та концепцій, що існують в історії політичних вчень;
- вироблення у студентів навичок виокремлювати теоретичні і прикладні аспекти політологічного знання, раціонального та ірраціонального в політиці;
- здобуття навичок для практичного застосування теоретичних знань для аналізу політичних процесів та явищ в Україні та інших державах.

Предметом навчальної дисципліни «Історія політичних вчень» є теоретичні знання зарубіжних мислителів різних історичних епох про політичну систему суспільства.

Вимоги до знань та вмінь.

Студент повинен **знати**:

- об'єкт, предмет, методи та закономірності історії політичних вчень, чітко оперувати і володіти її понятійно-категоріальним апаратом;
- концепції та теорії класиків політичної думки;
- сутність політичного життя, політичних відносин і процесів, суб'єкти і об'єкт політики на різних етапах світової історії людства;
- права людини і громадянина, сутність і значення політичних інститутів у житті держави та громадянського суспільства.

Студент повинен **вміти**:

- визначати теоретичні, духовні, прикладні та інструментальні компоненти політичного знання, їх роль і функції в підготовці політичних рішень, у забезпеченні особистого внеску до суспільно-політичного життя;
- здійснювати ґрунтовний системний, порівняльний та критичний аналіз концептів, концепцій та теорій класиків політичної думки;
- виокремлювати теоретичні і прикладні аспекти знання про політику, раціонального та ірраціонального в політиці;
- оперувати навичками політичної культури, застосувати політичні знання в своїй професійній та громадській діяльності.

Дане навчально-методичне видання містить у собі завдання з врахуванням різноманітних форм аудиторної та самостійної роботи студента, які він має виконати в процесі вивчення курсу «Історія політичних вчень».

ЗАГАЛЬНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

На семінарські заняття виносяться теми, які мають за мету поглибити знання студентів відносно специфіки політичних вчень, розвинути практичні навички щодо проведення аналізу міжнародних відносин.

Мета посібника – навчити студентів працювати самостійно з різними видами джерел. Плани семінарських занять – містять тематику, питання та перелік необхідної літератури (основної та додаткової) до кожного заняття. Рекомендовані джерела та списки літератури не претендують на бібліографічну повноту і можуть бути розширені студентами самостійно.

Основною формою і визначальною ознакою семінарських занять з історії політичних вчень є самостійна робота студентів над певним навчальним матеріалом, передбаченим програмою, виступи з рефератами й повідомленнями, обговорення їх під керівництвом викладача. В основу курсу покладено хронологічний принцип, який дає можливість простежити закономірності та особливості міжнародних відносин. Дані методичні рекомендації розраховані на студентів денного відділення напрямку підготовки «країнознавство».

Підготовка до семінарського заняття. При підготовці до семінарів студенту необхідно уважно ознайомитися з методичними рекомендаціями по кожній темі. Вони містять або короткий план відповіді з того або іншого питання, або звертають увагу студента на ті моменти, які йому необхідно врахувати при підготовці відповіді. Плани семінарських занять супроводжуються списком основних джерел і літератури, з якими студент повинен ознайомитися. Під час підготовки до семінарських занять студенти мають опанувати прийомами та методами самостійної роботи з історичними джерелами та монографічною літературою, засвоїти навички дослідної роботи.

Готуючись до семінарського заняття, слід опрацювати історичні джерела, монографічні дослідження та наукові статті (список літератури та джерел додаються), скласти конспект опрацьованих джерел та літератури, докладний план виступу, тези по кожному питанню. Такий спосіб підготовки до семінарського заняття дозволить усвідомити логічну структуру навчального матеріалу, сприятиме повному, міцному, свідомому та глибокому засвоєнню змісту курсу.

Порядок роботи на семінарському занятті. Семінарські заняття проводяться у формі бесіди, рецензування та обговорення рефератів, доповідей, передбачають дискусію з вузлових питань теми. На виступ студента з доповіддю на семінарському занятті відводиться до 10 хвилин. Доповідь повинна бути логічно завершеним, обґрунтованим і систематизованим викладом наукового питання, тобто необхідно чітко зазначити причини, хід подій, склад учасників, результати та наслідки процесу або явища.

Будь-яке твердження повинно бути обов'язково доведене. Виступ із доповіддю підлягає обговоренню у студентській групі, рецензуванню. Для реалізації даного порядку роботи студенти повинні підготувати дискусійні питання доповідачу, брати участь в обговоренні, рецензувати доповідь.

Отримані студентами оцінки за окремі семінарські заняття враховуються при виставленні підсумкової оцінки з даної навчальної дисципліни. Опанування матеріалом семінарських занять у повному обсязі є обов'язковим для кожного студента. У випадку невідповідності або пропуску семінару (незалежно від причин) студент зобов'язаний самостійно опрацювати відповідну тему.

Ми маємо надію, що цей навчально-методичний посібник значною мірою сприятиме успішному виконанню складної роботи по вивченню курсу «Історія політичних вчень». В ньому ви знайдете для себе багато цікавого та корисного.

Теми семінарських занять не дублюються із лекційним курсом. Вони дають можливість студентам ознайомитися із особливостями діяльності молодіжних організацій Європи, побачити їх різноманітність, проаналізувати специфіку діяльності.

При підготовці до семінарів студенту необхідно уважно ознайомитися з питаннями, що винесені на обговорення. Методичні рекомендації містять короткий план відповіді з кожного питання, або звертають увагу студента на ті моменти, які йому необхідно врахувати при підготовці відповідей. Плани семінарських занять супроводжуються списком основних джерел і літератури з якими студент повинен ознайомитися. Під час підготовки до семінарських занять студенти мають опанувати прийоми та методи самостійної роботи з джерелами та монографічною літературою.

Такий спосіб підготовки до семінарського заняття дозволить усвідомити логічну структуру навчального матеріалу, сприятиме повному, свідомому та глибокому засвоєнню змісту курсу.

Елемент творчості у роботі студентів при підготовці до семінарського заняття полягає у самостійному аналізі джерел, застосуванні методів комплексного підходу до вивчення багатопланових міжнародних відносин. Прогнозування сучасного стану міжнародних відносин вимагає високого рівня знань фактичного матеріалу і методологічних основ. Оригінальне рішення подібних проблем – найбільш бажаний результат самостійної роботи студентів, що підтверджує їх компетентність і хорошу орієнтованість в матеріалі, що вивчається.

При конспектуванні відповідей на проблемні запитання рекомендованим є:

- чітко, лаконічно формулювати думку, що дає змогу зосередитися на головному, найсуттєвішому у прочитаному тексті;
- дослівно занотувати визначення, аргументи автора;
- усі цитати слід брати у лапки, точно зазначати джерело (назва, місце виходу у світ видання, назва видавництва, рік випуску, том, сторінка);
- використовувати скорочення слів, умовні позначення;
- записувати компактно, що дає змогу зробити конспект доступним для огляду;

- робити інтервали між рядками, достатні для вписування за необхідності доповнень.

Семінарські заняття проводяться у формі бесіди, рецензування та обговорення доповідей, передбачають дискусію з ключових питань теми. На виступ студента з доповіддю на семінарському занятті відводиться до 10 хвилин. Доповідь повинна бути логічно завершеною, обґрунтованою і систематизованою.

Виступи на семінарських заняттях оцінюються наступним чином:

- а) послідовний виклад матеріалу з висновками у кінці відповіді, знання фактичного матеріалу, володіння понятійним апаратом, уміння творчо розв'язувати завдання – **5 бали**;
- б) послідовний виклад матеріалу, знання фактичного матеріалу, навички структурних характеристик, володіння категоріальним апаратом, допускається 1-2 неточності у використанні понятійного матеріалу – **4 бали**,
- в) зміст матеріалу викладено частково, з недотриманням в окремих випадках послідовності, студент частково володіє знаннями фактичного матеріалу, при поясненні понять допущено помилки, суть питання в основному розкрита, не зважаючи на зазначені вище упущення – **3 бали**;
- г) основний зміст питання не розкрито, студент володіє епізодичними знаннями фактичного матеріалу, суть питання не розкрита – **2 бали**.

Доповнення та участь у дискусії на семінарському занятті оцінюється у **1–3 бали**.

Отже, вищеописана рекомендації з підготовки до семінарських та занять дозволять усвідомити логічну структуру навчального матеріалу, сприятимуть повному, міцному, свідомому та глибокому засвоєнню змісту курсу та набуттю компетентності у галузі історії.

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. ПОЛІТИЧНА ДУМКА НА СТАРОДАВНЬОМУ СХОДІ

Питання для обговорення:

1. Політичні ідеї у Стародавньому Єгипті.
2. Загальна характеристика політичної думки давньої Месопотамії.
3. Політичні ідеї у Стародавній Індії.
4. Політичні вчення Стародавнього Китаю.

Рекомендована література:

Основна:

1. Голованов С.О. Історія Стародавнього світу : навч.посіб. для студ.вищ.навч.закл.істор.спец. Т.1 / С.О. Голованов. *Всесвітня історія* : в 5 т. Київ : Київ.ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 472 с.
2. Історія зарубіжних політичних вчень : навч.-метод. посіб. / Ф.М. Кирилюк, О. В. Батрименко. Київ : ТОВ «XXI ст.: Діалог культур», 2005. 254 с.
3. Кирилюк Ф. Історія політології : підручник для вищих навч. закл. Київ : Знання України, 2001. Т. 1. 354 с.
4. Кирилюк Ф. Стародавня політологія. Київ : Товариство «Знання» України, 2000. 192 с.
5. Хрестоматия по истории Древнего Востока / В.В.Струве и Д.Т.Редера. Москва, 1963. 380 с.

Додаткова:

6. Бонгард-Левин Г. М., Герасимов А. В. Мудрецы и философы древней Индии. Москва : Наука, 1975.
7. Буддизм. Словарь. Москва, 1992. 347 с.
8. Васильев Л.С. История религий Востока. Москва, 1988. 456 с.
9. Ислам. Энциклопедический словарь. Москва, 1991. 259 с.
10. Крип'якевич І. Всесвітня історія у 3-х кн. Київ : Либідь, 1995. Т.1. 428 с.
11. Федоров К.Г. Історія держави і права зарубіжних країн. Київ : Вища школа, 1994. 215 с.
12. Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн. Київ : Вентуріб 1994. 310 с.

📖 Методичні рекомендації

Студентам необхідно надати загальна характеристику основних напрямків політичної думки в стародавньому Єгипті та Месопотамії. Потрібно показати релігійний характер політичних ідей та початок процесу виокремлення знань

про політику із міфологічного світогляду, формування основних політичних понять.

В наступному питанні треба розглянути політичні ідеї Стародавньої Індії. Веди. Упанішади. Махабхарата Рамаяна. Закони Ману. Політичні ідеї брахманізму: виправдання станово-кастового ладу: походження політичної влади та її організація. Політичні ідеї буддизму: соціальна структура суспільства і природа політичної влади; рівність людей незалежно від касты і стану, шляхи подолання страждань.

Політичні концепції Стародавнього Китаю необхідно проаналізувати в останньому питанні семінару. Політичні ідеї Конфуція: суспільство і держава; ідеал людини; рівномірний розподіл багатств; характер управління; мораль і політика; суспільно-політичний мир. Соціально-політичне вчення даосизму: причини нерівності і соціального зла; критика насильства; соціально-політичний ідеал.

Мо-цзи: природня рівність всіх людей; протест проти гніту і бідності; договірне походження держави; основи державного управління; розуміння справедливості. Політичні ідеї школи «фадзя» – законників (легістів). Критика конфуціанських уявлень про політичне управління. Ідеал «законницької» держави за Шан Яном.

✍Завдання для роботи з джерелом

1. Поясніть яким має бути правитель згідно з запропонованим джерелом?
2. Що за цим джерелом є найбільшою загрозою для державного управління?

📖Джерела

«Повчання гераклеопольського царя (?Ахтоя) своєму синові Мері-ка-Ра» (кінець III тис. до н.е.)

Повчання гераклеопольського царя (?Ахтоя) своєму синові Мері-ка-Ра» дає матеріал для того, щоб судити про соціальні відносини і про організацію Єгипетської держави в кінці III тисячоліття до н.е. Текст зберігся в трьох папірусах епохи Нового Царства (1580-1085 рр. до н.е.) XVIII династії, оригінал яких походить з часів розпаду Єгипту між Стародавнім і Середнім Царством.

Підбурювач – це шкідник, знищ його, убий (його), зітри його ім'я, (знищ) його близьких, вигуби пам'ять про нього і про його людей, що люблять його. Неспокійна людина – це смута для городян, бо вона створює дві партії серед молоді...

Хай будеш ти праведним перед богом... Будь вправний в мові... і ти переможеш, бо язик – це... зброя (царя). Сильніша мова, ніж усяка зброя... Мудрець – це (захист) для князів, не поборють його, не трапиться (брехня) в його присутності, бо приходить до нього істина готовою, подібно реченню предків. Іди за прикладом твоїх батьків, твоїх предків... ось, їх слова лежать в писаннях – відкрий, читай, пильнуй премудрості, бо з учня стає умілець.

Не будь злим, самовладання прекрасне, створюй свої пам'ятники твоєю любов'ю, збагачуй... і городян, і подякують за дари... вихваляючи за твою благодать, молячись за твоє здоров'я.

Поважай вельмож і піклуйся про твій народ. Зміцнюй твої кордони і твою країну, – бо добре творити для прийдешнього... Злочинець той, що захоплює собі землю беззаконно. Хто заздрить (тому,) (що) інші мають – це дурний, бо проходить (життя) на землі, не довге воно, а хто залишає (добрю) пам'ять про себе – це щасливий... Чи є (людина), що живе вічно?..

Звеличуй твоїх вельмож, і вони виконають твої постанови. Той, хто забезпечений у своєму домі — безсторонній, бо він багатий і не терпить нужди. А бідняк не говорить згідно з істиною. Несправедливий той, хто говорить « я хочу!». Він прихильний до того, кого він любить, він схиляється до власника його приносин. Могутній цар, що має почет, славен багатий знатними. Говори істину у своєму домі, і вельможі в країні боятимуться тебе.

Твори істину, і ти залишишся на землі. Заспокой плачучого, не утискуй вдову, не відстороняй людину від майна її батька, не усувай вельмож з їх посад. Не вбивай – це не корисно для тебе, але карай ударами і ув'язненням, і тоді ця земля процвіте, за винятком бунтівника, чії наміри відкриті, тому що бог знає підбурювача і бог карає його гріхи його кров'ю... Але не вбивай людини, достоїнства якої ти знаєш, з якою ти співав писання...

Читай про суд... перед богом і йди спокійно в «Місце таємниче», бо коли іде душа до місця, яке вона знає, не відхиляється вона від шляхів вчорашніх, і ніякі чари не вдержать її... А судді, які судять грішників, – знай, не лагідні вони в той день судилища нещасних, в час виконання їх обов'язків. Горе засудженому!... Не надійся на довгість піт, бо вони дивляться на життя, як на годину. Коли залишається людина після смерті, діла її складені купою перед нею. Перебування там вічне. Дурний, хто легко ставиться до цього. Але той, хто досяг цього, не роблячи гріха, – буде там, подібно до бога, сміливо ступаючи, подібно до «Владики вічності».

Піднімай молодих воїнів, хай возлюбить тебе столиця... Підвищуй твоїх вельмож, висувай твоїх (воїнів), збільшуй (число) молодих воїнів, що йдуть за тобою, давай їм майно, даруй землю, нагороджуй скотом. Не роби різниці між сином знатного і простою людиною, залучай людину по її ділах, хай творяться всі ремесла...

Оберігай твій кордон, будуй твої пам'ятники. Загони робітників корисні для свого пана. Створюй (прекрасні) пам'ятники для бога; через те житиме ім'я того, хто це зробить...

Відвідуй храм, мовчи про таїнства, входь у святилище, їж хліб у домі бога. Наповнюй жертвник, збільшуй хліб, примножуй щоденні жертви, корисно це для того, хто робить як зброю для відбиття грядущих (бід), сні вночі і вдень. (Але) він убив бунтівника, подібно до того, як поразив людина свого сина заради свого брата. Бо бог знає кожне ім'я. Хай не зробиш ти зла моїми устами, що дають всякі правила про царя! Тримай лице твоє (прямо), стій як людина!

Хай досягнеш ти мене без свого обвинувача! Не вбивай нікого близького до тебе... Збуди любов до себе в усій країні. Поведінка добра – це пам'ять!...

Ось, я сказав тобі мої найкращі думи, закріпи їх твердо перед твоїм лицем!

Джерело : Хрестоматія по історії Древнього Востока. Москва, 2003. С.34 – 37.

✍Завдання для роботи з джерелом:

1. Проаналізуйте згідно законів Ману обов'язки царя.

📖Джерела

Зі збірника законів Ману (Індія)

«Закони Ману» («Ману-сміті») – найважливіший з усіх староіндійських збірників законів (релігійно-етичних правил) – за брахманською традицією вважається, що їх склав «індійський Ной» Ману, міфічний прабатько людей. Як запевняє традиція Ману уцілів під час всесвітнього потопу і врятував священні тексти. Насправді ж вони є результатом роботи однієї із брахманських наукових шкіл. Упорядкування цього збірника тривало протягом кількох століть, унаслідок чого в ньому поряд з порівняно пізніми статтями є встановлення звичаєвого права дуже далекої давнини. В тій редакції, що дійшла до нас, збірник упорядкований приблизно на початку нашої ери.

«Закони Ману» не кодекс законів у сучасному значенні слова, а скоріше збірник правил, яких повинен був додержувати благочестивий індієць, виконуючи свій обов'язок – релігійний і моральний, як його розумів пануючий клас; у ньому поряд з нормами звичаєвого права викладаються космогонія, державний устрій, кастова регламентація, санітарно-гігієнічні правила і. т.д.

Рабство

VIII. 415. Захоплений під прапором, даса (раб) за утримання, народжений в домі, куплений, подарований, одержаний в спадщину і даса в силу покарання, такі є сім розрядів даса.

VIII. 416. Жінка, син і даса – троє не можуть мати власності; чиї вони, того і майно, яке вони придбають.

VIII. 417. Брахман хай упевнено користується речами, (одержаними) від шудри (даси); оскільки у даси немає ніякої власності, то його хазяїн може взяти його майно.

IX. 177. Нехай боржник заплатить борг навіть роботою, якщо він рівної або нижчої касті, але якщо вищої, нехай віддає поволі.

IX. 179 . Якщо у якого-небудь шудри є син від даси (раб) чи від дасі (рабиня), яка належить дасі, хай він одержить дозволу (батьком) частину спадщини; так постановив закон.

IX. 229. Але той, хто має касту кшатрія, вайш'ї і шудри, коли він не може заплатити штраф, нехай платить, що належить, роботою; брахман хай платить потроху.

Цар

VII 2. Кшатрій, що дістав, як годиться, посвячення, призначене Ведою, повинен здійснювати охорону всього цього світу згідно з законом.

VII. 3. Коли люди, які не мали царя, розсіялися в усіх напрямках з страху, Владика створив царя для охорони всього цього (світу),

VII. 4. Змішавши вічні частинки Вітру, Ями, Сонця, Вогню, Варуни, а також Місяця і Володаря Багатств (Кувери).

VII. 5. Тому що цар створений з частинок цих головних богів, то він блиском переверщує всі живі істоти.

VII. 6. І він, подібно до сонця, пече очі і серце, і ніхто на землі не може навіть дивитися на нього.

VII. 7. Своєю могутністю він Агні, Вайю, Сонце, Сома. Цар Правосуддя (Яма), Кувера, Варуна і Великий Індра.

VII. 8. Царя, навіть (коли він ще) дитина, не слід зневажати, (думаючи, що він тільки) смертний, бо могутністю він божество з виглядом людини.

VII. 20. Якби цар не карав безустанно тих, кого слід покарати, сильніші зажарили б слабих, як рибу на вертелі.

VII. 21. Ворона почала б клювати жертвний пиріг, а собака лизати жертвну їжу, і не стало б ні в кого власності, і нижчі зайняли б місце вищих.

VII. 24. Всі касти були б зруйновані, всі закони були б порушені і було б всенародне повстання через помилкове застосування кари.

VII. 25. Де діє чорне, червонооке покарання, що знищує злочинців, там піддані не повстають, якщо вождь добре наглядає.

VII. 218. Нехай (цар) кладе в усі свої речі протиотруту й ліки і нехай завжди носить (при собі) дорогоцінне каміння, що є протиотрутою.

Податки

VII. 127. Узявши до уваги (ціни при) купівлі і продажі, відстань, (витрати) на харчі й приправу і охорону товарів (державою), хай примусить купців платити мито.

VII. 128. Розміркувавши, нехай цар завжди встановлює в країні податки такі, щоб наслідками праці користувались і цар, і виробник.

VII. 129. Як п'явка, теля і бджола їдять свою їжу помалу, так помалу повинен брати цар щорічний податок.

VII.130. Царю треба давати п'ятдесяту частину худоби і золота, восьму, шосту чи дванадцятую частину зерна.

VII. 131. Нехай він одержує ще шосту частину дерева, м'яса, меду і олії, пахощів, лікарських трав, соків, квітів, коріння і плодів.

VII. 132. Листя, овочів, трав, шкір і виробів з очерету й глини, посуду і всяких (виробів) з каменю.

VII. 138. Ремісників усіх спеціальностей і ан, що живуть зі своєї праці, він може примусити працювати (на себе) один (день) у місяць.

VII. 139. Нехай не підрізує коріння ні в себе (не збираючи податків), ні в інших (збираючи податки) з надмірною пожадливістю; підрізуючи коріння у себе, він шкодить і собі й іншим.

X 119. Його (царя) істинний обов'язок — перемога; хай він не тікає під час небезпеки; захищаючи зброєю вайш'їв, хай примушує вносити законний податок.

Війна

VII. 87. Цар, який охороняє свій народ і пам'ятає обов'язок кшатрія, викликаний (ворогом), рівним силою, сильнішим і слабкішим, хай не ухиляється від битви.

VII. 89. Царі, що в битвах хочуть убити один одного, б'ються з повним напруженням сил і не кидаються тікати, ідуть на небо.

VII. 90. Коли б'ється з ворогами, хай не убиває ворога ні підступною зброєю, ні зубчатими стрілами, ні отруйними, ні стрілами з наконечниками, розпеченими на вогні.

VII. 91. Хай не убиває ні того, хто зійшов на землю, (коли він сам залишається на колісниці), ні того, хто склав руки (благаючи пощади), ні того, у кого розпущене волосся, й і того, хто сидить, ні того, хто говорить «я твій».

VII. 92. Ні того, хто спить, ні того, в кого немає кольчуги, ні голого, ні беззбройного, ні того, хто не б'ється, а (тільки) дивиться, ні того, хто б'ється з іншим.

VII. 93. Ні того, в кого зламана зброя, ні хворого, ні тяжко пораненого, ні зляканого, ні того, хто кинувся тікати; (в усіх цих випадках) хай пам'ятає обов'язок справжніх (воїнів).

VII. 106. Нехай обдумує заходи, подібно до чаплі, а подібно до зайця тікає (в безпечне місце); нехай вириває (здобич), подібно до вовка, і виявляє хоробрість, як лев.

VII. 198. Нехай старається перемогти ворогів примиренням, дарами, сіянням розбрату (серед них), всіма (цими засобами) разом чи по одному, ніколи битвою (якщо можна її уникнути).

VII 199. Через те, що для обох воюючих (сторін) перемога або поразка в битві (наперед) не відома, то нехай (цар) уникає битви.

А визнавши повністю бажання їх усіх (жителів завойованої країни), хай поставить там його (переможеного царя) родича і хай укладе угоду.

Джерело : Законы Ману. Москва, 1992. С. 54 – 78.

Завдання для роботи з джерелом

1. Яке суспільство Конфуцій вважав ідеальним і як він збирався його будувати?

2. Якою повинна бути держава за Конфуцієм?

Джерела.

Конфуціанські ідеї щодо перебудови суспільства

Конфуцій (Кун-цзи (вчитель Кун), Кун Цю, Кун Чжунні, Кун Фуцзи) (551 – 479 рр. до н. е.) – китайський мислитель, засновник конфуціанства. Суспільно-політичні погляди Конфуція найповніше відображені в трактаті «Лунь Юй» («Бесіди та судження»), що має форму учнівських записів та діалогів (загалом конфуціанський канон налічує 13 книг, які складають 40 томів). Трактат

«Лунь Юй» протягом багатьох віків уважався основним предметом у китайських школах, який учням треба було визулювати напам'ять.

Конфуцій виходив із того, що ідеальне суспільство має складатися з ідеальних громадян, тому він обстоював необхідність удосконалення самої людини. Людей він не ідеалізував, поділяючи їх на три групи: «благородних» (цзюнь цзи), «звичайних» та «нікчем» (сяо жень). В основу цієї класифікації Конфуцій поклав не соціальне походження, а суто морально-етичний критерій. Він, таким чином, не приписував «благородство» соціальній еліті, а «нікчемність» – низам суспільства. Найпершими ознаками «благородства» філософ вважав справедливість, скромність, чемність, шанобливе ставлення до батьків та старших за віком, доброту, щирість, виваженість у вчинках, відданість своїй справі та інші моральні чесноти. Основну відмінність між «благородним» і «нікчемою» Конфуцій вбачав у тому, що перший живе для інших, а другий – собі на втіху. «Благородний» керується принципом «не роби іншим того, чого не хочеш для себе» (Луньюй, XV, 23). Покликання «благородного» – оберігати норми моралі в суспільстві, а «нікчеми» – створювати матеріальні блага, годувати й одягати себе та інших. «Нікчем» Конфуцій зневажав до такої міри, що прирівнював їх до жінок, запевняючи, що «однаково важко мати справу з жінками та «нікчемами»: якщо з ними зблизишся – перестають слухатись, якщо тримаєшся від них на відстані – ненавидять» (Луньюй, XVII, 25).

На думку Конфуція, «благородними» люди не народжуються, а виховуються, тому «облагородити» (перевиховати) можна навіть зіпсованих типів, не кажучи вже про «звичайних» громадян. Певна річ, суспільство не може складатися із самих «благородних», адже комусь треба й у землі порпатись, проте кожен повинен боротися зі своїми пороками, щоб не стати «нікчемою». Пороками ж людей природа не обділила – усі прагнуть багатства, знатності, люто заздять тим, кому більше поталанило в житті.

Як можна «облагородити» людей? Для цього, вважав Учитель, слід домогтися, щоб кожен громадянин неухильно виконував «ритуал і церемоніал» (лі), тобто дотримувався давніх народних традицій, усталених норм звичаєвого права. Лише коли загально визнані норми поведінки стануть способом життя кожного, вдасться перетворити натовп у народ, запобігти перетворенню можновладців світу цього на тиранів, чиновників – на безпринципних лакуз, підлеглих – на заколотників і хамів, забезпечити теплі стосунки між батьками й дітьми, старшими й молодшими. Без такої вуздечки, як «ритуал і церемоніал», говорив Конфуцій, «шанобливість стає зайвим тягарем, обережність – боягузством, сміливість – смутою, відвертість – грубістю» (Луньюй, VIII, 2).

Конфуцій не вірив у виправну силу законів, тобто в каральну функцію держави. Будь-який закон, на його думку, при бажанні можна обійти, до того ж судові розправи залякають народ, тоді він почне пристосовуватися, втратить залишки порядності, а з таким народом ідеального суспільства не побудуєш. Інша справа – зміцнення народних традицій у формі «ритуалу й церемоніалу», тобто прищеплення народу своєї культури.

Конфуцій покладав на традиції давнини великі надії, вважав навіть найменші порушення «ритуалу й церемоніалу» неприпустимими: «Не можна дивитися на те, що суперечить Правилам, не можна слухати те, що суперечить Правилам, не можна говорити те, що суперечить Правилам» (Луньюй, XII, 1). Сучасники помітили, що Вчитель ніколи не відповідав поклоном на подарунки, не передбачені церемоніалом. Більше того, коли якось під час міждержавних переговорів музики й танцівники, виступ яких був передбачений протоколом, у чомусь порушили ритуал, Конфуцій зажадав для них кари – і слугам при ньому повідрубували руки й ноги.

Із народних традицій Конфуцій канонізував передусім шанобливе ставлення до батьків та старших за віком, бо вважав, що «серед тих, хто шанує батьків і поважає старших братів, рідко трапляються здатні виступити проти начальства, а серед тих, хто не виступає проти начальства, ніколи не буває здатних здійснити заколот» (Луньюй, 1,2). «Батьки приховують помилки синів, а сини покривають помилки батьків, це і є прямою», – підкреслював Учитель (Луньюй, XIII, 18), для якого міцна сім'я служила запорукою сильної держави. Слід наголосити, що Конфуцій не обстоював всепрощення, не проповідував стрижньову в християнстві ідею непротивлення злу. Коли учень запитав його, чи варто платити добром за зло, Вчитель рішуче відповів: «А чим у такому разі платити за добро? Платіть добром за добро, а за зло віддячуйте по справедливості» (Луньюй, XIV, 34).

Конфуцій обстоював рівновеликі можливості в суспільстві, у тому числі майнову рівність, яка, на його думку, є єдиним гарантом від бідності (Луньюй, XVI, 1). Разом із тим він вважав, що рівність соціальна неможлива й шкідлива, адже коли б зникла відмінність між верхами й низами, народ перетворився б на некеровану масу. За вченням Конфуція, володар має бути володарем, чиновник – чиновником, батько – батьком, син – сином (Луньюй, XII, 11). Саме за цей погляд Конфуція звинувачують у намірі зберегти станові бар'єри, іншими словами – в ретроградстві. Але цей докір на адресу Конфуція безпідставний: філософ не збирався перетворювати елітний прошарок суспільства на касту, адже він відкривав доступ до чиновницького апарату для всіх «благородних», а стати «благородним», згідно з його концепцією, міг кожен.

Чи спроможна людина самотужки позбутися своїх пороків, без чого ідеальне суспільство – лише рожева мрія? Ні, не спроможна, вважав Конфуцій, адже, в його уяві, народ — це отара, яку можна повести потрібним шляхом, але якій не втлумачиш, навіщо це знадобилось (Луньюй, VIII, 9). Люди без держави не стануть кращими. Лише держава здатна примусити своїх громадян виконувати «ритуал і церемоніал», прислухатись до порад стародавніх «мудреців» та постійно самовдосконалюватися. Проте доможеться вона цього не силовими методами, не шляхом розробки єдиного для всіх законодавства, яке лише знищить потрібну дистанцію між верхами і низами, а виключно своїм авторитетом, силою власного прикладу. «Якщо верхи люблять Правила, то в народі не знайдеться жодного, хто б наважився виявляти неповагу; якщо верхи люблять справедливість, то в народі не знайдеться жодного, хто б виявив

непокору; якщо верхи люблять чесність, то в народі не знайдеться жодного, хто б наважився бути нещирим» (Луньюй, XIII, 4). «Якщо ти займешся політикою, – переконував Конфуцій можновладців, – навщо вбивати? Прагни добра, і народ буде добрий. Здібності «благородного» – вітер, здібності «нікчеми» – трава. Коли над травою вітер, вона гнеться» (Луньюй, XII, 19). У державі, мовляв, усе тримається на авторитеті уряду. Держава, стверджував Учитель, може проіснувати в умовах нестачі продуктів харчування й зброї, проте «коли народ втратить довіру до уряду – держава не вистоїть» (Луньюй, XII, 7).

У розумінні Конфуція, держава має бути єдиною великою сім'єю, відносини між царем і народом у ній – такими, які традиційно склалися між главою сім'ї та молодшими родичами, іншими словами, цар повинен бути батьком народу, а останньому належить покійно виконувати всі його настанови. «Коли народ живе в достатку, як може не вистачати володареві? – риторично запитував філософ, – якщо ж людям не вистачає, то як може вистачати володареві?» (Луньюй, XII, 9). Проте взаємоповага між монархом і низами можлива, на думку Конфуція, лише в тому разі, якщо монарх буде освіченою, гуманною особою, одним словом – «благородним». Неука й тирана слід позбавляти влади. Монархові мають допомагати ідеальні чиновники-професіонали, не заражені бацилою безпринципності й кар'єризму. Чиновники повинні служити народові, а не один одному. «Не вводьте його (монарха) в оману! Заперечуйте йому!» – закликав Конфуцій чиновницьку братію (Луньюй, XIV, 23).

Конфуцій уперше в Китаї проголосив владу монарха священною. Він запевняв, що монарх – це посланець Неба, яке наділяє монарха владою і через нього втілює в життя принципи вищої справедливості. Небо може розгніватись на нього, якщо він перетвориться на тирана, й продемонструє свій гнів сонячним затемненням, засухою, повінню, землетрусом чи нашествиям сарани.

Конфуцій боявся суспільних перебудов, розгулу народної стихії, він прагнув стабільності та спокою в державі й, до речі, залишив нащадкам таку пораду, як поводитись у смутну добу: «В країні, де панує належний порядок, будь сміливий у вчинках і розмовах. У країні, де немає порядку, будь сміливий у вчинках, проте обережний у розмовах» (Луньюй, XIV, 3).

Конфуцій настійно рекомендував верхам спершу нагодувати народ, а вже потім від нього чогось вимагати, спочатку просвітити його, й лише опісля карати за правопорушення: «Не навчити, і все ж покарати – це аморально, злочинно» (Луньюй, XV). Разом із тим він не збирався цілком звільнити народ від обов'язків перед державою, а лише ратував за помірний визиск низів, вважав мудрим і справедливим того володаря, який «примушує народ працювати лише в призначений час» (Луньюй, I, 5).

Джерело : Крижанівський О.П. Історія Стародавнього Сходу. Київ : 2000. С.481 – 486.

✍Завдання для роботи з джерелом

1. Порівняння політичних ідей брахманізму і буддизму.
2. Які особливості політичних поглядів школи «законників»?

3. Які спільні та відмінні риси конфуціанства, легізму, моїзму і даосизму?

Із трактату Лао-цзи «Дао – де цзин»

Лао-цзи (Лу Ер, Лі Ер, «Пристаркуватий мудрець») (VI – V ст. до н. е.) – китайський філософ, засновник філософської школи даосизму, назва якої походить від «Дао» (шлях яким мають прямувати всі люди, сутність і першооснова світу) — вічного і незмінного начала. «Дао» символізує природний, незалежний ні від кого і ні від чого (в тому числі й від бога) перебіг подій, втілення чеснот, природної справедливості та загальної рівності. Пізнати «Дао», дотримуватися його принципів, зливатися з ним – у цьому сенс, мета і щастя життя.

Послідовників вчення Лао-цзи (VI ст. до н. е.) називають даосами. Свою назву вони дістали від слова «дао», що означає шлях. Дао – це основний закон, який не залежить ні від богів, ні від людей. Дао – це шлях, який проходить усе, що існує в світі.

§ 1. Дао, яке не може бути передане словами, не є постійним дао. Ім'я, яке може бути назване, не є постійним ім'ям. Безіменне є початком неба і землі, те, що має ім'я, – матір усіх речей.

Через це той, хто вільний від пристрастей, бачить чудовну таємницю (дао), а хто обтяжений пристрастями, бачить його (дао) тільки в кінцевій формі. Обидва одного й того ж походження, але з різними назвами. Разом вони називаються найглибшими. (Перехід) від одного найглибшого до іншого — двері до всього чудесного...

§ 6. Перетворення невидимого (дао) нескінченні. (Дао) – найглибші брами народження. Найглибші брами народження – коріння неба і землі. (Воно) існує (вічно), подібне до нескінченної ниті, і його дія невичерпна.

§ 7. Небо і земля – довговічні. Небо і земля довговічні, тому що вони існують не для себе.

Тому досконаломудрий ставить себе нижче інших, завдяки чому він опиняється попереду. Він нехтує своїм життям, і саме це є оберегом його життя.

§ 62. Дао – глибока основа всіх речей. Воно скарб для добрих і захист для недобрих людей.

§ 63. Потрібно здійснювати не діяння, дотримуватися спокою і задовольнятися позбавленим смаку. Значне складається з малого... На ненависть треба відповідати добром.

Подолання важкого починається з легкого, здійснення великого починається з малого, бо у світі складне створюється з простого, а велике – з малого. Тому досконаломудрий починає не з великого, і саме цим він здійснює велике. Хто багато обіцяє, той не заслуговує на довіру. Де багато легких справ, там безліч важких. Тому досконаломудрий ставиться до справи, як до важкої, і тому він не відчуває складності.

§64. Те, що спокійне, легко зберегти. Те, що ще не виявило ознак, легко спрямувати. Те, що слабке, легко розділити. Те, що дрібне, легко розсіяти.' Дію треба розпочинати з того, чого ще немає. Наведення ладу слід починати тоді, коли ще не настала розруха. Бо велике дерево виростає з малого,

дев'ятиповерхову вежу починають зводити зі жменьки землі, подорож у тисячу лі починається з одного кроку.

Хто діє – той зазнає поразки. Хто чимось володіє – загубить. Ось чому досконаломудрий є бездіяльним, і він не зазнає невдач. Він нічого не має і тому нічого не губить. Ті, хто, роблячи справи, квапляться досягти успіху, зазнають поразки. Хто обережно закінчує свою справу, подібно тому, як він її розпочав, у того завжди буде добробут. Ось чому досконаломудрий не має пристрасті, не цінує важко здобуті предмети, вчиться у тих, хто не має знань, і прямує тим шляхом, яким пройшли інші. Він дотримується природності речей і не наважується (самовільно) діяти...

§ 66. Ріки й моря можуть панувати над рівнинами, бо вони можуть стікати донизу.

Коли (досконаломудрий) бажає піднятися над народом, він повинен ставити себе нижче за інших. Коли він бажає бути попереду людей, він повинен ставити себе позаду інших. Адже хоч він і стоїть над народом, для народу він не є тягарем; хоч він і перебуває попереду, народ йому не шкодить. Тому люди з радістю його підносять і від нього не одвертаються. Він не бореться, завдяки чому у світі він непереможний.

§ 67. Усі кажуть, що моє дао велике і не зменшується. Якби воно зменшувалося, то після тривалого часу стало б маленьким. Не зменшується, тому що воно велике.

Я маю три скарби, якими дуже важу: перший – це людинолюбство; другий – заощадливість; а третій полягає в тому, що я не маю права бути попереду інших. Я людинолюбний, тому можу стати хоробрим. Я ощадливий, тому можу стати щедрим. Я не смію бути попереду інших, тому можу стати розумним вождем.

§ 68. Розумний полководець не буває войовничим. Умілий воїн не буває гнівним. Той, хто вміє перемагати ворога, не нападає. Той, хто вміє правити людьми, не зневажає себе. Це я називаю де, яке уникає боротьби. Це сила в управлінні людьми. Це значить жити у відповідності до природи і давнього початку (дао).

§ 69. Воєнне мистецтво твердить: я не смію першим починати, я повинен очікувати. Я не смію виступати хоча б па вершок вперед, а відступаю на аршин назад. Це називається дією через не діяння, ударом без зусилля. У цьому випадку не буде ворога, і я зможу обходитись без солдатів. Немає лиха тяжчого, ніж недооцінювати суперника. Недооцінка суперника зашкодить моєму потаємному (дао)...

§ 71. Хто, маючи знання, робить вигляд, що не знає, той найвищий поміж усіма. Хто, не маючи знань, робить вигляд, що знає, той хворий. Хто, будучи хворим, вважає себе хворим, той не хворий. Досконаломудрий не хворий. Будучи хворим, він вважає себе хворим, тому він не хворий...

§ 73. Небесне дао не бореться, але вміє перемагати. Воно не говорить, але вміє відповідати. Воно само приходить. Воно спокійне і вміє правити (речами). Сіті природи густі й нічого не пропускають...

§ 75. Народ голодує через те, що влада бере надто багато податків. Ось чому (народ) голодує. Важко правити народом, тому що влада надто діяльна. Ось чому важко правити. Народ зневажає смерть через те, що у нього надто сильне прагнення до життя. Ось чому зневажають смерть. Той, хто нехтує своїм життям, саме цим цінує його...

§ 77. Небесно дао нагадує натягування тятиви. Коли знижується його верхня частина, вивищується нижня. Воно відбирає зайве і віддає відібране тому, хто має у цьому потребу. Небесне дао відбирає у багатих і віддає бідним те, що у них відібрано. Людське ж дао – навпаки. Воно відбирає у бідних і віддає багатим те, що відібрано. Хто може віддати іншим усе зайве? Це в змозі зробити тільки ті, які дотримуються дао. Тому досконаломудрий робить і по користується тим, що зроблено, здійснює подвиги і себе не прославляє. Він благородний, бо у нього немає пристрастей.

§ 78. Вода – найм'якша і найслабша істота в світі, але в подоланні твердого й міцного вона непереможна... Слабкі перемагають сильних, м'якість долає твердість. Це знають усі, але не всі так чинять...

§ 81. Правдиві слова не вишукані. Красиві слова не заслуговують на довіру. Добрий не є красномовним. Красномовний не може бути добрим... Той, хто знає, не переконує, а той, хто переконує, не знає.

Досконаломудрий нічого не накопичує. Він усе робить для людей і все віддає іншим. Небесне дао приносить усім істотам користь і їм не шкодить. Дао досконало мудрого – це діяння без боротьби.

Джерело : Читанка з історії філософії: в 6 книгах. Київ : 1992. К. 1. *Філософія Стародавнього світу*. С. 55-61

визначення

Касты (латинською мовою «castus» – чистий, португальською мовою «casta» – рід, походження) – замкнені групи людей з чітко визначеними правами і обов'язками (шлюби укладалися лише всередині касты), які відособилися внаслідок виконання якихось специфічних соціальних функцій, спадкових занять та професій (що може бути пов'язано з приналежністю до певної етнічної, а іноді й релігійної спільноти). Поділ населення на касты відбувався в деяких стародавніх суспільствах, але набув найвиразніших форм у середньовічній Індії, де відособлення груп людей за тою чи іншою ознакою з давніх часів набуло загального і спадкового характеру. Ієрархія каст у середньовічній Індії виглядала так: вищі – брахмани та військово-землевласницькі касты – склали клас великих і середніх феодалів; нижче знаходилися торгово-лихварські касты; далі – землевласницькі касты дрібних феодалів і землеробів – повноправних общинників; ще нижче величезна кількість каст безземельних і неповноправних землеробів, ремісників та слуг; найнижчий шар – це безправні касты «недоторканих».

Питання для самоконтролю

1. Особливості політичних вчень Стародавнього Сходу?
2. Яке суспільство Конфуцій вважав ідеальним і як він збирався його будувати?

3. Якою повинна бути держава за Конфуцієм?
4. Яка особливість політичних вчень Стародавнього Китаю?

Тема 2. ПОЛІТИЧНА ДУМКА У СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ

Питання для обговорення:

1. Логіко-понятійне обґрунтування політики мислителями античності.
2. Вчення Платона про «ідеальний політичний устрій».
3. Сутність і зміст політичного вчення Аристотеля.

Рекомендована література:

Основна:

1. Голованов С.О. Історія Стародавнього світу : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. істор. спец. Т.1 / С.О. Голованов. *Всесвітня історія* : в 5 т. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 472 с.
2. Історія зарубіжних політичних вчень : навч.-метод. посіб. / Ф.М. Кирилюк, О. В. Батрименко. Київ : ТОВ «XXI ст.: Діалог культур», 2005. 254 с.
3. Кирилюк Ф. Історія політології : підручник для вищих навч. закл. Київ : Знання України, 2001. Т. 1. 354 с.
4. Кирилюк Ф. Стародавня політологія. Київ : Товариство «Знання» України, 2000. 192 с.
5. Зейдлер Гж.Л. Політична думка стародавнього світу. Львів, 1959. 118 с.
6. Класики політичної думки (від Платона до Макса Вебера). Київ : Тандем, 2002. 581 с.
7. Кондзьолка В.В. Нариси історії античної філософії. Львів, 1993. 218 с.
8. Ставнюк В.В. Становлення та еволюція афінського поліса. Київ : Аквілон-Плюс, 2005. 217 с.

Додаткова:

9. Арістотель. Нікомахова етика / Αριστοτέλους. *Ἠθικὰ Νικομάχεια*. Київ : Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.
10. Арістотель. Політика. Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ : Основи. 2003. 239 с.
11. Нерсесянц В.С. Политические учения Древней Греции. Москва, 1979. 198 с.
12. Платон. Держава. Київ : Діалоги, 1999. 394 с.
13. Платон. Держава. Київ : Основи, 2005. 355 с.
14. Ставнюк В.В. Доля античної спадщини в Україні : Античні студії формування історико-філософських поглядів Михайла Драгоманова *Український історичний журнал*. 1998. № 6. С. 46-54.
15. Ставнюк В.В. Коментарі, післямова. Арістотель. *Нікомахова етика*. Київ : Аквілон-Плюс, 2002. С. 458-459.

Методичні рекомендації

Особливості формування античного суспільства, його соціальна структура і суспільно-політичні відносини. Політичне життя грецьких полісів. Розуміння політичної організації, політичної влади. Проблеми свободи, демократії та рівності.

Піфагор і піфагорійці. Філософські основи соціально-політичних ідей. Уявлення про природу людини. Поняття «рівність», «справедливість», «належна міра». Завдання громадянського виховання. Способи гармонізації суспільно-політичних відносин. Піфагорійські проекти ідеального суспільно-політичного устрою.

Демокрит. Походження і розвиток суспільства. Поняття «природа», «правда», «золота середина». Моральні, політичні основи суспільства, шляхи їх удосконалення.

Політичні вчення софістів. Софісти про природні і людські закони. Політична концепція Сократа як перехід політичної думки з до теоретичного на теоретичний рівень. Сократівський ідеал управління державою.

Платон. Філософські основи вчення про суспільство. Розподіл праці як основа побудови суспільства і держави. Принципи поділу на стани, їх ієрархія. Власність і володіння. ставлення до приватної власності. Уявлення про рівність і справедливість. Рівність у споживанні.

Принципи побудови ідеальної держави. Форми правління, їх еволюція. Демократія і рівність. Організація політичної влади. Політика як знання і мистецтво. Політичний ідеал. Місце і роль Платона в європейській суспільно-політичній думці.

Аристотель. Філософські основи суспільно-політичного вчення. Система знань про політику. Мораль і політика. Природа людини і свобода. Форми власності. Проблеми рівності і справедливості. Види справедливості. Походження і мета держави. Причини, які визначають форми держави. Ставлення до демократії. Ідеальна форма правління. Політика як відношення вільних і рівних людей. Вчення Аристотеля і традиції соціально-політичної думки.

✍Завдання для роботи з джерелом

1. Доповніть перелік тез:

а) Політичні ідеї Платона (428-347 рр. до н. е.)

Політичне вчення виклав головним чином в діалогах «Держава», «Закони» :

- Розробив концепцію полісу, чотирьох стадій його розвитку;
- Обґрунтував концепцію ідеальної держави (провідна думка – ідея справедливості: кожен робить своє діло згідно з власними задатками; суспільство функціонує на засадах солідарності та колективізму; найкраща форма держави - аристократія);

• Запропонував модель державного устрою, у якій регламентація життя громадян набирає загального, тотального характеру. Основа такого ладу – детальні й суворі закони, законослухняність громадян

б) Політичне вчення Аристотеля (384-322 рр. до н. е.)

Політичне вчення виклав головним чином у творах «Політика», «Афінська політія» та ін.:

- Визначив людину як «політичну істоту», чия сутність проявляється насамперед у державному житті;
- Вперше розмежував владу на законодавчу, адміністративно-управлінську та судову;
- Визначив правильні і неправильні форми державного правління;
- Найкращим державним ладом вважав змішану форму влади, коли править середня верства населення;
- Політику тісно пов'язував з моральністю (добродітностями) та етикою, які вважав вступом до політики.

📖 Джерела

Із твору Платона «Держава» (IV ст. до н.е.)

Платон Афінський (428?—348? до н. е.) – давньогрецький філософ, один з основоположників філософської концепції держави і права. Аристократ, нащадок Солона (по матері) і царського роду Кодридів (по батьку). Учень філософа Сократа. Після страти останнього в 399 р. до н. е., Платон стає «мандрівним філософом». У середині 80-х рр. IV ст. до н. е. потрапив на Сицилію в рабство, звідки був незабаром викуплений піфагорійцем Архітом. Повернувшись в Афіни, заснував власну школу – Академію, яка стала одним із центрів еллінської філософії взагалі та правової і політичної думки зокрема. У середині і наприкінці 60-х рр. намагався реалізувати свої державно-правові ідеї у Сіракузах за допомогою тирана Діонісія Молодшого, але безрезультатно. Не мала успіху і така спроба на Криті. Залишив для нащадків чималу теоретичну спадщину. Майже всі твори Платона написані у формі діалогів. Найголовніші з праць: «Апологія Сократа», «Федр», «Менексен», «Бенкет», «Держава», «Тімей», «Політик», «Критій», «Закони», у яких викладаються основи етики, політики і права та історія виникнення держави.

Держава – базовий інститут політичної системи та політичної організації суспільства, створюваний для забезпечення життєдіяльності суспільства в цілому і здійснення політичної влади домінуючою частиною населення в соціально неоднорідному суспільстві з метою збереження його цілісності, безпечного існування, задоволення загально соціальних потреб.

А крім виховання, скаже розумна людина, необхідно ще, щоб і умови їх життя були такі, які не заважали б їм залишатися найкращою вартою і не породжували б в них бажання заподіювати шкоду іншим громадянам. – Правду він скаже. – Подумай тепер, – сказав я, – чи не повинні для цієї мети умови їх життя бути наступні: по-перше, ніхто з них не повинен купувати ніякого майна в приватну власність, окрім найнеобхіднішого; далі, ні у кого з них не повинно бути такого житла і такої комори, куди б не міг увійти всякий охочий. Що ж до речей, потрібних розумним і мужнім воїнам, то їх вони повинні отримувати в нагороду за свою працю по охороні міста від решти громадян у такій кількості,

щоб їх було не дуже багато, і не дуже мало на рік. Вони повинні ходити в загальні їдальні і жити спільно, як у таборі.

А про золото і срібло їм слід сказати, що в їх душі завжди є божественне золото, отримане ними від богів, так що вони зовсім не потребують людського; та і непристойно було б володарям такого скарбу поганити його домішкою тлінного золота. Скільки гріхів здійснено із-за людської монети, їх же монета чиста! І тому вони одні з усіх громадян не повинні торкатися до золота і срібла, не повинні навіть входити в будинок, де є золото, надягати на себе золоті і срібні речі, пити із золотого або срібного кубка. Тільки так вони самі врятовуються і врятовують місто. Якщо ж почнуть купувати у власність землі, будинки і гроші, то з вартових перетворяться на господарів і землеробів і будуть не захисниками, а злобними панами решти громадян; що ненавидять і оточені ненавистю, такі, що будують підступи і оточені підступами все своє життя, вони значно більше боятимуться внутрішніх ворогів, ніж зовнішніх, і приведуть до загибелі самих себе, і все місто...

Для того, щоб варта була воістину вартою, вони не повинні мати ні приватних будинків, ні землі, взагалі ніякої власності, але, інші повинні утримувати їх за свій кошт. – Правильно, – сказав він. – Так от, – говорю я, – і колишні наші міркування, і сьогоднішні чи не додають їм ще в більшій мірі характер дійсних вартових, не даючи їм розоряти державу, як вони розорили б її, якби називали «своїм» не одне і те ж, а різне? Якби кожен тягнув у свій будинок усе, що міг би придбати окремо від інших – між іншим, і власну дружину, і власних дітей, які, особисто йому належать, порушували б у нім особисті радощі і скорботу?

Тепер же у своєму уявленні про власність вони всі керуються єдиним прагненням – переживати, наскільки це можливо, спільно і радощі і скорботу. – Цілком вірно. – І так як ніхто з них не володіє приватною власністю, і все у них – загальне, окрім їх організмів, то чи не відлетять від них, як мовиться, тяжби і взаємні звинувачення? І чи не будуть вони самими смирними громадянами, оскільки всі розбрати між людьми відбуваються із-за придбання грошей, дітей і родичів?...

У вартових не повинно бути ні власних будинків, ні землі і взагалі ніякого майна: вони отримують прожиток від решти громадян як плату за свою сторожову службу і спільно всі поживають, оскільки вони повинні бути справжньою вартою.

Правильно.

Так от я говорю, що і раніше нами сказане, а ще більш те, що ми зараз говоримо, зробить з них справжніх вартових і допоможе тому, щоб вони не рознесли в клепті державу, що зазвичай буває, коли люди рахують своїм не одне і те ж, але кожен – інше: один тягне у свій будинок усе, що тільки може придбати, не зважаючи на останніх, а інший робить те ж, але тягне вже в свій будинок; дружина і діти у кожного свої, а раз так, це викликає і свої, особливі для кожного радощі й печалі. Навпаки, при єдиному у всіх погляді щодо того,

що вважати своїм, усі вони ставлять перед собою одну і ту ж мету і в міру можливості випробовують однакові стани, радісні або сумні.

Поza сумнівом.

Так що ж? Тяжби і взаємні звинувачення хіба не зникнуть у них, просто кажучи, тому, що у них не буде ніякої власності, окрім свого тіла? Все інше в них загальне. Тому вони не будуть схильні до розбратів, які так часто виникають у людей з приводу майна або через дітей і родичів...

Джерело : Платон. Сочинения. Москва, 2002. С.212 – 220.

Із книги Арістотеля «Політика» про організацію державного устрою

Арістотель Стагірит (384 – 322 до н. є.) – давньогрецький філософ і вчений, учень Платона. У 367 – 347 рр. – слухач, згодом викладач Академії Платона, 347 – 334 рр. – мандрівний філософ, у 343 – 340 рр. – учитель Олександра Македонського, 334 – 322 рр. – засновник і викладач філософської школи у Лікеї (Афіни). Головні політичні ідеї викладені у працях «Політика», «Афінська Політія», «Риторика», «Етика» та ін.

IV. 1. Не легко при дослідженні визначити, кому повинна належати верховна влада в державі: чи народній масі, або багатим, або порядним людям, або одному найкращому зі всіх, або тиранові. Все це, виявляється, представляє труднощі для вирішення. Чому, насправді? Хіба справедливо буде, якщо бідні, спираючись на те, що вони представляють більшість, почнуть ділити між собою стан багатих? Скажуть «так, справедливо», тому що верховна влада постановила вважати це справедливим. Але що ж тоді підходитиме під поняття крайньої несправедливості? Знову-таки ясно, що якщо більшість, узявши собі все, почне ділити між собою надбання меншості, то цим вони погублять державу, адже чеснота не губить того, що містить її в собі, та і справедливість не є щось таке, що руйнує державу. Таким чином, ясно, що подібний закон не може вважатися справедливим.

2. Понад те, довелося б визнати справедливими і всі дії, здійснені тираном: адже він поступає насильницьки, спираючись на свою перевагу, як маса — по відношенню до багатих. Але може бути, справедливо, щоб володарювала меншина, що складається з багатих? Проте, якщо останні почнуть чинити так само, тобто стануть розкрадати і віднімати майно у маси, чи буде це справедливо? У такому разі справедливо і протилежне. Очевидно, що такий образ дій низький і несправедливий.

3. Що ж, значить, повинні володарювати і стояти на чолі всього люди порядні? Але у такому разі всі інші неминуче втратять політичні права, як позбавлені честі посідати державні посади. Посідати посади – ми вважаємо почесним правом, а якщо посадовцями будуть одні і ті ж, то інші неминуче виявляться позбавленими цієї честі. Чи не краще, якщо влада буде зосереджена в руках одного, самого ділового? Але тоді вийде скоріше наближення до олігархії, оскільки більшість буде позбавлена політичних прав. Мабуть, хто-небудь скаже: взагалі погано те, що верховну владу втілює собою не закон, а

людина, душа якої схильна до впливу пристрастей. Проте якщо це буде закон, але закон олігархічний або демократичний, яка від нього буде користь при вирішенні згаданих утруднення? Вийде знову-таки те, про що сказано вище.

4. Про решту питань мова буде у іншому місці. А те положення, що переважно, щоб верховна влада знаходилася в руках більшості, ніж меншості, що хоч би і складається з якнайкращих, може вважатися, мабуть, задовільним рішенням питання і містить у собі якийсь виправдання, а може навіть і істину. Адже може так статися, що більшість, з якої кожен сам по собі і не є діловим, об'єднавшись, виявиться кращою за тих; не порізно, але у своїй сукупності, подібно до того як бенкети у складчину бувають кращими за бенкети, влаштовані на засоби однієї людини. Адже оскільки більшість включає багато людей, то, можливо, у кожному з них, узятому окремо, і полягає відома частка чесноти і розсудливості; а коли ці люди об'єднуються, то з багатьох виходить як би одна людина, у якої багато і рук, багато і ніг, багато і сприйнять, так само йде і з характером, і з розумінням. От чому більшість краще судить про музичні і поетичні твори: одні судять про одну сторону, інші – про іншу, а всі разом судять про ціле.

6. Ось таким шляхом і можна було б вирішити виказану раніше утруднення, а також й інші утруднення, що стоять у зв'язку з ними: над чим, власне, повинна мати верховну владу маса вільно народжених громадян, тобто всі ті, хто і багатством не володіє, і не відрізняється жодною видатною чеснотою? Допускати таких до заняття вищих посад небезпечно: не володіючи відчуттям справедливості і розсудливістю, вони можуть чинити то несправедливо, то помилково. З іншого боку, небезпечно і усувати їх від участі у владі: коли в державі багато людей позбавлено політичних прав, коли в суспільстві багато бідняків, така держава неминуче буває переповнена вороже настроєними людьми. Залишається одне: надати їм право брати участь в дорадчій і судовій владі.

7. Тому і Солон, і деякі інші законодавці надають їм право брати участь у виборі посадовців і в ухваленні звіту про їх діяльність, але самих до заняття посад не допускають; об'єднуючись в одне ціле, вони мають достатньо розсудливості і, змішавшись з кращими, приносять користь державі, подібно до того як неочищені харчові продукти в поєднанні з очищеними роблять усяку їжу кориснішою, ніж що складається з очищених у невеликій кількості. Окрема ж людина далека від досконалості при обговоренні справ.

8. Ця організація державного ладу представляє утруднення перш за все тому, що, здавалося б, правильно судити про успішність лікування може тільки той, хто сам займався лікарським мистецтвом івилікував хворого від хвороби, що була у нього, тобто лікар...

9. Зробити правильний вибір можуть тільки знавці, наприклад, люди, досвідчені в землемірному мистецтві, можуть правильно вибрати землеміра, люди, досвідчені в кораблеводінні, керманича; і якщо у виборі людей для деяких робіт і ремесел бере участь і дехто з нетямущих, то, в усякому разі, не більшою мірою, ніж знавці. З цієї точки зору неможливо було б надавати

народній масі вирішальний голос ні при виборах посадовців, ні коли приймається звіт про їх діяльність.

10. Проте, можливо, не все це сказано правильно, і відповідно до колишнього зауваження, якщо народна маса не позбавлена цілком достоїнств, властивих вільно народженій людині, то кожен окремо взятий буде гіршим суддею, а всі разом будуть не кращими, або, у будь-якому разі, не гіршими суддями. У деяких випадках не один тільки майстер є єдиним і якнайкращим суддею, саме там, де справу розуміють і люди, що не володіють мистецтвом; наприклад, будинок знає не тільки той, хто його побудував, але про нього ще краще буде судити той, хто ним користується, тобто господар; так само кермо краще знає керманича, ніж майстер, що зробив кермо, і про бенкет гість судитиме правильніше, ніж кухар. Словом, це утруднення ми, мабуть, зможемо задовільно вирішити вищесказаним чином...

За загальним уявленням, справедливість є якась рівність; це положення до певної міри згідно з тими філософськими міркуваннями, в яких розібрані етичні питання. Стверджують, що справедливість є щось, що має відношення до особи і що рівні повинні мати рівне. Не слід, проте, залишати без роз'яснення, у чому полягає рівність і в чому – нерівність; це питання представляє трудність, до того ж воно належить до області політичної філософії...

Оскільки не рівні в чомусь одному не повинні бути рівними у всьому, ні нерівні в чомусь одному — нерівними у всьому, то всі види державного устрою, в яких це відбувається, є відхиленнями...

Якщо хто-небудь один або декілька чоловік, більше одного, але все-таки не настільки багато, щоб вони могли заповнити собою державу, відрізнялися б таким надлишком чесноти, що чеснота всіх інших і їх політичні здібності не могли б йти в порівняння з чеснотою і політичними здібностями вказаного одного або декількох чоловік, то таких людей не слід і вважати складовою частиною держави: адже з ними вчинять всупереч справедливості, якщо нададуть їм ті ж права, що й іншим, раз вони в такому ступені нерівні з цими останніми своєю чеснотою і політичними здібностями. Така людина була б все одно що божество серед людей.

2. Звідси ясно, що і в законодавстві слід мати з причини рівних і за їх походженням, і за здібностями, а для такого роду людей і законів не потрібно, тому що вони самі — закон. Та і в смішному положенні опинився б той, хто став би намагатися складати для них закони: вони сказали б мабуть те, що, по словах Антіфена, леви сказали зайцям, коли ті виголошували промови в зборах тварин і вимагали для всіх рівноправ'я. На цій підставі держави з демократичним устроєм встановлюють у себе остракізм: мабуть, прагнучи до загальної рівності, вони піддавали остракізму і виганяли на певний термін тих, хто, як здавалося, відрізнявся своєю могутністю, спираючись або на багатство, або на велику кількість друзів, або на яку-небудь іншу силу, що має значення в державі.

3. Згідно міфологічному переказу, з тієї ж самої причини аргонавти покинули Геракла: корабель Арго не побажав везти його разом з іншими

плавцями, оскільки він набагато перевершував їх. Рівним чином не можна визнати безумовно правильними і ті докори, які робилися з приводу тиранії і ради, даного Періандром Фрасибулу: розповідають, що Періандр нічого не сказав у відповідь глашатаєві, посланому до нього за порадою, а лише, вириваючи ті колоси, які дуже видавалися своєю висотою, зрівняв засіяне поле; глашатай, не зрозумівши, у чому справа, доповів Фрасибулу про те, що бачив, а той зрозумів вчинок Періандра в тому сенсі, що слід вбивати видатних людей.

4. Такий образ дій вигідний не тільки тиранії, і не одні лише тирані так вчиняють, але те ж саме відбувається і в олігархіях і в демократіях: остракізм має до певної міри те ж саме значення – саме за допомогою вигнання видатних людей підірвати в корені їх могутність. Так само поступають з (грецькими) державами і з (варварськими) племенами ті, хто користується владою; наприклад, афіняни – з хіосцями і лесбосцями: як тільки афіняни міцно узяли у свої руки владу, вони їх принизили всупереч договорам; перський цар неодноразово підрубав мідян, вавілонян і решту племен, що гордилися тим, що і вони свого часу користувалися пануванням.

5. Взагалі питання це стоїть перед усіма видами державного устрою, у тому числі і перед правильними. Правда, в тих типах держав, які є відхиленнями, застосування цього засобу робиться заради приватних зисків, але воно в рівній мірі знаходить собі місце і за інших державних устроїв, переслідуючи загальне благо. Це можна пояснити прикладом, узятим з області інших мистецтв і наук. Хіба може допустити художник, щоб на його картині жива істота була написана з ногою, що порушує відповідність, хоч би ця нога була дуже красива? Або хіба виділить чим-небудь кораблебудівник корму або яку-небудь іншу частину корабля? Хіба дозволить керівник хору брати участь у хорі кому-небудь, хто співає голосніше і красивіше за весь хор?

6. Таким чином, не немає ніяких перешкод до того, щоб люди, що володіють одноособною владою, діючи з вигодою для держави, вдавалися до цього засобу у тому випадку, коли він є однаково корисним як для їх особистої влади, так і для блага держави. Недаремно ж там, де справа йде про незаперечну перевагу, думка про остракізм знаходить якесь справедливе виправдання... Не те відбувалося в державах: вдаючись до остракізму, вони мали на увазі не вигоду для відповідного державного устрою, а переслідували при цьому вигоду для своєї партії. Отже, зрозуміло, що за таких видів державного устрою, які є відхиленнями, остракізмом, як засобом, вигідним для них, користуються як корисним і справедливим; але ясно і те, що, мабуть, із загальної точки зору остракізм не є справедливим..

При якнайкращому ж типі державного устрою велике утруднення виникає ось у чому: як потрібно поступати в тому випадку, якщо хто-небудь перевершуватиме інших не надлишком яких-небудь інших благ, на зразок могутності, багатства, або великою кількістю друзів, але відрізнятиметься надлишком чесноти? Адже не сказати ж, що таку людину потрібно усунути або послати у вигнання; з іншого боку, не можна собі уявити, щоб над такою людиною володарювали, тому що у такому разі вийшло б приблизно те ж саме,

неначебто, розподіляючи державні посади, зажадали власті і над Зевсом. Залишається одне, що, мабуть, і природно: усім охоче покоряться такій людині, так що такого роду люди опинилися б у державі довічними царями...

Головними видами державного устрою, мабуть, є два – демократія і олігархія, подібно до того як говорять головним чином про два вітри – північний і південний, а на інші дивляться як на відхилення від цих двох. Адже аристократію вважають якоюсь олігархією, а так звану політику – демократією, подібно до того як і з вітрів західний зараховують до північного, а східний – до південного...

6. Демократію не слід визначати, як це зазвичай роблять деякі в даний час, просто як такий вид державного устрою, при якому верховна влада зосереджена в руках народної маси, тому що і в олігархіях, і взагалі всюди верховна влада належить більшості; рівним чином і під олігархією не слід розуміти такий вид державного устрою, при якому верховна влада зосереджена в руках небагатьох. Припустимо, що держава складалася б усього лише з тисячі трьохсот громадян; з них тисяча були б багачами і не допускали до правління інших трьохсот – бідняків, але людей вільно народжених і в усіх відношеннях подібних до тієї тисячі. Чи зважиться хто-небудь стверджувати, що громадяни такої держави користуються демократичним ладом? Так само, якби небагато бідняків мали владу над більшістю спроможних, ніхто не назвав би такого типу лад олігархічним, якщо інші, будучи багатими, не мали б почесних прав.

7. Отже, скоріше слід назвати демократичним ладом такий, при якому верховна влада знаходиться в руках вільно народжених, а олігархічним – такий, коли вона належить багатим, і лише випадку потрібно приписати те, Що одних багато, а інших небагато. Ну а якби посади, як це затверджується деякими щодо Ефіопії, розподілялися за зростанням, або за красою, чи була б це олігархія? Адже красивих і високих буває не дуже багато.

8. Ні, такими ознаками не може бути визначена достатньо точно суть олігархії і демократії. Зважаючи на те, що і демократія і олігархія містять у собі багато складових частин, то в розмежуванні їх слід піти далі і визнати, Що олігархічним не можна рахувати і такий лад, при якому меншість вільно народжених володарює над більшістю невільно народжених...

Джерело : Аристотель. Політика. Москва, 1983. Т.4. С. 462-492.

визначення

Держава – базовий інститут політичної системи та політичної організації суспільства, створений для забезпечення життєдіяльності суспільства в цілому і здійснення політичної влади домінуючою частиною населення в соціально неоднорідному суспільстві з метою збереження його цілісності, безпечного існування, задоволення загально соціальних потреб.

Політика (грецькою мовою «politika») – організаційна, регулятивна й контрольна сфера суспільства, в межах якої здійснюється соціальна діяльність, спрямована головним чином на досягнення, утримання й реалізацію влади індивідами й соціальними групами задля ствердження власних запитів і потреб.

Питання для самоконтролю

1. Зробіть письмово порівняльну характеристику політичних вчень Платона та Аристотеля.
2. Деякі політологи вважають, що політичне вчення Платона є теоретичним джерелом тоталітаризму. Випишіть, які, на ваш погляд, ідеї Платона можуть слугувати підставою для таких тверджень.
3. Аристотель розрізняв два види справедливості: справедливість зрівняльну і справедливість розподільчу. Чим відрізняються ці два види справедливості? За яким принципом, за Аристотелем, повинно здійснюватися розподіл благ в суспільстві?
4. Поясніть, чому античні мислителі Платон та Аристотель засуджували демократію як форму державного правління? Як ви розумієте твердження Платона, що саме свобода знищує демократію, а «демократія п'яніє свободою»?

Тема 3. ПОЛІТИЧНІ ВЧЕННЯ У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Питання для обговорення:

1. Становлення політичного життя римського суспільства та його сутність.
2. Політична доктрина Цицерона.
3. Політичні ідеї римських стоїків.
4. Сутність політичних поглядів римських юристів.

Рекомендована література:

Основна:

1. Голованов С.О. Історія Стародавнього світу : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. істор. спец. Т.1 / С.О. Голованов. *Всесвітня історія* : в 5 т. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 472 с.
2. Історія зарубіжних політичних вчень : навч.-метод. посіб. / Ф.М. Кирилюк, О. В. Батрименко. Київ : ТОВ «XXI ст.: Діалог культур», 2005. 254 с.
3. Кирилюк Ф. Історія політології : підручник для вищих навч. закл. Київ : Знання України, 2001. Т. 1. 354 с.
4. Кирилюк Ф. Стародавня політологія. Київ : Товариство «Знання» України, 2000. 192 с.
5. Зейдлер Гж.Л. Політична думка стародавнього світу. Львів, 1959. 118 с.
6. Класики політичної думки (від Платона до Макса Вебера). Київ : Тандем, 2002. 581 с.
7. Кондзьолка В.В. Нариси історії античної філософії. Львів, 1993. 218 с.
8. Петречко О. Суспільно-політичний розвиток Римської імперії в I – на початку III ст.. н.е. : від «відновленої» республіки до сенатської монархії. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 396 с.

Додаткова:

9. Аврелій Марк. Наедине с собой. Симферополь : Реноме, 1998. 381 с.

10. Марк Тулій Цицерон. Про державу. Про закони. Про природу богів. Київ, 1998. 536 с.
11. Сенека Л. Моральні листи до Луція. Київ : Основи, 1999. 603 с.
12. Сократ, Платон, Аристотель, Бруно. Биографические очерки. Санкт-Петербург : ЛИО Редактор, 1995. 267 с.
13. Утченко С.Л. Политические учения Древнего Рима. Москва, 1977. 356 с.
14. Тищик Б.Й. Історія держави і права Стародавнього світу. Т.2. Львів : СПОЛОМ, 1999. 180 с.

Методичні рекомендації

Особливості формування римського суспільства, його соціальна структура і суспільно-політичні відносини. Політичне життя Стародавнього Риму. Розуміння політичної організації, політичної влади. Проблеми свободи, демократії та рівності.

Цицерон, його погляди на державу і право. Політична програма Цицерона. Вчення про ідеального правителя, ідеальну державу та ідеального громадянина. Критика демократії і обґрунтування «змішаної» форми правління. Політичні ідеї римських стоїків. Сутність політичних ідей Сенеки. Вчення про природне право, природну державу та два види держави. Останній римський стоїк – імператор Марк Аврелій. Держава як конформістичне утворення.

Політичні ідеї римських юристів. Визначення права, правосуддя. Приватне та публічне право. Кодифікація імператорських конституцій. Кодекс Юстиніана.

Завдання для роботи з джерелом

1. Письмово охарактеризуйте риси ідеального правителя, ідеального громадянина, ідеальної держави за Цицероном.
2. Обґрунтуйте положення про те, що:
 - а) Політична думка у римлян почала формуватись ще в царському періоді історії (754 – 510 рр. до н.е.) і була міфологізованою.
 - б) Першу римську політичну революцію здійснив Сервій Туллій, поклавши кінець родовому устрою (поділ населення за майновим цензом на 5 класів і шосту верству – пролетарів).
 - в) Власне політико-теоретична думка розвивається лише з I ст. до Христа, на що істотний вплив мало завоювання Греції у 146 р. до н.е.
 - г) «Кращою державою є змішана форма правління», – Цицерон.

Джерела

Із трактату Марка Туллія Цицерона «Про державу» (I ст. до н. е.)

Цицерон Марк Туллій (106-43 до н. е.) давньоримський політичний діяч, оратор і письменник. Був прихильником республіканського ладу. Спираючись на твори Платона, Аристотеля, Зенона, Клеанфа, Панетія і Посідонія, у працях «Про державу», «Про закони», «Про межі добра і зла», «Про обов'язки» та ін. суттєво розвинув їхні ідеї про державу, яка виростає згідно з божественним установленням природним шляхом із сім'ї, вродженої потреби жити разом і

має за мету загальне благо вільних громадян, захист їхньої власності. У творах описав «взірцеву» державу з найкращим законодавством та ідеологічно обґрунтував привілеї панівного класу. До нашого часу дійшли 58 судових і політичних промов, 19 трактатів з риторики, політики, філософії і більш ніж 500 листів Цицерона.

Перший день

Книга перша

(XXV, 39) Сципірн. Отже, держава є надбання народу, а народ не будь-яке з'єднання людей, зібраних разом яким би то не було чином, а з'єднання багатьох людей, зв'язаних між собою згодою в питаннях і спільністю інтересів. Першою причиною для такого з'єднання людей є не стільки їх слабкість, скільки, так би мовити, природжена потреба жити разом. Бо людина не схильна до відособленого існування і відокремленого поневіряння, але створена для того, щоб навіть при достатку всього необхідного не... (віддалятися від подібних до себе.) І щоб сама природа до цього не тільки закликала, але також і примушувала (Ноній, 321, 16).

(40) Що таке держава, як не надбання народу? Отже, надбання загальне, надбання, в усякому разі, громадської общини. Але що таке громадська община, як не безліч людей, зв'язаних згодою? У римських авторів ми читаємо: «Незабаром безліч людей, що розсіялися по землі і поневірялися по ній, завдяки згоді перетворилися на громадську общину (Августин, Послання, 138, 10)».

Убачали не єдину причину для закладки міста. Одні говорять, що люди, що спочатку відбулися із землі, блукаючи полісахі полях, не будучи зв'язані один з одним ні мовою, ні правом і користуючись гілками і травою як ложем, а печерами і ямами – як будинками, виявлялися здобиччю диких звірів і сильніших тварин; потім, що ті люди, які врятувалися, хоча і отримали поранення, і бачили, як їх близькі були розтерзані звірами, приєдналися, зрозумівши небезпеку, що загрожувала їм, до інших людей і благали їх про захист; спочатку вони порозумівалися знаками, потім почали робити перші спроби говорити; потім вони, даючи назви тим або іншим окремим предметам, помалу вдосконалювали свою мову. Бачачи, що їм не захистити народ від диких звірів, вони почали будувати міста і вали, щоб забезпечити собі спокій вночі й відвертати напади диких звірів, не вступаючи з ними в сутички. Іншим людям це пояснення здалося безглуздом, яким воно і було, і вони говорили, що причиною об'єднання був не страх бути розтерзаним дикими звірами, але швидше сама людська природа, і що об'єдналися вони тому, що людська природа уникає самоти і прагне до спілкування і союзу.

(XXVI, 41) (Бо, не будь у людини), так би мовити, насіння (справедливості), не виникли б ні інші доблесті, ні сама держава. Отже, ці об'єднання людей, що утворилися з причини, про яку я вже говорив, перш за все вибрали для себе в певній місцевості ділянку землі, щоб жити на ній. Використавши природний захист і захистивши його також і штучно, вони назвали таку сукупність жител укріпленням, або містом, влаштували в нім святилища і суспільні місця.

Отже, усякий народ, що є таким об'єднанням багатьох людей, яке я описав, усяка громадська община, що є народним встановленням, усяка держава, яка, як я сказав, є народне надбання, повинні, щоб бути довговічними, управлятися, так би мовити, радою, а рада ця повинна виходити перш за все з тієї причини, яка породила громадську общину.

Далі, здійснення їх слід доручати або одній людині, або декільком виборним, або ж його повинно на себе брати безліч людей, тобто всі громадяни. І ось, коли верховна влада знаходиться в руках у однієї людини, ми називаємо цього одного царем, а такий державний устрій – царською владою. Коли вона знаходиться в руках у виборних, то говорять, що ця громадська община управляється волею оптиматів. Народною ж (адже її так і називають) є така община, у якій все знаходиться в руках народу. І кожен з трьох видів держави – якщо тільки зберігається той зв'язок, який вперше дуже міцно об'єднав людей зважаючи на їх загальну участь у створенні держави, – правда, не досконалий і, на мою думку, не найкращий, але він все ж таки терпимий, хоча один з них може бути кращим від іншого. Бо положення справедливого і мудрого царя, і обраних, тобто перших – кращих громадян, і навіть народу (втім, останнє найменше заслуговує схвалення) все ж таки, – якщо тільки цьому не перешкоджають несправедливі вчинки або пристрасті, – очевидно, може бути цілком міцним.

(XXVII, 43) Але при царській владі всі інші люди зовсім усунені від загального для всіх законодавства і ухвалення рішень, та і за панування оптиматів народ навряд чи може користуватися свободою, будучи позбавлений якої б то не було участі в сумісних нарадах і у владі, а коли все вершиться по волі народу, то, як би справедливий і помірний він не був, все-таки сама рівність це не справедливо, раз при ній немає ступенів у суспільному положенні. Тому хоча знаменитий перський цар Кір і був справедливим і мудрим царем, все ж таки до такого «надбання народу» (а це, як я вже говорив, і є держава), мабуть, не варто було особливо прагнути, оскільки держава управлялася помахом і владою однієї людини.

Якщо масилійцями, клієнтами нашими, з найбільшою справедливістю правлять виборні і притому кращі громадяни, то все-таки таке положення народу в деякій мірі подібне до рабства. Якщо афіняни свого часу, відчуживши ареопаг, вершили всі справи тільки на підставі ухвал і рішень народу, оскільки у них не було певних ступенів суспільного положення, їх община не могла зберегти свого блиску.

(XXVIII, 44) І я говорю це про три види державного устрою, якщо вони не порушені і не змішані один з одним, а зберігають риси, властиві кожному з них. Перш за все, кожен з цих видів державного устрою володіє пороками, про які я вже згадував; далі, йому властиві й інші згубні пороки; бо з вказаних видів устрою немає жодного, при якому держава не прагнула б по обривистому і слизькому шляху до того або іншого нещастя, що знаходиться недалеко від нього. Адже в згаданому мною царі, терпимому і, якщо хочете, гідному любові, — Кірі (назву саме його) ховається, оскільки він вольний змінювати свої

наміри, всім відомий жорстокий Фаларід, за зразком правління якого єдиновладність ковзає вниз по похилому шляху і притому легко. До знаменитого управління державою, що здійснювався в Массилії малим числом перших людей, близько стоїть змова кліки тридцяти мужів, Що колись правила в Афінах. Що повновладдя афінського народу, коли воно перетворилося на безумство і свавілля натопу, виявилось згубним показали подальші події.)

(XXIX, 45) (Лакуна) ... (державний устрій) найгірше, і з цієї (форми правління) звичайно виникає правління оптиматів, або тиранічної кліки, або царське, або (навіть вельми часто) народне і знову-таки з нього – один з видів правління, згаданих мною раніше, і дивовижні бувають кола і як би коловороти змін і чергувань подій у державі. Якщо знати їх – справа мудрого, то передбачати їх загрозу, знаходячись у кормила держави, направляючи його біг і утримуючи його у своїй владі, – справа, так би мовити, великого громадянина і, мабуть, чоловіка що надихнули боги. Тому я і вважаю, що найбільшого схвалення заслуговує, так би мовити, четвертий вид державного устрою, оскільки він утворений шляхом рівномірного змішення трьох видів, названих мною раніше.

(XXXV, 54) Лелій. – А ти, Сципіон? Який із згаданих тобою трьох видів державного устрою ти схвалюєш більше всього? Сципіон. – Ти з повною підставою питаєш, який з трьох видів державного устрою найбільш схвалюю я; адже жодного з них самого по собі, узятото окремо, я не схвалюю і вважаю за краще кожному з них те, що як би сплавлене з них усіх, узятих разом. Але якби знадобилося вибрати який-небудь один лад у чистому вигляді, то я схвалив би царську владу (і поставив би її на перше місце). (Якщо говорити про види влади) названі тут, то ім'я царя нагадує мені як би ім'я отця, що піклується про співгромадян, як про своїх дітей, і що охороняє їх ретельніше, ніж ... (Лакуна)... вас підтримує дбайливість одного якнайкращого і видатного чоловіка.

Але встають оптимати, щоб заявити, що вони роблять це ж саме краще, і сказати, що мудрості буде в багатьох більше, ніж в одному, а справедливість і чесність та ж. А народ, приголомшуючи вас, кричить, що він не згоден покорятися ні одному, ні небагатьом, що навіть для звірів немає нічого кращого свободи, і що її позбавлені всі ті, хто знаходиться в рабстві, незалежно від того, чиї вони раби – царя або оптиматів. Так благоволінням своїм нас привертають до себе царі, мудрістю – оптимати, свободою – народи, так що при порівнянні важко вибрати, чого можна бажати більш за все.

(XLY, 69) Зважаючи на все це, з трьох вказаних спочатку видів державного устрою, на мою думку, найкращою є царська влада, але саме царську владу перевершить така, яка буде утворена шляхом рівномірного змішання трьох якнайкращих видів державного устрою. Бо бажано, щоб у державі було щось видатне і царствене, щоб одна частина влади була приділена і вручена авторитету перших людей, а деякі справи були надані думці і волі народу. Такому устрою, перш за все, властива, так би мовити, (велика) рівність, без якої вільні люди навряд чи можуть довго обходитися, потім – міцність, оскільки види державного устрою, згадані вище, легко перетворюються на свою порочну

протилежність, – унаслідок чого цар виявляється володарем, оптимати клікою, народ мінливим натовпом, – і так як ці самі види державного устрою часто змінялися новими, тоді як при цьому об'єднаному і розумно змішаному державному устрої цього не трапляється майже ніколи, хіба тільки при великій порочності перших людей. І дійсно, немає причини для змін там, де положення кожного міцне і йому нікуди зірватися і повалитися.

Джерело : Цицерон Марк Туллий. «О государстве» и «О законах». Санкт-Петербург, 2000. С. 44-67.

визначення

Аристократія – найбільш привілейований стан або найвища родова знать у рабовласницькому і феодальному суспільствах, а також форма державного правління, за якої аристократії належить уся повнота влади в країні; на сучасному етапі – узагальнююча назва представників панівних класів і станів, а також духовної еліти суспільства

Демократія (від грец. *demos* – народ і *kratos* – влада) – влада народу, народовладдя, що виходить з організації та функціонування державної влади на засадах визнання народу її джерелом і носієм, ґрунтується на прагненні забезпечити справедливість, рівність і добробут усіх при розв'язанні проблем і питань суспільного врядування.

Демократія насамперед означає формальне визнання народу джерелом влади, її сувереном, тобто суб'єктом визначення характеру і змісту владних функцій, стосовно яких влада відіграє обслуговуючу роль. Ознакою демократії є визнання права всіх громадян на участь у формуванні органів державної влади, контроль за їхньою діяльністю, вплив на прийняття спільних для всіх рішень на засадах загального, рівного виборчого права і здійснення цього права в процедурах виборів, референдумів тощо.

Питання для самоконтролю

1. Які особливості політичних вчень Стародавнього Риму ви знаєте?
2. Що вкладалося в поняття демократії?
3. Якими були особливості політичних поглядів Цицерона?

Тема 4. ПОЛІТИЧНА ТА ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ У ПЕРІОД СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Питання для обговорення:

1. Основні риси державно-політичної думки доби середньовіччя.
2. Середньовічні ересі.
3. Вчення Фоми Аквінського про державу та право.
4. Державно-правові вчення Марсілія Падуанського.
5. Значення політичних та правових вчень у Західній Європі у період середніх віків.

Рекомендована література:

Основна:

1. Азаркин Н.Н. История политических учений. Москва, 1994. 543 с.
2. Данилец О.Г. Філософія права. Київ, 2002. 238 с.
3. Історія зарубіжних політичних вчень : навч.-метод. посіб. / Ф.М. Кирилюк, О. В. Батрименко. Київ : ТОВ «XXI ст.: Діалог культур», 2005. 254 с.
4. Кирилюк Ф. Історія політології : підручник для вищих навч. закл. Київ : Знання України, 2001. Т. 1. 354 с.
5. Костицький М. В. Філософія права. Київ : Основи, 2000. 387 с.
6. Монтескьє Ш. Л. О духе законов Антология мировой философии: Сб. филос. текстов. Київ, 1991. Т. 1. С. 109-151.
7. Нерсесянц В. С. История политических и правовых учений : учебник для вузов. Москва : Норма, 2004. 944 с.

Додаткова:

8. Політологічний енциклопедичний словник / В.Б. Авер'янов, І.В. Алексеєнко, С.С. Андрєєв та ін.; В.П. Горбатенко (упоряд.), Ю.С. Шемшученко та ін. Київ, 2004, 428 с.
9. Федоров К.Г. Історія держави і права зарубіжних країн. Київ : Вища школа, 1994. 215 с.
10. Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн. Київ : Вентуріб 1994. 310 с.
11. Енциклопедія політичної думки. Київ: Дух і Літера, 2000. 472 с.

📖 Методичні рекомендації

Вивчення теми доцільно розпочати зі з'ясування особливостей феодального ладу, релігійного світогляду, функцій релігії та її ролі у розвитку суспільства. Поетапна еволюція феодального суспільства та держави обумовили і розвиток державно-правових концепцій та їх специфіку. Особливу увагу необхідно приділити аналізу вчення Ф. Аквінського, чий ідеї відіграли визначальну роль у створенні системи середньовічної схоластики. У своїх працях «Сума теології» і «Про правління государів», коментарях до перекладеної латинською мовою і виданої «Політиці» Аристотеля, Аквінський на її базі розвинув доктрину держави і природно-правову теорію у світлі догматів католицької церкви. Більш детально слід зупинитись на розгляді теократичної концепції Ф. Аквінського, його теорії про три елементи влади, класово-політичному змісті проформи держави, види законів, справедливості, а також причинах відродження ідей дослідника в концепціях неотомізму.

Антифеодальні та антикатолицькі суспільні настрої знайшли свій вираз у книзі М. Падуанського «Захисник миру», де він виклав ряд оригінальних ідей, що далеко випередили його час. Оригінальність його ідей полягає в утвердженні самостійності держави та її незалежності від церкви в сфері

публічної влади. Його думки про народ-суверен, співвідношення законодавчої і виконавчої влади, демократичні принципи її організації і функціонування, про підзаконність всіх громадян держави благотворно вплинули на політикоправову думку епохи Відродження.

✍Завдання для роботи з джерелом

1. Надайте трактування природного права середньовічними вченими. У чому його специфіка та відмінність від поняття природного права в епоху античності та в сучасні часи?
2. М. Падуанський стверджував: «Держава – матерія, право – форма»? Поясніть значення цього виразу.
3. Що суттєво спільного в сучасному категоріальному визначенні права (в юридичному значенні) і в понятті «право» у державно-правовій концепції М. Падуанського?
4. Ф. Аквінський визначає чотири види законів: природний, людський, вічний та божественний. Проаналізуйте кожний з цих законів та з'ясуйте їх відмінність.
5. Дайте пояснення «громадянського миру» під кутом зору теології і раціоналізму.
6. Вкажіть на різні методологічні засади вчення Аристотеля і Т. Аквінського. Вкажіть на характерні особливості їх поглядів на державу і право і чим зумовлені ці особливості.

📖Джерела

Розвиток західноєвропейської політичної думки.

Почалися утиски з боку сильних, а в результаті цього – розбрати народу з патриціями і всілякі хвилювання. Бо, згадавши, що римський народ в період часу між другою і останньою пунічними війнами відрізнявся чудовими вдачами і найбільшою згодою, і сказавши, що причиною цього була не любов до правди, а страх, який породжувала свідомість ненадійності миру. (чому Сципій, піклуючись про усунення розбещеності і збереження цих чудових вдач, і не хотів руйнувати Карфаген, щоб пороки приборкувалися страхом), Саллюстій продовжує так: «Але після руйнування Карфагена посилилися розбрати, зросло користолюбство, честолюбство і інші види зла, що з'являються зазвичай серед благополуччя». Цим він дає зрозуміти, що все це мало місце і раніше.

Далі, пояснюючи, чому він так сказав, Саллюстій говорить: «Бо вже із самого початку з'явилися образи з боку сильних і, унаслідок того, розбрати плебеїв з патриціями і інші домашні незгоди; справедливість і безсторонність дотримувалися лише до тих пір, поки, після вигнання царів, боялися Тарквінія, і поки не закінчилася жорстока війна з Етрурією». Відміть, що і за той короткий проміжок часу, коли, після вигнання царів, дотримувалися справедливість і безсторонність, причиною цього, по словах Саллюстія, був страх: тому що римляни боялися війни, яку вигнаний з держави і позбавлений престолу

Тарквіній вів проти них у союзі з етрусками. Тепер послухай, що говорить Саллюстій: «Потім патриції почали поневолювати народ, розпоряджатися його життям і добром із справді царською владою, позбавляти його полів і управляли державою одні, з усуненням від участі в тому останніх. Виведений з терпіння цими жорстокими діями і особливо боргами, коли безперервні війни вимагали і податей, і військової служби, озброєний народ віддалився на священний авентинський горб і там вибрав собі народних трибунів і заснував інші права. Кінець цим розбратам і усобицям поклала друга Пунічна війна». Бачиш, коли, пройшло трохи часу після вигнання царів, і якими стали римляни, про яких Саллюстій говориться, що у них «відчуття правди і добра було сильне скоріше від природи, ніж завдяки законам»!

Якщо такими виявляються ті часи, коли римська республіка, як то кажуть, була в чудовому і якнайкращому стані, то що ж повинні ми говорити і думати про подальший час, коли вона, висловлюючись словами того ж історика, «мало-помалу змінюючись, з прекрасної і найкращої стала найрозбещенішою і розпущеною», саме – про час після руйнування Карфагена? У яких словах зображає і описує ці часи Саллюстій, на які види етичного зла, що з'явилися серед благополуччя, указує він, як на причину, що породила навіть міжусобні війни, — про це можна прочитати в його історії.

«З того часу, – говорить він, – вдачі предків погіршувалися не поступово, як раніше, а були зруйновані ніби якоюсь лавиною: молодь розбестилася до такого ступеня розкішшю і користолюбством, що з'явилися люди, які не могли ні самі мати господарства, ні терпіти, щоб його мали інші». Потім Саллюстій вельми багато говорить про пороки Сулли і інцц пороки часів республіки; говорять про це і інші письменники, хоча далеко не з таким красномовством.

Тепер, вважаю, ти бачиш (та і всякий, хто зверне на це увагу, зрозуміє вельми легко), в яку глибоку прірву етичного розбещення повергнута була римська держава до пришествя нашого Царя Всевишнього. Бо все це відбувалося не тільки до того, як Христос почав учити, з'явившись у плоті, але і перш, ніж Він народився від Діви. Отже, якщо таке велике зло, раніше ще терпиме, а після руйнування Карфагена нестерпне і жахливе, вони не насмілюються приписувати своїм богам, із хитрістю що укорінили в людські розуми вірування, з яких вирости такого роду пороки, то чому ж справжнє зло вони приписують Христу, Який своїм ученням забороняє шанування помилкових і брехливих богів і, засуджуючи з божественною владою шкідливі і мерзенні людські пристрасті, від тліючого і в злі лежачого миру мало-помалу підносить Свою сім'ю і створює з неї вічний і по суду істини, а не по суєтному схваленню, славний град?

Розділ XIX. Отже, римська республіка «мало-помалу змінюючись, з прекрасної і найкращої стала найрозбещенішою і розпущеною» (це не я говорю, а набагато раніше за пришествя Христа говорили автори, які навчили нас тому за гроші). Так, раніше пришествя Христа, незабаром після руйнування Карфагена «вдачі предків погіршувалися не поступово, як раніше, а були зруйновані ніби якоюсь лавиною: молодь розбестилася до такого ступеня

розкішно і користолюбством». Хай прочитають нам розпорядження проти розкоші і користолюбства, дані римському народу його богами. О, якби вони тільки приховували від нього вимоги чистоти і помірності, але ні: вони ще і нав'язували йому розпорядження ганебні і хибні, повідомляючи їм згубний авторитет своєю уявною божественністю! Хай прочитають тепер наші розпорядження проти розкоші і користолюбства, викладені і пророками, і святими Євангеліями, і діяннями апостольськими, і посланнями, – розпорядження, які так дивно і так божественно гримлять і лунають всюди, де тільки збираються для цього читання народи, і чуються вони не як з філософських сперечань, а як би з хмар і оракулів Божих. І, проте ж, того, що їх республіка внаслідок розкоші і користолюбства, унаслідок грубих і мерзотних вдач ще раніше за пришествя Христа стала найрозбещенішою і розпущеною, вони не приписують своїм богам, а всяке неблагополуччя її в даний час, якщо воно зачіпає їх гордість і зніженість, ставлять у провину християнської релігії!

Але, якби заповідей однаково слухалися і прагнули їх виконувати «усі царі земні і всі народи, князі і всі судді земні, хлопці і дівчата, старі і отроки» Але оскільки ці заповіді один слухає, а інший зневажає і велика частина людей любить більш пороки з їх спокусами, ніж чесноти з їх корисною суворістю, то слугам Христа, чи царі вони або князі, судді або воїни, чи жителі провінцій, багаті або бідні, вільні або раби, тієї або іншої статі, доводиться терпіти, якщо це необхідно, навіть і найрозбещенішу і розпущену республіку, і цим терпінням приготують собі світле місце в світлішому і священному сенаті ангельському і в небесному царстві, де законом служить воля Божа.

Розділ XX. Але ці шанувальники богів, із задоволенням наслідують їх в лиходійствах і непотребстві, аніскільки не турбуються, що їх республіка – дуже розпущена. «Аби, – говорять вони, – вона процвітала, наповнюючись багатствами і прославляючись перемогами, або, що ще краще, насолоджувалася миром. Чого ще нам бажати? Все, що ми хочемо, – це щоб усі багатіли, щоб завжди вистачало і на життєві потреби, і на поневолення слабких. Хай бідні служать багатим, отримуючи за це на прожиток, а останні хай проводять життя в неробстві і млості. Хай народи аплодують не тим, хто дає їм добрі поради, а тим, хто доставляє їм різного роду задоволення. Хай важке не наказує, нечисте не забороняється.

Царі хай піклуються не про те, щоб піддані їх були добрі, а про те, щоб були покірні. Провінції хай служать царям не як охоронцям вдач, а як володарям найбільших утіх, не шанують їх сердечно, а рабськи бояться. Хай закони стежать, щоб не шкодили чужим виноградникам, а не вдасному життю. До суду хай привертають тільки тих, які шкодять чужому майну або здоров'ю, але якщо на те немає нічиєї незгоди, хай роблять, що хочуть. Хай множаться лупанарії, щоб нікому з любителів розпусти не було відмови. Хай будуються величезні маєтки, задаються пишні бенкети; хай вдень і вночі влаштовуються ігри до повного пересичення, пияцтва до блювоти. Хай наповнюються театри, хай розігруються в них будь-які, навіть самі скотинячі видовища. І хай того вважають ворогом суспільства, кому не подобається такого роду благополуччя;

хай не слухають таких, хай гонять з очей геть, стирають з лица землі. Хай почитають тих богів, які заохочують всі ці задоволення, хай вимагають вони яких завгодно ігор, хай надається їм все, що вони побажають, аби тільки це щасливе життя ніколи і нічим не захмарилося: ні страхом перед ворогом, ні якою-небудь заразою, ні чим би то не було ще».

Розділ V. Яка розсудлива людина не порівняє подібну республіку, не скажу з римською імперією, а з будинком Сарданапала, який, будучи колись царем був до такого ступеня розбещений, що на своїй гробниці наказав зробити напис, що тепер він, мертвий, має тільки те, що за життя розточило його похитливість? Якби у них був такий поблажливий до всякої розбещеності цар, вони присвятили б йому храм і фламіна більш охоче, ніж стародавні римляни.

Розділ XXI. Але якщо вони не бажають слухати тих, хто називає римську республіку найрозбещенішою і розпущеною, аніскільки не піклуючись про те, до якої виразки етичної розбещеності вона схильна і якій ганьбі, а лише про те, щоб вона залишалася цілою і могутньою, то хай вони послухають не Саллюстія, а Цицерона, за часів якого вона вже абсолютно загинула. Цицерон вводить у свої міркування Сципіона, того самого, який зруйнував Карфаген, вкладаючи в його вуста думки про республіку, тоді як Цицеронові вже було очевидне, що республіка ось-ось звалиться із-за тієї її порочності, про яку говорив Саллюстій. Бо Цицерон приступив до своєї роботи тоді, коли один з Гракхов, з якого, по Саллюстію, почалися сильні обурення, був вже убитий.

У кінці другої книги Сципіон говорить про те, що як при грі на різних інструментах, так само як і при співі, повинно дотримуватися певне співвідношення між високими, середніми і низькими звуками і інтервалами між ними, з чого утворюється їх гармонійне поєднання і певний лад, так само і з розумного поєднання різних верств населення, їх прав і обов'язків складається цивільне суспільство; і те, що у музикантів називається гармонією, то в державі – згодою, яка суть міцна і якнайкраща у всякій республіці основа для благополуччя і справедливості. Потім Сципіон детально зупиняється на тому, наскільки корисна для держави справедливість і наскільки згубна її відсутність. У цей час в розмову вступає дехто Філ, вимагаючи, щоб була розглянута сама справедливість, бо існує думка, що республікою не можна управляти без деякої децимі неправди. На це Сципіон відповідає, що ні сказане ним про республіку раніше, ні те, що він ще має намір сказати, не має ніякого сенсу, якщо не визнати істинності тієї думки, що добре управляти республікою – означає управляти справедливо. На цьому друга книга закінчується, і продовження диспуту викладене вже в третій книзі.

Філ береться захищати думку прихильників неправди, заздальгідь попередивши, що сам ця думка не розділяє. Його опонентом, на прохання присутніх, виступає Лелій. Коли обидві сторони докладно досліджують усі аргументи сторін, Сципіон повертається до своєї перерваної промови, пропонуючи прийняти те визначення республіки, по якому вона – народна справа. Народом же він називає не якийсь натовп, а сукупність людей, об'єднаних згодою в сенсі визначення прав і взаємної користі. Потім,

показавши, яку користь в змаганнях мають визначення, він, на основі своїх визначень, виводить, що республіка, тобто народна справа, існує тоді, коли управляється справедливо, хоча форми управління можуть бути різними, а саме: царською, аристократичною або всенародною. Якщо ж цар несправедливий (такого царя він називає на грецький зразок «тираном»), або несправедливі вельможі (їх він називає «змова»), або, нарешті, несправедливий сам народ (тут він не знаходить належної назви, пропонуючи вважати «тираном» народ), то, як впливає із запропонованих раніше визначень, республіку навіть не можна назвати несправедливою: вона просто зникає. Дійсно, вона вже жодним чином не може вважатися народною справою, якщо влада в ній зловмисно захоплена тираном або змовниками, і якщо навіть тираном виступає сам народ, то і тут він перестає бути співтовариством людей, об'єднаних згодою, тобто він перестає бути народом.

Отже, якщо республіка була такою, якою її описує Саллюстій, то вона була вже не найрозбещенішою і розпущеною зі всіх республік, а просто не була вже республікою. Так стверджує і сам Тулій (Цицерон), причому вже не від імені Сципіона, а від свого власного. На початку п'ятої книги, процитувавши вірш Еннія:

Римлян республіка стародавніми вдачами тримається, доблестю славних мужів, він говорить: «Цей вірш по своїй стислості і істинності нагадує мені вислів оракула. Бо ні мужі, якби не було держави з такими вдачами, ні вдачі, якби не управляли державою такі мужі, не могли б ні заснувати, ні так довго зберігати таку обширну і таку повеліваючу республіку. Отже, як батьківські вдачі народжували славних чоловіків, так і славних мужів підтримували стародавні вдачі і настанови предків. Наше ж століття, успадкувавши прекрасну, але дещо як би полинялу і вицвілу республіку, не постаралося хоч би зберегти те, що отримало. Бо що нині залишилося від тих стародавніх вдач? Їх не тільки не дотримуються, але навіть і зовсім про них забули.

Про мужів же і говорити нічого, бо і вдачі загинули через нестачу мужів. За все це ми не тільки повинні дати строгий звіт, але і з'явитися перед судом, як кримінальні злочинці. Саме внаслідок наших пороків ми зберігаємо нашу республіку лише на словах, на ділі ж давно її втратили».

Так говорить Цицерон, говорить багато пізніше смерті Сципіона, якого виводить таким, що змагається у своїй книзі, але все таки ще до пришествя Христа. Але якби всі вони навіть жили в часи християнські, хто з них надумався б звинувачувати в цьому занепаді християн? Чому ж їх боги не поклопоталися про збереження республіки, яку так гірко оплакує Цицерон ще задовго до втілення Христова? Той же, хто хвалить її такою якою вона була в стародавні часи, також може, придивившись, побачити що була вона і тоді не стільки живою етично, скільки просто прикрашеною і чепурною. Це, всіляко її звеличувало, неусвідомлено відзначив і сам Цицерон. Але ми поговоримо про це у іншому місці. Тоді, на підставі коротких визначень самого Цицерона про те, що таке республіка і що таке народ (чи ним висловлених, або тих, які він вклав у уста своїх героїв), я постараюся показати, що римська республіка

ніколи не була республікою, бо там ніколи не було справедливості. За точнішими ж визначеннями вона все ж таки була у своєму роді республікою, управляючись стародавніми куди краще, ніж нинішніми. Але дійсної справедливості немає ніде, окрім тієї республіки, Засновник і Правитель якої – Христос, якщо цю останню завгодно називатиме республікою, оскільки не можна заперечувати, що вона – народна справа. Але оскільки в нашому випадку ця назва може здаватися дещо незвичайною, то скажімо так: дійсна справедливість існує тільки в тому граді, про який Писання говорить: «Славне сповіщається про тебе, град Божий».

Джерело : Августин Блаженный. О Граде Божиим. Москва, 2000. С. 78-90.

Із трактату Роджера Бекона «Opus Tertium» (XIII ст.)

Бекон Роджер (1214 – 1292 рр.) – англійський філософ, релігійний діяч, член францисканського ордену. Професор Оксфордського університету. Розробив проект станової республіки, в якій джерелом влади являється народний плебісцит, виступав за викоренення неучтва та поширення світської освіти.

Існують чотири загальні причини всіх наших нещасть, що вражають від початку світу всякий стан, і всяку людину, наскільки б він не був мудрий (крім Панове нашого Ісуса Христа і Блаженної Діви Марії), що хоч раз примушують відхилитися від дійсного шляху або від вищої досконалості. Це: приклади хисткого авторитету, довговічність звичаю, думка неосвіченого натовпу, а також упередження людського розуму, в якому всякий відчайдушно прагне знайти утіху своєму неучтву.

Велике число людей помиляється в божественній мудрості, оскільки більшість перебуває в смертному гріху, і небагато, в порівнянні з цією більшістю, знаходяться в стані порятунку. І якщо цих небагатьох ми розділимо на більшість і останнє, то більшість недосконала і досконалих небагато. Очевидно, що і в філософській мудрості помиляється велика частина людського роду, і небагато з філософів володіють істиною.

Відкриємо своє неучтво у пошуках ліків мудрості, і не нахвалятимемося нічим, але покірливо учити інших, і не відкинемо те, що нам невідоме, і без суперечок, не приводячи нікого в збентеження, залишимо те, про що ми знаємо, що воно помилкове, з вибаченнями за людську слабкість! І відхиливши безліч прикладів, і завжди відносячись з підозрою до звичаю, та будемо ми серед небагатьох, і наскільки зможемо, увійдемо до числа мудреців і святих, і уникнемо думки натовпу. Бо завжди від початку світу всі мудрі – святі і дійсні філософи – відмежовувалися від думки натовпу, як в науці, так і в житті, тому що той, хто належить до більшості помиляється, і ніколи не досконалий.

Якби ми захотіли виключити три ці виразки і четверту, найголовнішу, тоді ми змогли б у всьому бачити істину, і позбавити себе від брехні, як в житті, так і в мудрості. І якщо ми начальникуємо над іншими, ми змогли б відвести від

них усяку можливість нецтва і гріха. Тому даний роздум найбільш важливий для князів і прелатів, оскільки вони повинні піклуватися не тільки про себе самих, але і про увірений ним плебс, якого завжди направляє влада начальницька, адже те, що завгодно першому (серед народу), має для нього силу закону. І більшість, прийнявши істину, змінить думку про просте, як говорить Ієронім в коментарі до Ісаї. Тому хоча і не можна привести (народ) до досконалості, оскільки воно суперечить природі натовпу, але цілком можна повернути до пізнання істини, якщо той, хто є на чолі, виявляє її словом і справою (адже причина того, що невіруючі не звертаються до віри, полягає в тому, що їх князі і прелати утримують їх у помилці, і так же у всьому іншому). Але незчисленні недоліки тих, хто є на чолі у наш час і в (наукових) заняттях, і в житті. Звідси зрозуміло, що підпорядкована ним більшість безкінечно помиляється.

Безумовно, і не Соломон, і не старозавітний Адам, і не яка-небудь інша людина, а сам Бог відкрив закон своїм святим, і філософію, заради збагнення, розповсюдження, обґрунтування, сповіщення, і захисту закону. І ці святі написали всі книги по філософії. І вони вели мову про істину віри не тільки в св. Писанні, але і у своїх філософських книгах, і провістили всяке (знання) перш, ніж з'явилися філософи. І потім від них філософи отримали всяку мудрість, як визнає головний з філософів, Арістотель, в «Книзі таємниць». І за допомогою цього я роблю висновок, що досконалість філософії не така, як вона постає згідно шляхам невіруючих філософів, але зобов'язано сходити до положення (status) християнського закону. І воно (необхідно) в теології, і для церкви, і в управлінні держави віруючих, і для звернення невірних, і для спростування тих, кого обернути неможливо.

І я додаю для підтвердження мудрості філософів пророцтво Сивіли про Христа, і про церкву, і про життя прийдешнє. Бо якщо одна нікчемна жінка могла отримати це від Бога, то куди правдоподібнішим і розумнішим є те, що такі гідні і такі мудрі мужі, як Піфагор, Сократ, Платон, Арістотель, і інші ревнителі вищої мудрості отримали від Бога особливі ілюмінації, завдяки яким вони пізнали багато Що про Бога, порятунок душі, і, можливо, (це було дано ним) швидше заради нас, християн, ніж заради їх власного порятунку.

І так закінчується друга частина, в якій моїм найпершим наміром було показати, що вся мудрість міститься в св. Писанні, хоча і повинна роз'яснюватися за допомогою права і філософії; і як у кулаку збирається те, що ширше розгорнене в долоні, так і вся мудрість, корисна людині поміщена в св. Писанні, але не повністю роз'яснена, і її роз'яснення є канонічне право і філософія.

Уся сила канонічного права лежить у буквальному і духовному сенсах Писання і від них виникає. Адже все те, що святі і високі понтифіки встановили в канонічному праві, вони підтвердили авторитетом св. Писання, і висловами святих, що виявляється зі всього корпусу канонічного права; звідси витікає, що наука абсолютно одна і та ж, оскільки і тут і там виявляється ніщо інше, як закон Божий, за допомогою якого управляється церква. Дійсно, як церква

стародавніх управлялася за допомогою букви Старого Завіту, так нині церква управляється духом Старого Завіту і Новим Заповітом. Але ніхто не зможе заперечувати, що вона управляється за допомогою канонічного права. Отже, це право міститься в мудрості божественного закону, і вони, стикаючись між собою різними способами, будуть єдиною мудрістю.

Хочу я сказати, що як у євреїв здавна управління церквою здійснювалося за допомогою закону Божого, так повинно бути і нині у християн. І як за допомогою цього (закону) здійснювалося управління початковою церквою, так само повинно бути тепер. І якщо вся мудрість спочатку міститься в нім, і там її джерело, тоді (церква) аж до дрібниць повинна управлятися переважно по цьому (закону). Але нині не так; адже в церкві Божій частіше хвалять знавця цивільного права, ніж магістра теології, і швидше обирають на церковні посади, хоча він знає тільки цивільне право і не знайомий з канонічним правом і теологією. І, як нам здається, управління церквою здійснюється переважно юристами, за допомогою юридичних софізмів і крутійства, і проти прав, оскільки мають місце незліченні правопорушення у відправленні правосуддя, і правосуддя затримується повсюдно настільки, що бідні залишають свої справи, а багаті починають відчувати огиду і вельми обтяжуються (судочинством), і більш ніж часто відмовляються від свого права, і (так) завдяки юристам руйнується спокій і виникають незліченні розбрати в церкві Божій. І (тому) не тільки розповсюджуються сварки, але і війни, що трапляються у всякій державі, беруть початок у юридичних зловживаннях, як зможе побачити всякий, хто побажає задуматися (над цим).

Адже оскільки імуці не можуть знайти правосуддя за допомогою церкви, держави воюють один з одним і приводять один одного в збентеження. І дивно, що хоча канонічне право знаходить витoki в св. Писанні і творах святих, до них не звертаються в першу чергу як в навчанні, так і в церковній практиці. Насправді, (усе) повинно пояснюватися, узгоджуватися, зміцнюватися і підтверджуватися відповідно до них, як відповідно до них складено священне право. Але нині все трактується, пояснюється і узгоджується переважно за допомогою цивільного права, і повністю зводиться до нього – і в навчанні і на практиці, чого бути не повинно, і як би (цивільне право) не було важливо, воно прислужуватиме, як служниця своїй пані.

Джерело : URL : <http://antology.rchgi.spb.ru>

Вчення про державу Фоми (Томи) Аквінського та політичне вчення Марсилія Падуанського (XIII - XIV ст.)

Фома (Тома) Аквінський (Тома Аквінат, Тома з Аквіно) (1225 – 1274 рр.) – італійський філософ, творець «єдино істинної» філософії католицизму. Походив з італійського графського роду. Освіту отримував у Неаполітанському та Паризькому університетах. Член ордену домініканців. Учень Альберта Больштедського. Переробив учення Арістотеля для його використання у християнсько-католицьких догмах. У XIV ст. канонізований католицькою

церквою. У 1567 р. був проголошений одним з «учителів церкви», а з 1879 р. його вчення офіційно вважається Ватиканом обов'язковим для всієї католицької церкви та «єдино істинною філософією католицизму».

Теорія Фоми Аквінського про державу впливає із загального тлумачення світобудови як універсального ієрархічного порядку буття з чотирьох сходинок (нежива природа, світ рослин і тварин, світ людей, Бог), порядку, встановленого Богом, який розташував усе «по своїх місцях», порядку природного, вкладеного Богом у серця людей, якого повинні дотримуватись усі і в особистому, і в суспільному житті. Влада церкви у філософа завжди є вищою стосовно держави, а влада папи римського підминає під себе владу земних державців.

Марсилій Падуанський (1270 – 1342 рр.) – філософ, теолог, ректор Паризького університету. Рішуче виступав проти теократичних теорій, покладав на церкву відповідальність за всі біди і нещастя в світі. На його думку, церква має бути відокремленою від держави, бо в них різні цілі і сфери діяльності. Розмежовуючи закони людські й закони божественні стверджував, що до компетенції церкви належать тільки божественні закони. Тому духовенство має право лише навчати, проповідувати християнське віровчення, але не примушувати. Карати порушників божественних законів може лише Бог, який їх установив.

Вершини своєї могутності і впливу римо-католицька церква, папство досягли у XIII ст. Тоді ж завершилось створення системи схоластики – релігійної філософії католицизму, спрямованої на виправдання постулатів віри раціональними, формально-логічними засобами. У створенні цієї філософії велику роль відіграв домініканський монах, учений-богослов Фома Аквінський (1225 – 1274), який намагався пристосувати вчення Арістотеля для обґрунтування католицьких догматів. Його політичні погляди викладені головним чином у працях «Про панування владик» (1265 – 1266) і «Сумма теології» (1266 – 1274).

Наслідуючи Арістотеля, Фома Аквінський вважав, що людина за своєю природою є політичною істотою. Поодинокі люди не можуть задовольнити свої потреби, в них від природи закладене, прагнення об'єднатися і жити в державі. З цієї природної причини й виникає держава як політична спільність людей. Метою державності є спільне благо, забезпечення умов для гідного життя, (здійснення цієї мети, на думку мислителя, передбачає збереження феодально-станової ієрархії, привілейованого становища можновладців і багатіїв, дотримання всіма встановленого Богом обов'язку підкорятися правителям, які уособлюють собою державу.

Питання походження, сутності і форми держави Фома Аквінський розглядає з позицій і в інтересах католицької церкви. За його тлумаченням, сутністю влади є такий порядок відносин панування і підкорення, за якого воля осіб з верхівки суспільної ієрархії керує нижчими верствами суспільства. Оскільки такий порядок заведений Богом, то влада має божественний характер.

Саме в цьому сенсі теолог тлумачить вислів апостола Павла про те, що «всяка влада від Бога».

Вважаючи владу за її природою благом, Фома Аквінський, однак, застерігає, що конкретні форми і способи її походження і здійснення можуть виявитися й недосконалыми, несправедливими. Правитель може бути узурпатором влади, тираном, дбати лише про себе. Наскільки дії правителя відхиляються від волі Божої, суперечать вимогам моралі та інтересам церкви, настільки, на його думку, піддані мають право чинити цим діям опір. Оскільки тиран опікується лише власною, а не спільною користю, нехтує закони і справедливість, народ може повстати проти нього. Проте остаточне судження про законність походження й використання влади і припустимість боротьби з нею належить церкві. Цим самим обґрунтовується право церкви на втручання у світські, державні справи.

Серед форм державного правління Фома Аквінський розрізняє монархію, аристократію і тиранію, різновидом якої є демократія. Перевагу він віддає монархії, бо її влаштування нагадує як влаштування світу взагалі, створеного і керованого одним Богом, так і людський організм, різні частини якого об'єднуються і спрямовуються одним розумом. Крім того, на його думку, історичний досвід свідчить про стабільність та успіхи саме тих держав, де владарювали не багато людей, а одна особа. Теолог розрізняв два різновиди монархії: абсолютну і політичну. Симпатії його були на боці другої, в якій влада правителів залежить від закону і не виходить за його межі.

Римо-католицька церква високо оцінила вчення Фоми Аквінського, яке дістало назву «томізм» (від лат. Thomas – Фома), проголосивши його автора святим і присвоївши йому титул «доктора ангельського».

Джерело : Ніляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки). Київ, 2002. С. 45 – 48.

Єресі (від грец. *hairesis* – особливе віровчення) – релігійна течія, яка відхилилася від догматів і організаційних форм панівної релігії.

Питання для самоконтролю

1. Яка специфіка та відмінність від поняття природного права в епоху античності та в сучасні часи?
2. Яка особливість політичної концепції М. Падуанського?
3. Проаналізуйте основні положення політичного вчення Ф. Аквінського. кожний з цих законів та з'ясуйте їх відмінність.
4. Який є взаємозв'язок між теологією та раціоналізмом?

Тема 5. ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ВЧЕННЯ ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ ТА РЕФОРМАЦІЇ

Питання для обговорення:

1. Загальна характеристика державно-правових вчень доби Відродження та Реформації.

2. Погляди на державу у вченнях Нікколо Макиавеллі.
3. Державно-правові погляди Жана Бодена.
4. Державницькі ідеї утопічного соціалізму.

Рекомендована література:

Основна

1. Запорожець Т. Феномен утопії в соціальній думці. Київ : 2004. 144 с.
2. Історія філософії України. Хрестоматія: / М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко та ін. Київ : Либідь, 1993. С. 434-454.
3. Історія зарубіжних політичних вчень : навч.-метод. посіб. / Ф.М. Кирилюк, О. В. Батрименко. Київ : ТОВ «XXI ст.: Діалог культур», 2005. 254 с.
4. Кирилюк Ф. Історія політології : підручник для вищих навч. закл. Київ : Знання України, 2001. Т. 1. 354 с.
5. Лейст О. Є. История политических и правовых учений : учеб. для вузов. Москва : «Зерцало», 2006. 568 с.
6. Макиавелли Н. Государь. Москва : Мысль, 1999. 639 с.
7. Макиавелли Н. История Флоренции. Москва : Наука, 1987. 447 с.
8. Макиавелли Н. Избранные сочинения. Москва, 1982.
9. Мак'явеллі Н. Флорентійські записки. Державець. Київ : Основи, 1998.
10. Макиавелли Н. Государь. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия Санкт-Петербург : Азбука классика, 2007. 271 с.
11. Мор Т. Утопія. Місто сонця. Київ: «Дніпро», 1988. 207 с.
12. Нерсесянц В. С. История политических и правовых учений : учебник для вузов. Москва : Норма, 2004. 944 с.
13. Утопический социализм. Хрестоматія. Москва : Политиздат, 1982. 512 с.

Додаткова:

14. Личность и творчество Никколо Макиавелли в оценке русских мыслителей и исследователей: антология / В. В. Сапов, Д. К. Бурлака, К.А.Сергеев, А. М. Толстенко, И. И. Евлампиев. Санкт-Петербург : РХГИ, 2002. 694 с.
15. Політологічний енциклопедичний словник / В.Б. Авер'янов, І.В. Алексеєнко, С.С. Андреев та ін.; В.П. Горбатенко, Ю.С. Шемшученко та ін. Київ, 2000. 428 с.
16. Енциклопедія політичної думки. Київ: Дух і Літера, 2000. 472 с.

📖 Методичні рекомендації

Вивчення теми доцільно розпочати зі з'ясування особливостей розвитку буржуазних відносин, історичних передумов становлення культури Відродження, соціально-економічних та політичних витоків Реформації. Епоха Відродження характеризується кризою римо-католицької церкви і релігії, формуванням антисхоластичного типу мислення, запереченням панівних і санкціонованих католицизмом політико-правових порядків і доктрин феодального суспільства. На перший план проступає гуманістичний світогляд,

який природно обумовив різке підвищення інтересу до античної спадщини. Найбільший інтерес науковців викликали вчення Аристотеля, Платона, Цицерона та римських юристів. У вивченні їх наукової спадщини центр тяжіння було перенесено на розкриття тих аспектів політико-етичних вчень, концепцій держави і права, висвітлення й розроблення яких максимальною мірою відповідало практико-політичним та ідейним запитам Відродження. Основні постулати: громадянськість, безкорисне та ініціативне служіння загальному благу є головною складовою гідності індивіда, республіканський устрій держави, принципи рівності й справедливості у державно-правовій діяльності, концепція суспільного договору, за допомогою якої пояснювались як причини виникнення держави, так і легітимність державної влади. Міжусобні та релігійні війни у Франції, Італії та інших європейських державах сприяли появі вчень, що обґрунтовували ідеї абсолютної королівської влади.

Яскравим представником тогочасних міркувань є італійський вчений Ніколло. Макіавеллі, який у своєму творі «Государ» виходячи з історичного досвіду, держав античного світу та аналізу політики сучасних йому урядів, намагався дослідити причини злету та занепаду держав, механізми утримання влади та закони політики. Н. Макіавеллі ввів новий термін для позначення держави – *Stato* як політично організованого суспільства, певним чином організованої влади, її інституцій, наявності юстиції, права. Необхідно детально розглянути погляди Н. Макіавеллі на роль матеріальних факторів в суспільному житті, типологію правителів, обґрунтування їх основних характеристик, мистецтво ведення політики та його значення для функціонування держави, форми держави та державний інтерес, думки щодо співвідношення політики та моралі.

Прихильником сильної абсолютної влади виступив і Ж. Боден. Виражаючи погляди стосовно абсолютності та неподільності державної влади, її незалежність від Папи Римського, від церкви, від іншої держави, Ж. Боден перший сформулював поняття та основні ознаки суверенітету, що нині визнається однією з конституційних характеристик правової держави та основою демократичного ладу. Не менш важливим є ідеї вченого щодо правових принципів організації державної влади, особистих прав та свобод, поділу держав за територіальним принципом (на складні та прості), що в подальшому відобразилось в понятті «державно-правового устрою». Соціально-економічні умови спонукали науковців до конструювання проектів ідеального суспільства, організації публічної влади майбутнього, одними з яких були перші соціалістичні проекти XVI – XVII ст., що відображали споконвічні прагнення суспільних низів до соціальної справедливості і рівності, суспільної власності і самоврядування. Найбільш відомі перші соціалістичні проекти майбутнього створили Т. Мор у творі «Утопія» і Т. Кампанелла у своєму творі «Місто Сонця». Вони були написані на захист політичної програми гуманістів, їх уявлень про «республіку вчених», але відображали й політичні ідеали соціальних низів.

Великий внесок зробило Відродження у формування світського раціоналістичного світогляду, вироблення справді наукової методології вивчення природи і суспільства, зокрема й методології аналізу держави, політики, права. Предметом дослідження став об'єктивний світ, закономірності його руху, а описання й пояснення цих закономірностей вимагає застосування надійних знарядь дослідження, таких як відчуття й розум. За їхньої допомоги вчені Відродження розраховували досягти істини. На завершених семінарських заняттях необхідно проаналізувати такі явища як утопія та традиція в політичній теорії та політичному процесі.

✍Завдання для роботи з джерелом

1. Спробуйте викласти сутність політичного вчення Мак'явеллі у формі кросворда.
2. Проаналізуйте такі судження Н. Мак'явеллі:
 - «Не може одна і та ж форма залишатися такою ж, якщо матерія /політичного тіла/ стала протилежною».
 - «Де панує рівність, там не може виникнути монархія; де її немає, там не може бути республіки».
 - «Розбещеному не була втрачена свободна воля, можна справедливо стверджувати, що доля визначає половину наших вчинків, а іншою половиною, або біля цього, вона надає право керувати нам».
 - «Доля завжди на тому боці, де краща армія».
3. Прокоментуйте існування даних принципів в концепції Мак'явеллі та зробіть порівняльну характеристику політичних вчень Т.Мора та Т.Кампанелли.
4. Що означає розподіл влад у Н.Макиавеллі?
5. Порівняйте зміст УІІ, ХУІІ та ХХУ глав «Державця» Н.Макиавеллі. Чи вбачаєте тут якусь суперечність?
6. Спробуйте схематично показати логічний ряд розгортання політичного процесу у державі, модель якої подає Н.Макиавеллі.
7. В чому суть психології влади за Н.Макиавеллі.
8. Яким чином Н.Макиавеллі визначає функціональний статус політичної діяльності?
9. Прослідкуйте за текстом твору «Державець» у який спосіб Н.Макиавеллі формулює свою етичну концепцію політичної влади та відносин.
10. Чи моделює Н.Макиавеллі політичну систему тогочасного суспільства? Якщо ні то чому? Якщо так то яку? Але в обох випадках докажіть це, використовуючи зміст самої роботи «Державець».
11. В чому суть синкретизму пізніших консервативних та лібералістських теорій політики та влади в концепції Н.Макиавеллі? Продемонструйте ваше судження прикладами конкретних положень тексту «Державця».
12. Що відстоює Н.Макиавеллі: республіканський чи монархічний тип правління? Чому?

13. Що означає поняття «республіканський дух» для Н.Макіавеллі? Які шляхи його виховання в людині Нового часу? А в стародавньому Римі?

14. Який аспект політики аналізує Н.Макіавеллі:

- політику – як науку та мистецтво?
- політику – як управління суспільним життям?
- політику – як участь у прийнятті рішень в колективі?
- політику – як управління державою?
- політику – як узгодження соціальних інтересів?
- політику – як сомоуправління?
- політику – як знищення попередніх форм та засобів історичного буття людини?
- політику – як спосіб утвердження справедливості, рівності?

📖 Джерела

Із книги Нікколо Макіавеллі «Володар» про державу та владу (1513 р.)

Макіавеллі (Мак'явеллі) Нікколо ді Бернардо (1469 – 1527 рр.) – італійський державний діяч та філософ, фундатор сучасної політичної теорії; започаткував виділення науки про політику в окрему галузь. Основні твори «Володар», «Історія Флоренції», «Міркування з приводу першої декади Тита Лівія».

Розділ I. Скількох видів бувають держави і як вони створюються.

Усі держави, що володіли або володіють владою над людьми, були і є або республіки, або держави, керовані єдиновладно. Останні можуть бути або успадкованими – якщо рід государя правив довгий час, або новими. Новою може бути або держава в цілому – такий Мілан для Франческо Сфорца; або її частина, приєднана до успадкованої держави внаслідок завоювання, – таке Неаполітанське королівство для короля Іспанії. Нові держави розділяються на тих, де піддані звикли покорятися государям, і ті, де вони здавна жили вільно; держави завойовуються або своєю, або чужою зброєю, або милістю долі, або доблестю.

Розділ II. Про спадкову владу.

Я не почну торкатися республік, бо детально говорю про них у іншому розділі. Тут я перейду прямо до єдиновладного правління і, дотримуючись наміченого вище порядку, розберу, якими способами государі можуть управляти державами і утримувати над ними владу.

Почну з того, що наслідному государеві, чиї піддані встигли зжитися з правлячим будинком, набагато легше утримати владу, ніж новому, бо для цього йому досить не переступати звичаю предків і надалі без поспішності пристосовуватися до нових обставин. При такому перебігу подій навіть посередній правитель не втратить влади, якщо тільки не буде повалений особливо могутньою і грізною силою, але і в цьому випадку він відвоює владу при першій же невдачі завойовника.

У нас в Італії прикладом тому може служити герцог Феррарський, який утримався при владі після поразки, нанесеної йому венеціанцями в 1484 році і Римським Папою Юлієм у 1510-му, тільки тому, що рід його здавна правив у Ферраре. Бо у государя, що успадкував владу, менше причин і менше необхідності гнобити підданих, тому вони і платять йому більшою любов'ю, і якщо він не виявляє надмірних пороків, що викликають ненависть, то закономірно користується прихильністю громадян. Давнє і спадкове правління примушує забути про минулі перевороти і причини, що викликали їх, тоді як усяка зміна прокладає шлях іншим змінам.

Розділ III. Про змішані держави.

Важко утримати владу новому государеві. І навіть наслідному государеві, що приєднав нове володіння, – так що держава стає як би змішаною, – важко утримати над нею владу перш за все внаслідок тієї ж природної причини, яка викликає перевороти у всіх нових державах. А саме: люди, вірячи, що новий правитель виявиться кращим, охоче повстають проти старого, але незабаром вони на досвіді переконуються, що помилились, бо новий правитель завжди виявляється гіршим старого.

Що знову-таки природно і закономірно, оскільки завойовник гнобить нових підданих, накладає на них різного роду повинності і обтяжує їх постійно війська, як це неминуче буває при завоюванні. І таким чином наживає ворогів з тих, кого гнобив, і втрачає дружбу тих, хто сприяв завоюванню, бо не може винагородити їх у тій мірі, в якій вони чекали, але не може і застосувати до них круті заходи, будучи їм зобов'язаний – адже без їх допомоги він не міг би увійти до країни, яке б сильне військо в нього не було. Саме з цих причин Людовик XII, король Франції, швидко зайняв Мілан і так само швидко його позбувся. І герцогові Людовику вдалося в той раз відбити Мілан власними силами. Бо народ, який сам відчинив перед королем браму, скоро зрозумів, що помилився у своїх надіях і розрахунках, і відмовився терпіти гніт нового государя.

Правда, якщо бунтівна країна завойована повторно, то государеві легко утвердити в ній свою владу, оскільки заколот дає йому привід з меншою оглядкою карати винних, викривати підозрюваних, приймати захисні заходи в найбільш вразливих місцях. Так вперше Франція здала Мілан, ледве герцог Лодовіко пошумів на його кордонах, але вдруге Франція утримувала Мілан до тих пір, поки на неї не озброїлися всі італійські держави і не розсіяли і не вигнали її війська з кордонів Італії, що відбулося з причин, названих вище. Проте Франція обидва рази втратила Мілан. Причину першої невдачі короля, загальну для всіх подібних випадків, я назвав; залишається з'ясувати причину другої і розібратися в тому, які засоби були у Людовика – і у всякого на його місці, – щоб зміцнити завоювання вірніше, ніж те зробила Франція.

Почну з того, що завойовані і успадковані володіння можуть належати або до однієї країни і мати одну мову, або до різних країн і мати різні мови. У першому випадку утримати завойовану територію неважко, особливо якщо нові піддані і раніше не знали свободи. Щоб зміцнити над ними владу, досить

викоренити рід колишнього государя, бо при спільності звичаїв і збереженні старих порядків ні від чого іншого не може бути неспокою. Так, ми знаємо, йшла справа в Бретані, Бургундії, Нормандії і Гасконі, які давно увійшли до складу Франції; правда, мови їх декілька розрізняються, але завдяки схожості звичаїв вони мирно уживаються один з одним. У подібних випадках завойовникові слід прийняти лише два запобіжні засоби: по-перше, простежити за тим, щоб рід колишнього государя був викоренений, по-друге, зберегти колишні закони і податки – тоді завойовані землі в найкоротший час зіллються в одне ціле з одвічною державою завойовника.

Але якщо завойована країна відрізняється від успадкованої по мові, звичаях і порядках, то тут утримати владу справді важко, тут потрібен і великий успіх, і велике мистецтво. І один з найвірніших і прямих засобів для цього – переселитися туди на проживання. Така міра зміцнить і забезпечить завоювання – саме так поступив із Грецією турецький султан, який, як би не старався, не утримав би Грецію у своїй владі, якби не переніс туди свою столицю. Бо тільки живучи в країні, можна помітити смуту, що починається, і своєчасно її присікти, інакше дізнаєшся про неї тоді, коли вона зайде так далеко, що пізно буде приймати якісь заходи. Влаштувавшись у завойованій країні, государ, крім того, позбавить її від грабежу чиновників, бо піддані дістануть можливість прямо звертатись до суду государя – що дасть слухняним більше приводів любити його, а неслухняним – боятися. І якби хто-небудь з сусідів замишляв напад, то тепер він проявить велику обережність, так що государ навряд чи позбудеться завойованої країни, якщо переселиться туди на проживання.

Інший відмінний засіб – заснувати в одному-двох місцях колонії, що пов'язують нові землі з державою завойовника. Окрім цієї є лише одна можливість – розмістити в країні значну кількість кавалерії і піхоти. Колонії не вимагають великих витрат, влаштування і утримання їх майже нічого не коштують государеві, і розоряють вони лише тих жителів, чії поля і житла відходять новим поселенцям, тобто жменьку людей, які, збіднівши і розсіявшись по країні, ніяк не зможуть пошкодити государеві; все ж таки інші залишаться осторонь і тому скоро заспокояться, так, крім того, побоятися, не послухавшись, розділити долю розорених сусідів.

Отже колонії дешево обходяться государеві, вірно йому служать і розоряють небагато жителів, які, опинившись у бідності і розсіянні, не зможуть пошкодити государеві. З цього приводу доречно відмітити, що людей слід або пестити, або знищувати, бо за мале зло чоловік може помститися, а за велике – не може; з цього виходить, що наносячи людині образу треба розрахувати на те, що, вона може помститися. Якщо ж замість колоній поставити в країні військо, то утримання його обійдеться набагато дорожче і поглинатиме всі доходи від нової держави, унаслідок чого придбане обернеться збитком; до того ж від цього постраждає значно більше людей, оскільки постої війська обтяжують усе населення, від чого кожен пригнічений стає ворогом государеві, а такі вороги можуть йому пошкодити, бо хоча вони і переможені, але залишаються у себе

вдома. Отже, з якого боку не поглянь, утримання подібного гарнізону шкідливе, тоді як установа колоній корисна.

У чужій по звичаях і мові країні завойовникові слід також зробитися головою і захисником слабкіших сусідів і постаратися послабити сильних, а крім того, стежити за тим, щоб у країну абияк не проник чужоземний правитель, не поступаючи йому силою. Таких завжди закликають незадоволені всередині країни по надлишку честолюбства або із страху, – так колись римлян до Греції призвали італійці, та і у всі інші країни їх теж закликали місцеві жителі. Порядок же речей такий, що, коли могутній государ входить у країну, менш сильні держави відразу примикають до нього – зазвичай із заздрості до тих, хто перевершує їх силою – так що йому немає потреби схилити їх на свою сторону, бо вони самі охоче приєднуються до створеної ним держави. Треба тільки не допускати, щоб вони розширювалися і міцніли, і тоді, своїми силами і при їх підтримці, неважко буде приборкати величніших правителів і стати повновладним господарем у даній країні. Якщо ж государ про все це не поклопочеться, він скоро позбудеться завойованого, але до того зазнає безліч труднощів і перешкод.

Римляни, завойовуючи країну, дотримувались усіх названих правил: створювали колонії, допомагали слабким, не даючи їм, проте, зміцнитись; приборкували сильних і приймали заходи до того, щоб у країну не проник вплив могутніх чужоземців. Обмежуся прикладом Греції. Римляни привернули на свою сторону ахейців і італійців; принизили македонське царство; вигнали звідти Антіоха. Але, незважаючи ні на які заслуги, не дозволили ахейцям і італійцям розширити свої володіння, не піддалися на лестоці Пилипа і не уклали з ним союзу, поки не зломили його могутності, і не поступилися натиску Антіоха, що домагався володінь у Греції. Римляни чинили так, як належить чинити всім мудрим правителям, тобто думали не тільки про сьогоднішній день, але і про завтрашній і прагнули всіма силами запобігти можливим бідам, що неважко зробити, якщо вчасно прийняти необхідні заходи, але якщо чекати, поки біда пролунає, то ніякі заходи не допоможуть, бо недуга стане невиліковною.

Тут відбувається те ж саме, що з сухотами: лікарі говорять, що на початку цю хворобу важко розпізнати, але легко вилікувати; якщо ж вона запущена, то її легко розпізнати, але вилікувати важко. Так само і в справах державних: якщо своєчасно виявити недугу, що зароджується, що дане лише мудрим правителям, то позбавитися від неї неважко, але якщо вона запущена так, що всякому видно, то ніяке зілля вже не допоможе.

Римляни, передбачаючи біду заздалегідь, негайно приймали заходи, а не діяли з побоювання викликати війну, бо знали, що війни не можна уникнути, можна лише відтягнути її – до вигоди супротивника. Тому вони зважилися на війну з Пилипом і Антіохом на території Греції – щоб потім не довелося воювати з ними в Італії. У той час ще була можливість уникнути війни як з тим, так і з іншим, але вони цього не побажали. Римлянам не до душі була приказка, яка не сходить з вуст теперішніх мудреців: покладайтесь на добродійний час, –

вони вважали добродійними лише власну доблесть і далекоглядність. Зволікання ж може обернутися чим завгодно, бо час приносить з собою як зло, так і добро, як добро, так і зло.

Але повернемося до Франції і подивимося, чи виконала вона хоч одну з названих мною умов. Я говоритиму не про Карла, а про Людовика – він довше утримувався в Італії, – і ви переконаєтеся, що він вчиняв прямо протилежно тому, як повинен чинити государ, щоб утримати владу над чужою за звичаями і мовою країною.

Король Людовик увійшов до Італії завдяки венеціанцям, які, бажаючи розширити свої володіння, зажадали за допомогу половину Ломбардії. Я не виню короля за цю операцію: бажаючи ступити до Італії хоч однією ногою і не маючи в ній союзників, особливо після того, як по милості Карла перед Францією закрилися всі двері, він вимушений був укладати союзи, не вибираючи. І він міг би розраховувати на успіх, якби не допустив помилок згодом. Завоювавши Ломбардію, він відразу повернув Франції престиж, втрачений нею при Карлі: Генуя підкорилася, флорентійці запропонували союз; маркіз Мантуанський, герцог Феррарський, будинок Бентівольї, графиня Форлі, володарі Фаенци, Пезаро, Ріміні, Камеріно, Пьомбіно; Лукка, Піза, Сиена – усі спрямувалися до Людовика з виявленнями дружби. Тут-то венеціанцям і довелося переконатися в необачності свого кроку: заради двох міст в Ломбардії вони віддали під владу короля дві третини Італії.

Розсудіть тепер, як легко було королеві закріпити свою перевагу: для цього треба було лише слідувати названим правилам і забезпечити безпеку союзникам: численні, але слабкі, в страху хто перед Церквою, хто перед венеціанцями, вони вимушені були шукати його заступництва; він же міг би через них забезпечити себе від тих, хто ще залишався в силі. І, проте, не встиг він увійти до Мілана, як зробив зворотне: допоміг Папі Олександру захопити Романью. І не помітив, що цим самим підриває свою могутність, відштовхує союзників і тих, хто ввірився його заступництву, і до того ж значно укріплює світську владу папства, яке і без того міцне владою духовною. Зробивши першу помилку, він вимушений був далі йти тим же шляхом, так що йому довелося самому з'явитися до Італії, щоб приборкати честолюбство Олександра і не дати йому оволодіти Тосканою. Але Людовикові неначе мало було того, що він підсилив Церкву і відштовхнув союзників: домагаючись Неаполітанського королівства, він розділив його з королем Іспанії, тобто призвав до Італії, де сам був володарем, рівного посилі суперника, – як видно, потім, щоб незадоволеним і честолюбцям було в кого шукати притулку. Вигнавши короля, який міг стати його данником, він призвав у королівство государя, який міг вигнати його самого.

Справді пристрасть до завоювань – справа природна і звичайна; і тих, хто враховує при цьому свої можливості, всі схвалять або ж ніхто не засудить; негідну засудження помилку здійснює той, хто не враховує своїх можливостей і прагне до завоювань якою завгодно ціною. Франції варто було б спробувати оволодіти Неаполем, якби вона могла зробити це своїми силами, але вона не

повинна була добиватися його ціною розділу. Якщо розділ Ломбардії з венеціанцями ще можна виправдати тим, що він дозволив королю утвердиться в Італії, то цей другий розділ гідний лише засудження, бо не може бути виправданий подібною необхідністю.

Отже, Людовик зробив загалом п'ять помилок: вигнав дрібних правителів, допоміг посиленню сильного государя усередині Італії, призвав у неї чужоземця, рівного собі могутністю, не переселився до Італії, не заснував там колоній.

Ці п'ять помилок могли б виявитися не такими вже згубними при його житті, якби він не зробив шостої: не зробив замах на венеціанські володіння. Венеції слід було дати острашку до того, як він допоміг посиленню Церкви і призвав іспанців, але, зробивши обидві ці помилки, не можна було допускати розгрому Венеції. Залишаючись могутньою, вона утримувала б інших від захоплення Ломбардії як тому, що сама мала на неї види, так і тому, що ніхто не захотів би вступати у війну з Францією за те, щоб Ломбардія дісталася Венеції, а воювати з Францією і Венецією одночасно ні у кого не вистачило б духу. Якщо ж мені заперечать, що Людовик поступився Романью Олександрю, а Неаполем – іспанському королю, щоб уникнути війни, я відповім колишніми доказами, а саме: що не можна потурати безладу заради того, щоб уникнути війни, бо війни не уникнеш, а перевагу у війні втратиш. Які ж мені відмітять, що король був зв'язаний обіцянкою папі: у обмін на розірвання королівського шлюбу і кардинальську шапку архієпископу Руанському допомогти захопити Романью, – то я відповім на це в тому розділі, де мова піде про обіцянки государів і про те, яким чином слід їх виконувати.

Отже, король Людовик втратив Ломбардію тільки тому, що відступив від тих правил, яких повинні дотримуватися государі, що бажали утримати завойовану країну. І в цьому немає нічого дивного, навпаки, все вельми звичайне й закономірне. Я говорив про це в Нанте з кардиналом Руанським, коли Валентіно – так в просторіччі звали Чезаре Борджа, сина папи Олександра – покоряв Романью: кардинал відмітив мені, що італійці мало розуміють у військовій справі, я відповідав йому, що французи мало розуміють у політиці, інакше вони не допустили б такого посилення Церкви. Як показав досвід, Церква і Іспанія завдяки Франції розширили свої володіння в Італії, а Франція завдяки ним втратила там усе. Звідси можна зробити висновок, що багато разів підтверджувався: горе тому, хто умножає чужу могутність, бо вона здобувається умінням або силою, а обидва ці достоїнства не викликають довіри у того, кому могутність дістається...

Розділ ІХ. Про цивільну владу.

Перейду тепер до тих випадків, коли людина стає государем своєї вітчизни не шляхом лиходійств і беззаконня, а через благовоління співгромадян – для чого потрібне не власне доблесть або успіх, але швидше удачлива хитрість. Потрібно сказати, що такого роду єдино владність – її можна назвати цивільною – фундувалася на вимогу або знаті, або народу. Бо немає міста, де не відокремилися б два цих начала: знать бажає підпорядковувати і

пригноблювати народ, народ не бажає знаходитися в підпорядкуванні і пригнобленні; зіткнення ж цих начал вирішується трояко: або єдино владністю, або безвладдям, або свободою.

Єдино владність фундувалася або знаттю, або народом, залежно від того, кому першому представиться слухна нагода. Знать, побачивши, що вона не може протистояти народу, прославляє кого-небудь зі своїх і проголошує його государем, щоб за його спиною утамувати свої жадання. Так само і народ, що не може чинити опір знаті, прославляє кого-небудь одного, щоб в його владі знайти для себе захист. Тому, хто приходить до влади за допомогою знаті, важче утримати владу, ніж тому, кого привів до влади народ, оскільки якщо государ оточений знаттю, яка вважала себе йому рівною, він не може ні наказувати, ні мати незалежний образ дій. Тоді як той, кого привів до влади народ, править один і навколо нього немає нікого або майже нікого, хто не бажав би йому покорятися. Крім того, не можна чесно, не обмежуючи інших, задовольнити домагання знаті, але можна – вимоги народу, оскільки у народу чесніша мета, ніж у знаті: знать бажає пригноблювати народ, а народ не бажає бути пригноблюваним. Понад те, з ворожим народом нічого не можна зробити, бо він багато чисельний, а із знаттю – можна, бо вона нечисленна.

Народ, у найгіршому разі, відвернеться від государя, тоді як від ворожої знаті можна чекати не тільки того, що вона відвернеться від государя, але навіть і піде проти нього, бо вона далекоглядніша, хитріша, заздальгідь шукає шляхів до порятунку і підлещується до сильнішого. І ще додаю, що государ не вольний вибирати народ, але вільний вибирати знать, бо його право карати і милувати, наближати або піддавати опалі.

Цю останню частину роз'ясню докладніше. З людьми знатними належить поступати так, як поступають вони. З їх же боку можливі два варіанти поведінки: або вони показують, що готові розділити долю государя, або ні. Перших, якщо вони не корисні, треба шанувати і пестити, що до других, то тут слід розрізняти два роди спонук. Якщо ці люди поводяться таким чином по легкодухості і природній відсутності рішучості, ними слід скористатися, особливо тими, хто досвідчений в якій-небудь справі. Якщо ж вони поводяться так умисне, з честолюбства, то це означає, що вони думають про себе більше, ніж про государя. І тоді їх треба остерігатися і боятися не менше, ніж явних супротивників, бо у важкий час вони завжди допоможуть погубити государя. Отже якщо государ прийшов до влади за допомогою народу, він повинен прагнути утримати його дружбу, що зовсім не важко, бо народ вимагає тільки, щоб його не пригноблювали.

Але якщо государя привела до влади знать наперекір народу, то перший його борг – заручитися дружбою народу, що знову-таки неважко зробити, якщо узяти народ під свій захист. Люди ж такі, що, бачачи добро з боку тих, від кого чекали зла, особливо прив'язуються до добродійників, тому народ ще більше прихилиться до государя, ніж якби він сам привів його до влади. Заручитися ж підтримкою народу можна різними способами, яких я обговорювати не стану,

оскільки вони міняються від випадку до випадку і не можуть бути підведені під яке-небудь певне правило.

Скажу лише на закінчення, що государеві належить дружити з народом, інакше у важкий час він буде повалений. Набід, правитель Спарти, витримав облогу з боку всієї Греції, звияжного римського війська і відстояв владу і вітчизну; тим часом з наближенням небезпеки йому довелося усунути всього декількох осіб, тоді як якби він ворогував з усім народом, він не міг би обмежитися таким малим. І хай мені не заперечують на це розхожою приказкою, що, мовляв, на народ сподіватися – що на піску будувати. Приказка вірна, коли мова йде про простого громадянина, який, спираючись на народ, тішить себе надією, що народ його визволить, якщо він потрапить до рук ворогів або магістрату. Тут і справді можна ошукатися, як ошукалися Гракхи в Римі або Джорджо Шкір у Флоренції. Але якщо в народі шукає опори государ, який не просить, а наказує, до того ж безстрашний, не падає духом в нещасті, не упускає потрібних приготувань для оборони і вміє розпорядженнями своїми і мужністю вселити бадьорість У тих, хто його оточує, він ніколи не помилиться в народі і переконається в міцності подібної опори.

Зазвичай у таких випадках влада государя виявляється під загрозою при переході від цивільного ладу до абсолютного – оскільки государі правлять або за допомогою магістрату, або єдиновладно. У першому випадку положення государя слабкіше й уразливіше, бо він повністю залежить від волі громадян, з яких складається магістрат, вони ж можуть позбавити його влади в будь-який, а тим більше у важкий, час, тобто можуть або виступити проти нього, або відхилитися від виконання його розпоряджень. І тут, перед лицем небезпеки, пізно привласнювати собі абсолютну владу, оскільки громадяни і піддані, звикнувши виконувати розпорядження магістрату, не почнуть у важких обставинах підкорятися наказам государя. Тому-то у важкий час у государя завжди буде недолік у надійних людях, бо не можна вірити тому, що бачиш у спокійний час, коли громадяни потребують держави: тут кожен поспішає з обіцянками, кожен, благо смерть далеко, виявляє готовність пожертвувати життям за государя, але коли держава у важкий час потребує своїх громадян, їх зголошується небагато. І подібна перевірка тим небезпечніше, що вона буває всього одного разу. Тому мудрому государеві належить прийняти заходи до того, щоб громадяни завжди і за будь-яких обставин мали потребу в государі і в державі, – тільки тоді він зможе покластися на їх вірність.

Джерело : Макиавелли Никколо. Избранные сочинения. Москва, 1982. С. 303 – 311, 328 – 331.

Із книги Томаса Мора «Золота книга, так же корисна, як і забавна, про найкращий устрій держави і про новій острів Утопія» про ідеальний державний лад на фантастичному острові Утопія (1516 р.)

Мор Томас (1478 – 1535 рр.) – англійський гуманіст, державний діяч, письменник; один із засновників утопічного соціалізму. Друг Еразма

Роттердамського. Канцлер Англії в 1529—1532 рр. Будучи католиком, відмовився дати присягу королеві як «верховному голові» англіканської церкви, після чого був звинувачений у державній зраді і страчений. Канонізований католицькою церквою у 1935 р.

У творі «Золота книга, так же корисна, як і забавна, про найкращий устрій держави і про новий острів Утопія» (1516 р.), що містить опис ідеального ладу фантастичного острова Утопія (грецькою мовою и — не і toros — місце, букв, місце, якого немає), Мор зобразив суспільство, де немає приватної власності, праця є обов'язком для всіх і кожного, а розподіл продуктів відбувається за принципом цілковитої рівності.

На острові п'ятдесят чотири міста, усі обширні і прекрасні; мова, установи і закони у них абсолютно однакові. Розташування їх усіх також однакове; однакова всюди і зовнішність, наскільки це допускає місцевість. Найближчі з них стоять один від одного на двадцять чотири милі.

З іншого боку, жодне місто не є настільки відокремленим, щоб з нього не можна було б дістатися до іншого пішки за один день. Ні у одного міста немає бажання розсунути свої межі, оскільки жителі його вважають себе швидше землеробами, ніж панами цих володінь...

У будинках цих живуть громадяни, що переселяються туди по черзі з міста... Хоча цей спосіб оновлення землеробів є загальноприйнятим, щоб нікому не доводилося проти волі дуже довго вести суворе життя, проте багато людей, що мають природну схильність до сільського життя випрошують собі більше число років. Землероби обробляють землю, годують худобу, заготовляють дрова і відвозять їх у місто зручним шляхом, по суші або по морю...

Про посадових осіб

Кожні тридцять сімейств обирають собі щорічно посадову особу, що іменується на їхній колишній мові сифогрантом... Усі сифогранти, числом двісті... таємним голосуванням намічають князя. З сифогрантів постійно допускаються в сенат двоє, і всякий день різні. Є постанова, щоб зі справ, що стосуються республіки, жодна не виконувалася, якщо вона не підлягала обговоренню в сенаті за три дні до ухвалення Рішення. Кримінальним злочином вважається приймати рішення із суспільних справ крім сенату або народного зібрання...

Про заняття ремеслами

У всіх чоловіків і жінок є одне загальне заняття — землеробство, від якого ніхто не позбавлений. Йому вчать всі з дитинства, частково в школі Шляхом засвоєння теорії, частково ж на найближчих до міста полях, куди дітей виводять як би для гри, тоді як там вони не тільки дивляться, але під приводом фізичних вправ також і працюють.

Окрім землеробства (яким, як я сказав, займаються всі), кожен вивчає яке-небудь одне ремесло, як спеціальне. Це звичайно або прядіння шерсті, або виробництво льону, або ремесло каменярів, або робота по металу і по дереву...

У цілому місті з прилеглим до нього округом зі всіх чоловіків і жінок, придатних для роботи по своєму віку і силах, звільнення від неї дається ледве п'ятистам особам. У числі їх сифогранти, які хоча мають згідно із законом право не працювати, проте не позбавляють себе від праці, бажаючи своїм прикладом спонукати останніх більш охоче братися до праці. Тими ж пільгами насолоджуються ті, кому народ... дарує назавжди це звільнення для ґрунтового проходження наук. Якщо хто з цих осіб не виправдає покладену на нього надію, то його відправляють назад до ремісників. І навпаки, нерідко буває, що який-небудь робітник так старанно займається науками... і відрізняється такою великою старанністю, що звільняється від свого ремесла і просувається в розряд учених. З цього стану учених вибирають послів, духівництво... і, нарешті, самого главу держави...

Про взаємне спілкування

(Тепер я розповім), як спілкуються окремі громадяни один з одним, які взаємини у всього народу і як розподіляються у них усі предмети...

На чолі сімейства стоїть старійшина. Дружини прислужують чоловікам, діти – батькам і взагалі молодші – старшим. Кожне місто розділене на чотири рівні частини. Посередині кожної частини є ринок з усякими предметами. Туди, в певні будинки, завозяться предмети виробництва кожного сімейства і окремі види їх розподіляються у роздріб по складах. У них кожен отець сімейства просить того, що потрібне йому і його близьким, і без грошей, абсолютно без усякої плати, отримує все, що не попросить. Та і навіщо йому відмовляти в чому-небудь? Адже, по-перше, все є в достатній кількості, а по-друге, не може бути ніякого побоювання, що хто-небудь побажає більше, ніж потрібно.. Навіщо припускати, що зайвого попросить той, хто впевнений, що у нього ніколи ні в чому не буде нестачі?..

До згаданих мною ринків приєднані ринки для їстівних запасів, куди завозяться не тільки овочі, плоди і хліб, але також риба і всі їстівні частини чотириногих і птахів, для чого за містом влаштовані особливі місця, де річкова вода змиває гнилизну і грязь...

Крім того, на всякій вулиці є місткі палаци, віддалені один від одного на рівній відстані... До кожного з цих палаців приписано тридцять сімейств... Тут ці сім'ї повинні обідати. Завідувачки кухнею кожного палацу в певну годину збираються на ринок і отримують їжу згідно вказаному ними числу своїх їдців. Але в першу чергу беруться до уваги хворі, які лікуються в суспільних госпіталях. В утопійців є чотири лікарні, за стінами міста, на невеликій від них відстані.

Джерело : Історія філософії України: хрестоматія: / М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко та ін. Київ : Либідь, 1993. С. 172 – 175

Із книги Томмазо Кампанелли «Місто Сонця» про ідеальну (утопічну) державу (1602 р.)

Кампанелла Томмазо (Доменіко Джованні) (1568 – 1639 рр.) – італійський поет та філософ, один з перших теоретиків утопічного соціалізму. Народився у бідній сім'ї шевця, займався самоосвітою. У 1582 р. прийняв постриг у ченці.

Переслідувався інквізицією за єретичні погляди. За участь у підготовці повстання, у 1599 р. був засуджений до довічного ув'язнення, провів у в'язниці 27 років, там же написав книгу «Місто Сонця». 1626 р., на прохання папи Римського Урбана VIII, звільнений. Щоб уникнути нового арешту, 1634 р. втік до Франції. Автор багатьох праць з філософії, теології, політики, астрономії, астрології, медицини. Найвідоміший твір «Місто Сонця» (1602 р., надрукований у 1623 р.). Ідеї утопічного соціалізму Кампанелла виклав під виглядом опису порядків на уявному острові Тапробана. У Місті Сонця не існує приватної власності, а також сім'ї та шлюбу; немає рабства. У виробництві, яке має ремісничий характер і здійснюється групами (5 – 10 осіб), обов'язковий робочий день триває 4 години. Усі громадяни займаються науками та сільськогосподарськими роботами. Потреби громадян прості і задовольняються шляхом розподілу продукції. Державний устрій у Місті Сонця поєднує авторитарні (керує державою одноособово правитель, якого іменують Сонцем, з трьома помічниками – Силою, Мудрістю, Любов'ю) і демократичні (Велика рада всіх громадян, Мала рада як представницький орган тощо) риси.

Єзуїти намагалися втілити в життя мрію Томмазо Кампанелли. З цією метою вони заснували в Південній Америці у XVII ст. навіть державу єзуїтів, у якій займалися місіонерською діяльністю серед індіанців – гуарані.

Священник Васко де Кірога (1470 – 1565 рр.) побудував на свій кошт два притулки, у яких жили і працювали разом іспанці й індіанці на принципах Святої віри. Тому притулки й отримали назву Санта Фе. Поселення-притулки самі себе забезпечували, мали внутрішнє самоуправління, тут не було приватної власності, всі блага ділилися між усіма порівну. Шість годин на добу поселенці займалися землеробством, тваринництвом, ремеслом. У школах діти навчалися іспанській мові, грамоті, музиці, основам християнського віровчення, прилучалися до спорту. У притулках були лікарні, в яких надавали допомогу всім, хто її потребував.

По велінню Мудрості у всьому місті стіни, внутрішні і зовнішні, нижні і верхні, розписані чудовим живописом, в дивно стрункій послідовності, що відображає всі науки. На зовнішніх стінах храму і на завісах, спадаючих, коли священник вимовляє слово, щоб не втрачався його голос, минувши слухачів, зображені всі зірки, з позначенням при кожній з них в трьох віршах її сил і рухів.

На внутрішній стороні стіни першого кола зображені всі математичні фігури, яких значно більше, ніж відкрито їх Архімедом і Евклідом. Величина їх знаходиться відповідно до розмірів стін, і кожна з них забезпечена відповідним пояснювальним написом в одному вірші: є там і визначення, і теореми, і тому подібне. На зовнішньому вигині стіни знаходиться велике зображення всієї землі в цілому; за ним слідує особливі картини всіляких областей, при яких поміщені короткі описи в прозі звичаїв, законів, походження і сил їх мешканців; також і алфавіти, що вживаються у всіх цих областях, накреслені тут над алфавітом Міста Сонця.

На внутрішній стороні стіни другого кола, або другого ряду будов, можна бачити як зображення, так і справжні шматки коштовних і простих каменів, мінералів і металів, з поясненнями при кожному в двох віршах. На зовнішній стороні зображені моря, річки, озера і джерела, що існують на світі; так само як і про вина, масла і всі рідини; вказано їх походження, якості і властивості; а на виступах стіни стоять сосуди, наповнені рідинами, витриманими від сотні до трьохсот років, для лікування різних хвороб. Там же, з відповідними віршами, знаходяться і справжні зображення граду, снігу, грози і всіх повітряних явищ...

У Місті Сонця, де обов'язки, праця і робота розподіляються між усіма, кожному доводиться працювати не більше чотирьох годин у день; вільний час проводиться в приємних заняттях науками, бесіди, читанні, розповідях, письмі, прогулянках, розвитку розумових і тілесних здібностей, і все це робиться радісно. Не дозволяється лише грати в кості, камінчики, шахи і інші сидячі ігри, а грають там у м'яч, у лапту, в обруч, борються, стріляють в ціль з лука, аркебузів, метають списи і так далі. Вони стверджують, що крайня убогість робить людей негідниками, хитрими, лукавими, злодіями, підступними, знедоленими людьми, брехунами, лжесвідками і т. д., а багатство – гордовитими, гордими, неуками, зрадниками, що міркують про те, чого вони не знають, обманщиками, хвальками, черствими, кривдниками і так далі. Тоді як община робить усіх одночасно і багатими, і разом з тим бідними: багатими – тому що у них є все, бідними – тому що у них немає ніякої власності, і тому не вони служать речам, а речі служать їм...

Землеробству приділяється виняткова увага: немає жодної п'яді землі, що не приносить плоду. Вони погодяться з вітрами і сприятливими зірками і, залишивши в місті тільки небагатьох, виходять усі озброєними на поля: орати, сіяти, полоти, жати, збирати хліб і збирати виноград; йдуть з трубами, прапорами і виконують належним чином усі роботи в найкоротший час. Вони користуються возами, оснащеними вітрилами, які можуть рухатися і проти вітру, а коли немає вітру, то завдяки дивно майстерно влаштованій колісній передачі віз тягне всього одна тварина. Прекрасне видовище! Тим часом озброєна польова варта робить обходи, постійно змінюючи один одного. Землю вони не удобрюють ні гноєм, ні мулом, вважаючи що від цього загниває насіння і при вживанні їх в їжу розслабляють тіло і скорочують життя, подібно до того як жінки прикрашені, а не прекрасні завдяки своїй діяльності, породжують кволе потомство. Тому і землю вони не прикрашають, а ретельно її обробляють, користуючись при цьому таємними засобами, які прискорюють сходи, множать урожай і оберігають насіння. На цей предмет вони мають книгу під назвою «Георгіка». Потрібна частина землі ореться, а остання йде під пасовище худобі.

Закони їх нечисленні, короткі і ясні. Вони вирізані всі на мідній дошці біля дверей храму, тобто під колонадою; і на окремих колонах можна бачити визначення речей у метафізичному, надзвичайно стислому стилі; саме: що таке бог, що таке ангел, мир, зірка, людина, доля, доблесть і так далі, усе це визначено дуже тонко. Там же написані визначення всіх чеснот, і біля кожної

колони, на якій написано відповідне визначення, знаходяться крісла або судилища суддів усіх цих чеснот. Під час судочинства судді сидять там і говорять обвинуваченому: «Син мій, ти прогрішив проти цього священного визначення (добродійності, великодушності і т. д.). Читай». І після обговорення справи засуджують обвинуваченого до покарання за провину, ним скоєного (тобто за лиходійство, легкодухість, гордість, недбайливість і т. д.). А звинувачувальні вирокі є дійсними і вірними ліками і сприймаються швидше як щось приємне, а не покарання.

Джерело : Утопический роман XVI – XVII веков. Москва, 1971. С. 115 – 137.

визначення

Утопізм – термін для позначення будь-якої системи політичних ідей, що змальовує або захищає ідеал суспільства, в якому будуть досягнуті загальні мир і щастя, а його члени житимуть у довершених умовах. Вперше слово «утопія» вигадав і назвав ним свою книгу у 1516 р. Т. Мор але утопічні ідеї з'явилися задовго до появи його праці і сягають корінням у Біблію. Після книги Т. Мора з'явилося ще чимало утопій: «Нова Атлантида» ф. Бекона (до 1617р.) зображала ідеальне суспільство, де щастя досягається регулюванням життя наукою; «Місто Сонця» Т. Кампанелли (1623 р.) характеризувало соціалістичну державу, громадяни якої спільно мешкали у громадських будинках, працювали кілька годин на день і засуджували неробство. Крім зазначених, можна ще назвати «Мандрівку до Ікарії» Е. Кабе (1840 р.), «Вісті з Нідеї, або Епоху щастя» У. Морріса (1891 р.), «Нову Утопію» Г. Уеллса (1905 р.) та ін.

Існує певний зв'язок між «багатовіковою мрією людства», що втілена у класичних утопіях, і соціалістичною реальністю СРСР, КНР, деяких країн «соціалістичного табору», де було здійснено грандіозну спробу втілити утопічні задуми в життя.

У сучасному розумінні «утопія» – ідеальне суспільство з досконалими умовами життя людей. Це слово може бути використано також для позначення надуманого соціального плану, який ігнорує реалістичні положення стосовно людської природи, насправді існуючих умов та обставин і таким чином залишається тільки в уяві, хоч би яким бажаним і привабливим здавався.

Питання для самоконтролю

1. Що таке рівність та справедливість за Т.Гоббсом, Дж. Локком, Т.Мором та Т.Кампанеллою? Проілюструйте це, спираючись на тексти їх робіт.
2. Порівняйте політичну утопію Платона та Т.Мора, Т.Кампанелли.
3. Утопія християнської доктрини та утопія Т.Мора, Т.Кампанелли: в чому суть їх подібності та відмінності?
4. На основі яких принципів мусить реалізовуватися політична влада в державах, вибудованих за зразком які пропонують утопічні теорії?

Тема 6. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ВЧЕННЯ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСВІТНИЦТВА (XVIII СТ.)

Питання для обговорення:

1. Загальна характеристика вчень про державу доби Просвітництва.
2. Правові та державницькі вчення німецьких просвітників.
3. Вчення про державу та право представників італійського Просвітництва.
4. Державно-правові концепції представників французького Просвітництва.
5. Значення та вплив ідей Просвітництва на європейський та світовий розвиток.

Рекомендована література:

Основна:

1. Азаркин Н.Н. История политических учений. Москва, 1994.
2. Антология мировой философии. Київ, 1991. Т. 1. С. 158-163.
3. Історія філософії України. Хрестоматія: Навч. посібник / Упорядники М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко та ін. Київ : Либідь, 1993. 678.
4. Кирилюк Ф. М., Батрименко О. В. Історія зарубіжних політичних вчень. Навчально-методичний посібник. Київ : ХХІ ст.: діалог культур, 2005. 254 с.
5. Лейст О. С. История политических и правовых учений : учеб. для вузов. Москва : «Зерцало», 2006. 568 с.
6. Лібералізм. Ліберальна традиція політичного мислення від Джона Локка до Джона Роулза : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ : Простір – Смолоскип, 2009. 723 с.
7. Лок Дж. Два трактати про врядування. Київ : Видавництво «Основи», 2001. 265 с.
8. Монтескьє Ш.-Л. О духе законов. Москва : Мысль, 1999. 672 с.
9. Нерсесянц В. С. История политических и правовых учений : учебник для вузов. Москва : Норма, 2004. 944 с.
10. Развитие политических партий в странах Западной Европы и Америки в новое и новейшее время. Москва, 1985.
11. Романюк А. С. Історія західних політичних вчень. Політичні доктрини ХХ – початку ХХІ ст. Київ : Знання, 2011. 255 с.
12. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре / *Политические сочинения. Трактаты*. Київ, 2000.
13. Себайн Дж. Г. Історія політичної думки. Київ : Основи, 1997. 838 с.

Додаткова:

14. Політологічний енциклопедичний словник / В.Б. Авер'янов, І.В. Алексеєнко, С.С. Андреев та ін.; В.П. Горбатенко Ю.С. Шемшученко. Київ, 2004. 428 с.
15. Енциклопедія політичної думки. Київ : Дух і Літера, 2000. 472 с.

📖 Методичні рекомендації

Вивчення теми доцільно розпочати з характеристики соціальних та економічних передумов політико-правової ідеології Просвітництва, що стала прямою спадкоємицею гуманістичних ідей Відродження та його віри в могутність і кінцеве торжество людського розуму. Специфіка змісту

Просвітництва характеризується двома моментами: його соціальним і моральним ідеалом, що виражалось в утвердженні на землі «царства розуму» та планом здійснення цього ідеалу.

Ранній буржуазний революційний рух в Англії виокремив два основні напрями розвитку державницької думки: обґрунтування необхідності існування королівської влади та необхідності забезпечення влади народу. Прибічником сильної абсолютної влади держави, яка виступає як гарант миру і реалізації природних законів, став Томас Гоббс. Основою його вчення є ідея загальної природної рівності людей, правової рівності в державі, а політичний ідеал вченого – громадянське суспільство, що охороняється авторитарною владою, з «необмеженою» владою суверена і правами підданих.

Окремо слід зупинитись на характеристиці природного стану та природних прав громадян в концепції Т. Гоббса, ролі природних та громадянських законів в суспільному житті, аналізі значущості та функцій монарха та народу в управлінні державою, їх обмеженість законами (природними та громадянськими). Інший бік англійської «славної» революції представлений політичними та правовими поглядами Дж. Локка. Слід більшою мірою зосередитись на його трактуванні договірної концепції виникнення держави, що суттєво відрізнялось від Т. Гоббса, меті створення держави та її функціональному призначенні, а також ідеях щодо розподілу влад на законодавчу, виконавчу та федеративну. Учений послідовно розвиває природно-правову теорію, більшою мірою обґрунтовуючи невід'ємність природних прав і свобод як основи держави, верховної влади, загального закону, які існують у додержавному стані та у громадянському суспільстві. Саме ці висновки і принесли англійському мислителю славу засновника лібералізму. Тріада правової формули Дж. Локка, визнання всіх людей рівноправними знайшли закріплення в багатьох ранніх буржуазних конституціях.

Особливого значення при розгляді теми необхідно надати аналізу державних думок французьких просвітителів, оскільки саме в їх доктринах закладений чималий арсенал досліджень з природного стану особи, народного суверенітету та розподілу влад, прав людини, які в подальшому використались в організаційній побудові держави більшості демократичних країн.

Саме їх погляди ідеологічно підготували початок французької буржуазної революції. Сформулював концепцію французького Просвітництва Вольтер, який хоч і не написав окремої праці, присвяченої державно-правовому розвитку, проте свої ідеї висловив у багатьох трактатах та листах. Так, з позицій природно-правової доктрини Вольтер критикує феодальний лад та деспотизм, висловлює своє бачення революції та доцільність існування різних форм держави. Характеризуючи доктрину Ш.-Л. Монтеск'є, слід особливу увагу приділити розгляду його теорії географічного детермінізму, що виявляла необхідність дослідження фізичних та моральних причин суспільного, політичного розвитку. Не залишити осторонь потрібно і теорію розподілу влад, висловлену Ш.-Л. Монтеск'є, яка лягла в основу сучасної конституційної

доктрини поділу влад. Важливо усвідомити і суть роздумів Ш.-Л. Монтеस्क'є щодо значення політичних та географічних факторів у формуванні законів, потребі їх врахування в законотворчій діяльності, принципів законодавства та правил законодавчої техніки.

Найбільш повне обґрунтування теорія суспільного договору знайшла свій вираз у працях Ж.-Ж. Руссо, які пов'язував виникнення держави, права та нерівності людей з появою приватної власності. Не менш цікавим є і дослідження вченим суверенітету, що ним трактується як «здійснення загальної волі» та є неподільним і невідчужуваним. Відсталість соціально-економічного розвитку Німеччини та її роздрібненість обумовили специфіку виникнення та розвитку державницької думки епохи Просвітництва, ідеологію якого необхідно було не увібрати (що було неможливим), а пристосувати до визначених умов. Серед представників німецького просвітницького руху можна назвати С. Пуфендорфа, Х. Томазія, Х. Вольфа.

Сприймаючи основні ідеї французьких та англійських просвітителів щодо суспільного договору як теорії розвитку держави та існування і гарантування природних прав громадян, вони все ж таки відстоювали точку зору доцільності існування королівської влади, кріпацтва, більшою мірою перетворюючи основні постулати Просвітництва на засіб раціоналістичного обґрунтування режиму монархів, що існував. Своєрідністю німецької просвітницької ідеології є визначення зв'язку права та моралі як основи державно-правових відносин.

Серед італійських учених епохи Просвітництва помітно виділилася постать Ч. Беккарія, який пристосував сформовану ідеологію до галузі кримінального права. У своїй праці «Про злочини і покарання» він піднімає питання причин виникнення несправедливих законів та наслідків такої діяльності, засобів забезпечення законності, причин злочинності, що виявилися ним у соціальних умовах. Він одним з перших висловив думку щодо необхідності здійснення заходів, спрямованих на виправлення злочинців, що суттєво відрізнялось від пануючих на той час поглядів на мету покарання, а також заборони смертної кари, яка є «війною нації з громадянином» та порушує їх природні права.

Ідейно-політичний рух в Європі спричинив і розвиток та спрямування державно-правових учень в США. В кінці заняття необхідно визначити специфіку Просвітництва в кожному з регіонів та визначити вплив на подальший розвиток політичної думки.

Завдання для роботи з джерелом

1. Які критерії гуманізму політики та влади формує просвітництво? Покажіть це на конкретних прикладах аналізу текстів першоджерел теоретиків просвітництва.
2. Як співвідносяться між собою політико-правові теорії раннього буржуазного лібералізму (Т.Гоббс, Д.Локк, Ф.Бекон) та Просвітництва.
3. Як би ви порівняли християнську ідею держави, влади та політики і просвітницьку?
4. Який новий зміст у просвітництві отримує ідея розподілу влад? Докажіть свою аргументацію конкретним зверненням до першоджерел.

Із твору Шарля – Луї Монтеск'є «Про дух законів» про принципи монархії (1748 р.)

Монтеск'є Шарль – Луї де Секонда, барон де Ла Бред (1689 – 1755 рр.) – французький філософ-просвітитель, історик, правознавець і письменник, одним із засновників теорії правової держави. Навчався в католицькому колегіумі та університетах у Бордо та Парижі. У 1714 р. радник, аз 1716 р. один з віце-президентів парламенту міста Бордо. У 1726 р. переїхав до Парижу. У 1728 – 1731 рр. мандрував Італією, Пруссією, Нідерландами, Великою Британією. Повернувшись до Франції приймав активу участь у політичному житті. Виступав проти абсолютизму. Прагнув розкрити причини виникнення того чи іншого державного устрою, проаналізував різні форми державного правління. Засобом забезпечення законності вважав принцип розподілу влади. Основні твори: «Персидські листи» (1721 р.), «Про дух законів» (1748 р.).

Таким чином, в добре керованих монархіях майже всяка людина є гарним громадянином, і ми рідко знайдемо в них людину, що володіє політичною чеснотою, бо, щоб бути людиною, що володіє політичною чеснотою, треба мати намір стати таким і любити державу більше заради нього самого, ніж заради власної користі.

Монархічне правління, як ми сказали, припускає існування чинів, переваг і навіть родового дворянства. Природа честі вимагає переваг і відмінностей. Таким чином, честь по самій своїй природі знаходить собі місце в цьому виді правління.

Честолюбство, шкідливе в республіці, може бути благотворне в монархії; воно надихає цей вид правління і притому має ту перевагу, що не небезпечно для нього, тому що може бути постійно приборкане. Все це нагадує систему світу, де є сила, що постійно віддаляє тіла від центру, і сила тяжіння, що притягує їх до нього. Честь приводить у рух усі частини політичного організму; самою своєю дією вона зв'язує їх, і кожен, думаючи переслідувати свої особисті інтереси, по суті справи, прагне до загального блага.

Правда, з філософської точки зору ця честь, що приводить у рух усі сили держави, є помилкова честь, але ця помилкова честь так само корисна для суспільства, як була б корисна дійсна честь для окремої особи.

І хіба цього мало – зобов'язувати людей виконувати всі важкі і такі, що вимагають великих зусиль справи, не маючи при цьому на увазі іншої винагороди, окрім вироблюваного цими справами резонансу?.

Джерело : Монтеск'є Ш. О духе законов / Избранные произведения. Москва, 1995. С. 183 – 184.

Із твору Жан-Жака Руссо «Міркування про походження і основи нерівності між людьми» (1755 р.)

Руссо Жан-Жак (1712 – 1778 рр.) – французький філософ і письменник. Освіту здобув самостійно. З 1744 р. – жив у Парижі, де зійшовся з енциклопедистами і почав писати статті для відділу музики знаменитої «Енциклопедії». Уникаючи переслідувань за новаторські ідеї з боку влади, католицької і кальвіністської церков, 1762 р. втік із Парижа, а потім і з Женеви до німецьких князівств, згодом – до Англії. З 1770 р. знову оселився у Парижі, де заробляв переписуванням нот і займався науковою творчістю. Засуджував офіційну церкву і релігійну нетерпимість. У творах «Міркування про походження і основи нерівності між людьми» (1755 р.), «Про суспільний договір, або Принципи державного (публічного) права» (1762 р.), «Проект конституції для Корсики» (1765 р.), «Роздуми про управління Польщею» (1767 р.) виступав проти соціальної нерівності, деспотизму королівської влади.

Дика людина, яка, блукаючи в лісах, не володіла працьовитістю, не знала мови, не мала житла, не вела ні з ким війни і ні з ким не спілкувався, не потребувала собі подібних, як і не відчувала ніякого бажання їм шкодити, навіть, можливо, не знала нікого з них окремо, була схильна лише до небагатьох пристрастей і, задовольняючись самою собою, володіла лише тими відчуттями і пізнаннями, які відповідали такому її стану; відчувала тільки дійсні свої потреби, дивилась лише на те, що, як вона думала, представляло для неї інтерес, і її інтелект робив не великі успіхи, ніж її пихатість.

Якщо вона випадково робила яке-небудь відкриття, то навряд чи вона могла комусь повідомити, бо не знала навіть власних дітей. Мистецтво гинуло з тим, що зображає. Не було ні освіти, ні прогресу, марно множилися покоління; і, оскільки кожне з них відправлялося від тієї ж крапки, то цілі сторіччя протікали в тій же первісній грубості; рід був уже старий, а людина все ще залишалася дитиною.

Перший, хто, обгородивши ділянку землі, заявив: «Це моє!» і знайшов людей досить простодушних, щоб йому повірити, був справжнім засновником цивільного суспільства. Від скількох злочинів, воєн, убивств, нещасть і жахів уберіг би рід людський той, хто, висмикнувши кілки з землі або засипавши рів, крикнув би собі подібним: «Стережіться слухати цього обманщика; ви загинете, якщо забудете, що плоди землі — для всіх, а сама вона — нічия!» Але дуже схоже на те, що справи прийшли вже тоді в такий стан, що не могли більше залишатися в тому ж положенні. Бо це поняття — «власність», залежне від багатьох понять, що йому передували, які могли виникати лише поступово, не відразу склалося в людській думці. Потрібно було досягти чималих успіхів, придбати безліч навиків і пізнань, передавати і збільшувати їх з покоління в покоління, перш ніж була досягнута ця остання межа природного стану.

У цьому новому стані, коли життя було простим і відокремленим, а потреби дуже помірними, і люди вже винайшли знаряддя, щоб ці потреби задовольняти, у них залишалося вельми багато часу, і вони використовували цей час для того, щоб доставляти собі різноманітні життєві зручності, які батькам їх були невідомі; це і було перше ярмо, яке вони наділи на себе, самі того не підозрюючи, і перше джерело тих лих, які вони підготували своїм

нащадкам. Бо, крім того, що люди продовжували таким чином зніжуватися і тілом і духом, зручності ці втратили, завдяки звичці до них, майже всю свою красу і перетворилися в справжні потреби; не так приємно було володіти цими зручностями, наскільки болісно – їх позбутися; і люди відчували себе нещасними, втративши їх, хоча вони і не відчували себе щасливими, володіючи ними.

До тих пір, поки люди задовольнялися своїми убогими хатинами, поки вони обмежувалися тим, що шили собі одяг із звіриних шкур за допомогою дерев'яних голок або риб'ячих кісток, прикрашали себе пір'ям і раковинами, розписували своє тіло в різні кольори, удосконалювали або прикрашали свої луки і стріли, видовбували за допомогою гострих каменів які-небудь рибальські човни або грубі музичні інструменти, словом, поки вони були зайняті лише такою працею, яка під силу одній людині, і лише такими промислами, які не вимагали участі багатьох рук, вони жили, вільні, здорові, добрі і щасливі, наскільки вони могли бути такими за своєю природою, і продовжували у відносинах між собою насолоджуватися всіма радощами спілкування, що не порушували їх незалежність.

Але з тієї хвилини, як одна людина почала потребувати допомоги іншої, як тільки люди відмітили, що одному корисно мати запас їжі на двох, – зникла рівність, з'явилася власність, праця стала необхідністю; і великі ліси перетворилися на ниви, що радують око, які треба було зрошувати людським потом і на яких незабаром були посіяні і вирости разом з урожаєм рабство і убогість.

При такому стані речей рівність могла б зберегтися, якби люди володіли однаковими потребами і якби, наприклад, використання заліза і споживання продуктів харчування постійно знаходилися в точній рівновазі. Але відповідність, нічим не підтримувана, була незабаром порушена; найсильніший виробляв своєю працею більше, ніж інші; наймайстерніший мав більші вигоди зі своєї роботи; найвинахідливіший знаходив способи скоротити витрати праці; землероб міг більше потребувати заліза, або коваль — хліба; і при однаковій витраті праці один заробляв багато, а інший ледве існував. Так, непомітно виявляє своє зростаюче значення природна нерівність разом з нерівністю, що складається, і відмінності між людьми, заглиблюючись через відмінність зовнішніх обставин, стають відчутнішими, більш постійними у своїх проявах і починають у тій же мірі впливати на долі окремих осіб.

Як дикий скакун, що не знав узди, здіймає гриву, б'є копитами об землю і люто відбивається, як тільки до нього наближаються з вудилами, тоді як виїжджений кінь терпляче зносить і хлист і шпори, так і дикун не може схилити голову під ярмо, яке людина цивілізована несе покірливо, і віддає перевагу свободі повній тривоги, спокою поневолення. Не по глибокому падінню поневолених народів, потрібно судити про природну схильність людини до рабства або проти рабства, але по тих чудесах, які здійснювали всі вільні народи, щоб захистити себе від пригноблення. Я знаю, що перші не

втомлюються звеличити мир і спокій, якими вони насолоджуються у своїх оковах...

Але коли я бачу, що другі жертвують задоволеннями, спокоєм, багатством, владою і навіть самим життям, щоб зберегти тільки це надбання, до якого з такою зневагою відносяться ті, хто його втратив; коли я бачу, як тварини, які народжені вільними і ненавидять неволю, розбивають голову об стіни своєї в'язниці; коли я бачу, як натовп абсолютно голих дикунів зневажає насолоду європейців і не звертає увагу на голод, вогонь, залізо і смерть, щоб зберегти свою незалежність, я розумію, що не рабам пристало міркувати про свободу.

Джерело : Руссо Ж.-Ж. Трактати. Москва, 1999. С. 75-117.

визначення

Просвітництво – ідейно-політична течія часів переходу суспільства від феодалізму до капіталізму. Просвітництво відображало інтереси народжуваної буржуазії й народних мас і відіграло роль ідеологічної підготовки буржуазної революції, найрадикальнішою з яких була Велика французька революція 1789 року. Епоха Просвітництва охоплює кінець XVII – початок XIX ст. Соціально-економічні основи Просвітництва зумовили його головні ідейні настанови, які полягали в критичному ставленні до соціальної і політичної організації суспільства, а також до його ідеологічної легітимації.

Просвітителі критикували феодальний лад, абсолютистську монархію, рішуче виступали проти кріпацтва, обґрунтовували необхідність встановлення нових суспільних порядків, які сприяли б поліпшенню життєвих умов народних мас, їхнє право на освіту і культуру. Різкій критиці піддавали вони релігійні догмати, схоластику, обстоювали світський характер суспільного життя. Просвітителі вірили в людину, в її розум і високе покликання, продовжуючи гуманістичні традиції епохи Відродження, прогресивні думки всієї попередньої історії людства. Вони боролися за встановлення «царства розуму», заснованого на «природних» правах і рівності людей. Визначальну роль у розвитку суспільства вони надавали свідомості людей, усі вади суспільства пояснювали неучтвом, неосвіченістю людей, нерозумінням ними своєї власної природи. Найважливішим засобом соціального поступу вони вважали поширення освіти, пропаганду наукових знань, ідей справедливості і добра.

Найбільшого розквіту ідеологія Просвітництва досягла у Франції XVIII ст. Найвидатнішими представниками французького Просвітництва були Ш. Монтеск'є, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро, К. А. Гельвецій, П. А. Гольбах. Усі вони виступали проти необмеженої монархії, втручання церкви в політичне життя, за скасування станових привілеїв, доводили правомірність знищення феодалізму. Вони зробили великий внесок у розвиток світової політичної думки, розробляючи питання про походження держави, її функції, типи державного правління, шляхи демократизації суспільства, про поділ влади. Їхні ідеї значною мірою сприяли утвердженню в суспільстві принципів буржуазної демократії. У ранньому французькому Просвітництві виявилися ілюзії щодо

освіченої монархії. У пізньому переважали радикальні суспільно-політичні вимоги, гостра критика абсолютистської влади поєднувалася з обґрунтуванням ідеї буржуазної демократії і громадянських свобод.

Питання для самоконтролю

1. На основі прочитаних творів Т. Гоббса, Дж. Локка та Ж.-Ж. Руссо здійсніть порівняльно-правовий аналіз їх думок
2. Яке значення природного права, природного закону та державного закону у вченні Т. Гоббса?
3. Які види влади розрізняли Дж. Локк та Ш.-Л. Монтеск'є? В чому різниця їх поглядів на розподіл влади в державі?
4. Яким був вплив ідей про покарання Ч. Беккарія на розвиток сучасної науки?

Тема 7. ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

✍ Питання для обговорення:

1. Державні погляди Миколи Міхновського.
2. Державні погляди Михайла Грушевського та Володимира Винниченка.
3. Погляди на державу представників українського консерватизму.
4. Державно-правові погляди представників українського націоналістичного напрямку.
5. Державна ідеологія українських націонал-демократів.

Рекомендована література:

Основна:

1. Андрусак Т. Г. Історія політичних та правових вчень : посібник. Львів, 2001. 217 с.
2. Винниченко В. К. Боротьба за незалежність України / *Історія філософії України*: Хрестоматія. Київ : Либідь, 1993. С. 178-197.
3. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. Київ, 1991. 345 с.
4. Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій. Дух нашої давнини. Київ : МАУП, 2005. 568 с.
5. Єрмоленко В. Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX – XX століть. Київ : Дух і літера, 2018. 480 с.
6. Донцов Д. Дороговказ Григорія Сковороди нашій сучасності. URL : <http://dontsovnica.org.ua/index.php?m=content&d=view&cid=3>
7. Касьянов Г. Теорія нації і націоналізму. Київ : Либідь, 1999. 352 с.
8. Лейст О. Є. История политических и правовых учений : учеб. для вузов. Москва : «Зерцало», 2006. 568 с.
9. Нерсисянц В. С. История политических и правовых учений : учебник для вузов. Москва : Норма, 2004. 944 с.
10. Національні процеси в Україні. Історія і сучасність. Документи і матеріали. Київ : 1997. Ч. 1. С. 478 – 481.

11. Скакун О. Политическая и правовая мысль на Украине (1861-1917). Харьков, 1987. 238 с.
12. Слюсаренко А., Томенко М. Історія української конституції. Київ : Право, 1997. 342 с.
13. Шульженко Ф.П. Держава і право у суспільно-політичній думці України: основні етапи розвитку. Київ, 1995. 675 с.

📖 **Методичні рекомендації**

Семінар присвячено основним формам розвитку української політичної думки в першій половині ХХ століття. Європейські ідеї лібералізму, не оминули і українські землі, де гостро поставало аграрне питання, відстоювання інтересів і прагнень селянської маси. Вагомий внесок до вітчизняного конституціоналізму, теорії прав людини і громадянина, політико-правової думки загалом зробило Кирило-Мефодіївське товариство

Можна виділити декілька напрямів розвитку державницьких та політичних учень в Україні того часу. Найбільш радикальне вирішення «українського питання» запропонував на початку століття харківський адвокат Миколи Міхновський. Автор проекту «Основного закону «Самостійної України» Співки народу Українського», складеного від імені Української народної партії, вважав державну самостійність головною умовою існування нації, а державну незалежність – ідеалом міжнаціональних відносин.

Основоположником національно-демократичної моделі української державності сучасні політологи вважають відомого галицького правознавця, громадського і політичного діяча першої чверті ХХ ст., академіка С.Дністрянського, основною думкою якого є право кожної нації на самовизначення, автономію та державну незалежність. Значний розвиток в Україні на початку ХХ ст. одержав соціалістичний напрямок політико-правової думки, який вітчизняні дослідники пристосували до потреб українського народу з огляду на «українське питання» та проблему відродження української державності.

До їх числа з повним правом можна віднести таких провідних діячів Української Центральної Ради, як М. Грушевський, В. Винниченко, М. Туган-Барановський.

Слід звернути увагу і на елітарні концепції розвитку державності, висловлені Д. Донцовим та В. Липинським. При розгляді різноманітних спрямувань політико-правової думки українських мислителів та державних діячів увагу необхідно спрямувати на дослідження вирішення проблеми майбутнього українських земель, пошуку найбільш доцільної форми державного устрою та форми правління. Слід зазначити, що багато вчених висловлювали різні точки зору з цього питання, але домінуючою була ідея конфедерації слов'янських держав, різних форм автономізації українських земель.

📌 **Завдання для роботи з джерелами**

1. Яким повинен був стати державний устрій українських земель за конституційним проектом Михайло Грушевського та Четвертим універсалом?
2. Проаналізуйте основні права нацменшин за Михайлом Грушевським на українських територіях.
3. Які основні трактування націоналізму за Дмитром Донцовим?

Джерела

З конституційного проекту Михайла Грушевського

Грушевський Михайло Сергійович (1866–1934 рр.) – історик, літературознавець, письменник, політичний і державний діяч. Автор новітньої схеми політичної історії України та кількох конституційних проектів. Народився в м. Холм (тепер м. Хелм, Польща). По закінченні Київського університету (1890) провадив дослідницьку роботу в наукових установах Львова і Києва. Політичну діяльність розпочав у Галичині, де в 1899 р. став одним із засновників Української Національно – Демократичної Партії. Засновник і голова Товариства Українських Поступовців (1908). У 1914 р. з початком першої світової війни, переїхав зі Львова до Києва, де був заарештований і засуджений до заслання (Симбірськ, Казань, Москва). З березня 1917р. – голова Української Центральної Ради. За гетьмана П. Скоропадського перебував у підпіллі, з 1919 р. – в еміграції (Відень, Прага, Берлін, Женева, Париж). У 1924 р. повернувся в Україну, де був обраний дійсним членом Української Академії Наук, керував секцією історії України історичного відділу УАН. З 1929 р. – академік АН СРСР. У 1931 р. заарештований ДПУ як керівник Українського націоналістичного центру, але незабаром звільнений. З 1931 р. до 1934 р. працював в Москві. Помер 25 листопада 1934 р. у Кисловодську. Похований на Байковому кладовищі у Києві. Автор багатьох наукових праць: «Історія України Русі» у 10 томах і 13 книгах, «Нарис історії українського народу», «Ілюстрована історія України», «Історія української літератури» та ін.

Справу відносин парламенту до державної – влади можемо лишити на боці: вона поставлена добре й російська поступова суспільність поведе її добре й сама. Але що до організації парламенту, то передовсім уже двопалатний устрій його не може бути признаний раціональним; його можна допустити що найбільше як компроміс із домаганнями консервативних партій, але не ставити як постулат поступовців. В конституційнім життю верхня палата давно показала себе як інститут негативний, гальмо, і нема чого її на ново заводити. Коли ж тим хочуть дати в парламентарнім життю елементам, які при виборах загальних і рівних не можуть мати відповідного голосу, то на се є інша дорога. Зрештою одинокою репрезентацією всеросійський парламент однаково не лишиться ся; деякі території дістануть свої обласні представництва.

Отже питання буде тільки, чи се будуть лише виїмки, чи ціла Росія буде організована по системі обласної самоуправи? З тих причин, на які я вказував у попередній статі, й які за сей час не раз підносилися й роз'яснилися, українці й всі інші недержавні народи повинні змагати до того, щоб обласна самоуправа

не була привілеєм лише декотрих національностей, але щоб на основі самоуправи національних територій була організована ціла Росія, бо тільки децентралізація може забезпечити успішний економічний і культурний розвій провінцій, і тільки організація самоуправи на національній підставі, в територіях національних, може нейтралізувати, звести до найменших розмірів національну боротьбу, зробивши національність тим, чим вона повинна бути – підставою, ґрунтом економічного, культурного й політичного розвою.

Загальний закон повинен уставити мінімум своєї самоуправної території. Дуже високо нема причин ставити такої границі: в Європі є чимало автономних провінцій з людністю нищу мільйона й не чути, щоб се би робило невігоди – думаю, що вище мільйона нема що й піднімати такого мінімуму. Одноцільна територія з людністю вище одного мільйона, в котрім певна народність творить основу, становлячи сильно виражену більшість, повинна бути вилучена в осібну провінцію, з осібним сеймом і самоуправою. Ставити вилучення такої провінції й надання їй самоуправи в залежність від дозволу центрального парламенту чи – що те саме – від осібного закону, ухваленого сим парламентом, – значить непотрібно утрудняти сю справу.

Так само загальний закон повинен означити відносини таких обласних сеймів до центрального парламенту і до органів місцевої самоуправи, і мінімум їх компетенції.

Сеймове представництво областей мало б бути організоване на підставі загального рівного, безпосереднього і тайного голосування. Ся норма, розуміються, не ідеальна, але як математично проста, вона, при певних хибах, має й свої добрі сторони, й повинна бути прийнята, тим більше що ідеальнішу й не можемо на разі вказати.

До останнього часу невиясненою точкою лишалося, чи жінки також мають мати право активного й пасивного вибору (вибирати й бути вибраними). Тепер більшість прихилиється за сим правом. Розуміється, на тім не повинно бути навіть спору й мови. Голосючи рівне й загальне право голосування, ніяк не можна виключити з сього права жінок...

Одна з хиб репрезентації, опертої на загальнім і рівнім голосуванням, та що при ньому зістаються в незначній меншості різні елементи суспільності, яких погляди й інтереси з становища культурного розвою краю повинні знайти свій вираз в його репрезентації. Стародавні конституції аж занадто багато давали голосу певним привілейованим кругам, і се збудило, як опозицію, постулат загального й рівного голосування; але в противну крайність не треба впадати: певні елементи, хоч і не ті, якими опікують ся стародавні конституції, не повинні бути позбавлені голосу при рівнім загальнім голосуванні. Розумію передовсім інтелігенцію, то значить круги людей з вищим науковим, чи культурним цензом, які в значній мірі стоять по за чисто класовими чи становими інтересами: такі круги, не зв'язані чисто класовими інтересами, в Росії безперечно існують, і своєю участю в парламентарнім життю можуть бути корисним, нейтральним, об'єктивним елементом супроти боротьби

матеріальних і класових інтересів, котра сама по собі не може гарантувати справедливого і розумного розв'язання справ.

Далі, не можна відмовити певним професіям права мати голос у парламентарнім життю: репрезентанти ліберальних професій, як лікарі, учителі, духовенство, і такі групи, як купці, ремісники, промисловці, земельні властители, повинні мати своїх від поручників, вибраних їх організаціями, палатами, товариствами, незалежно від того, що певні члени сих груп і професій можуть пройти (а можуть і не пройти) як вибранці певних територіальних округів загальним голосуванням, як репрезентанти загалу і властиво морально зобов'язані до оборони інтересів загалу, а не своєї професії. Тільки ся репрезентація інтелігенції й професій повинна зістатися в певній меншості супроти репрезентантів із загального вибору (напр. не більше 25 % загального числа – таку границю мав би установити загальний закон).

Другою пожаданою поправкою уважаю репрезентацію меншості. Теперішня система виборів репрезентує лише більшості. Меншості, навіть дуже значні – хоч би їм забрак один голос, дістають ся без репрезентанта. (В подібній ситуації були за давніх часів наприклад наші галицькі радикали, що самі своїми силами ні в однім повіті не годні бували осягнути більшості, але в загальній сумі мали дуже поважне число голосів). Ся хйба репрезентації більшості відчувається, і давно уже являється дезидератом репрезентації меншості, то значить право попри більшість вислати від поручника також партії, котра хоч не мала більшості, але здобула значне число голосів при виборах, хоч се й не переведене досі на практиці.

Річ очевидна, що така репрезентація далеко докладніше б віддавала настрої і течії в суспільності, а окрім того ослабляла б і напруження виборчої боротьби, що мусить хапатися всіх способів, аби конче осягнути більшість.

Такі поправки можливі лише при організації представництва б менших областях, бо дуже збільшують число від поручників. Наприклад для України, приймаючи її територію з людністю 30 мільйонів, а виборчий округ на 150 тис, мали б ми при двох репрезентантах з округу (одного більшості і одного меншості) 400 депутатів, до них коло ста депутатів товариств і професій – разом коло 500, число вповні можливе. Тим часом як при всеросійськім парламенті, тим способом організованім, вийшло б яких 2500 депутатів. До центрального парламенту, прийнявши норму, що чотири депутати сейму висилають до парламенту одного, всеросійський парламент мав би коло 600 депутатів – так як проектували російські плани конституції.

Зі сформуванням таких автономних областей тратять всяку причину існування губернії, як райони адміністративні і самоуправні. (Взагалі теперішні губернії, являючи ся цілком випадковими бюрократичними комбінаціями, не відповідаючи а ні національному, а ні економічному, а ні навіть історичному поділі, не мають ніяких причин бути консервовані). На національнім принципі, то значить лучачи громади на підставі національностей людності, повинні бути організовані дрібніші округи самоуправи й адміністрації, на тім же принципі ці дрібніші округи мають лучитися в виборчі округи, а виборчі округи, коли вони

будуть не великі, в ширші території (в тім роді як теперішні повіти, чи більші), що служили б адміністративними округами, з самоуправою, що лучила б у собі самоуправу дрібніших самоуправних округів.

Місцевим громадам самоуправа мусить бути забезпечена загальним законом, так само і тим дрібнішим округам. На чім мала бути проложена вага самоуправи – чи тих дрібніших (волостях), чи на тих ширших округах (повітах), се залежить від великості тих округів і їх відносин між собою; в кожному разі, думаю, їх можна б поставити в тісний зв'язок між собою, допустивши напр. обсилати автономних тіл ширших округів (повітів) із автономних зарядів менших (волостей), аби не множити безпосередніх виборів. Таким чином було б три ступні самоуправи й представництва: самоуправа громади; виборні управи менших округів (волостей) і обрані ними управи ширших округів (повітів); обласні сейми й обрані ними центральний парламент. Так представляються мені питання дня в загалі, й спеціально що до Українців у Росії. Сі замітки послужать відповіддю на запитання і бажання, аби висловити свої гадки що до теперішніх конституційних постулатів у Росії, з огляду на інтереси української людності.

Джерело : Національні процеси в Україні. Історія і сучасність. Документи і матеріали. Київ, 1997. Ч. 1. С. 478 – 481.

Зі статті Михайла Грушевського «Чи Україна тільки для українців?»

З різних сторін до мене звертаються з тривожними запитаннями, чи се за нашою згодою і відомістю виголошуються по різних містах такі слова, що Україна тільки для українців, а «кацапам» звідси треба вибиратись, що всякі посади на Україні повинні тепер займати тільки українці, а іншим людям робити тут нічого. Сі розмови дуже неприємно вражають навіть дуже прихильних для українства людей, а деякі люди поступові, ідейні з не-українців, які по своєму старалися для краю, беруть собі такі розмови до серця і справді збираються з України перебиратися до інших сторін. Не маючи змоги окремо відповідати на такі запитання і заспокоювати затривожених, я ще раз беруся за перо, щоб сією дорогою відповісти з усією рішучістю – Ні!

Ні я, ні мої товариші, організовані українці, не згоджувались із такими поглядами, не мали ніяких таких гадок, навпаки, – завжди проти них виступали і виступатимуть, бо. вони незгідні ні з нашими принципами, ні з інтересами України.

Ми думаємо якраз, що Україна не тільки для українців, а для всіх хто живе на Україні, а живучи любить її, а люблячи хоче працювати для добра краю і його людності, служити їй, а не обирати для себе.

Всякий, хто водиться такими поглядами, дорогий співгромадянин для нас, незалежно від того, хто б він не був – великорос, єврей, поляк, чех. А хто хоче тільки жити з праці народної, бути паразитом – той нам непотрібен, без різниці, чи він не-українець чи українець.

Виклики про Україну для українців відзивалися не від нинішнього дня. Але вони походили від окремих людей, або від дрібних гуртків, які зіставалися поза межами організованого поступового українства. А організоване українське громадянство заявлялося проти них.

Десять літ тому наш визначний письменник В. Винниченко їдко висміяв тих людей, котрі навіть в українських тюрмах не хотіли терпіти росіян і веліли їм забиратися до Московщини. В сій іронії був глибокий зміст. Поки Росія була в'язницею народів, Україна зробилася тісною камерою сієї в'язниці, й її арештанти, збиті силоміць докупи, позбавлені свободи й ініціативи, не маючи виходу з свого неможливого становища, зривали серце на своїх товаришах, шукаючи між ними ще слабших, ще більш обділених злою долею. На сім ґрунті виростав шовінізм, антисемітизм і всякі інші викривлення громадської думки. Але в просторій хаті широкої автономії України, котру будуємо на міцних підвалинах російської революції, повинно знайтися місце всім корисним, активним робітникам, перейнятим бажанням добра громадянству, без різниці їх національності, партійних поглядів й ідеології.

Різні вихватки, незгідні з сими нашими принципами, походять часом від людей, рознервованих пережитим українським лихоліттям, нагінками уряду і неприхильністю російського і зрусифікованого громадянства. Не хочу тим оправдувати їх, але все таки добачаю в тім деякі «лагодячи обставини», коли маємо тут діло з людьми, які давніше справді терпіли за своє українство. Але се, мабуть, буває дуже, дуже рідко. Скільки можу судити, далеко частіше вихвачуються з такими шовіністичними гаслами люди, які дуже тихо сиділи під час попередніх нагінок на українство і стали виявляти незвичайну прудкість, тільки коли запахло в повітрі печеним...

Ми, навпаки, хочемо задержувати на місцях всіх старих корисних, ідейних робітників, щирих прихильників свободи і демократизму, готових приноровитися до потреб нового життя українського народу і цілої України. Коли ми виводимо свідомих українців на провідні місця, то тільки для того власне, щоб дати новий напрям, нову орієнтацію діяльності сих установ і організацій в умовах визволеного українського життя. Без усякої радості віддаємо ми на се діло наших товаришів, відриваючи від нашої організаційної роботи, і вони приймають сі доручення не як добрий кусок, а як мало приємний обов'язок перед даною хвилею.

Потреби української національної роботи – організаційної, літературної й політичної – такі великі тепер, що стараємося відставляти від неї як найменше сил, і тому завсіди готові залишити кожне місце в руках людини нам близької, суголосної, що стоїть на ґрунті інтересів краю й його людності, признання прав і потреб української більшості, при забезпеченні прав меншостей. Чим більше буде таких певних і суголосних, солідарних з нами людей з не українців, тим легша буде робота українців і тому вони можуть їх тільки вітати тут на Україні.

Джерело : Історія філософії України: навчальний посібник / М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко та ін. Київ : Либідь, 1993. – С. 115-116.

Четвертий Універсал Української Центральної Ради (9 (22) січня 1918 року)

Проголосивши Україну незалежною суверенною державою IV Універсал завершив процес складного, суперечливого розвитку українського національно-визвольного руху, який урешті-решт від ідеї автономії та федералізму прийшов до самостійності. Однак цей найвищий момент в історії державотворення України нажаль прийшов надто пізно, коли кульмінація українського національного руху вже була пройдена і настав один із кризових його періодів.

Народе України!

Твоєю силою, волею, словом утворилась на Українській Землі вільна Українська Народна Республіка. Здійснилася давня мрія Твоїх батьків, борців за волю й право робочого люду! Та в трудну годину народилась воля України. Чотири роки жорстокої війни обезсилили наш край і народ. Фабрики не виробляють товарів. Підприємства здержують свою працю, залізні дороги розбиті, гроші падають у ціні. Кількість хліба зменшується. Наступає голод. По краю розмножилися ватаги грабіжників і розбійників, особливо, коли з фронту рушило російське військо, творячи криваву різню, безлад і руїну на нашій землі.

Із приводу всього того не могли відбутися вибори до Українських Установчих Зборів у визначенім нашим попереднім Універсалом реченці й не могли відбутися ті Збори, визначені на нинішній день, щоб перебрати з наших рук тимчасову найвищу революційну владу над Україною, установити лад у нашій Народній Республіці й організувати новий Уряд.

А тим часом петроградський Уряд Народних Комісарів виповіло війну Україні. Ми, Українська Центральна Рада, робили всякі заходи, щоб не допустити до тої братовбивчої війни двох сусідніх народів, але петроградське Уряд не пішов нам на зустріч і веде далі криваву боротьбу з нашим народом і Республікою.

Ми, Українська Центральна Рада, вибрана з'їздами селян, робітників і солдатів України, в ніякім разі не можемо згодитися на те, ніяких війн піддержувати не будемо, бо український народ бажає мира й мир повинен прийти можливо як найскоріше.

Та для того, щоб ні російський Уряд, ні ніяке інше не ставило перешкод Україні в установленню того бажаного мира, для того, щоб довести свій край до ладу, творчої праці, закріплення революції і нашої волі, ми, Українська Центральна Рада, оповіщаємо всім громадянам України:

Віднині Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу. З усіма сусідніми державами, а саме: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною й іншими ми бажаємо жити в згоді й приязні, але ніяка з них не може вмішуватися в життя самостійної Української Республіки.

Влада у ній буде належати тільки до народу України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська

Центральна Рада, представництво робочого народу – селян, робітників і солдатів та виконуючий орган, який віднині буде називатися Радою Народних Міністрів. Щодо так званих більшовиків і інших напасників, які грабують і руйнують наш край, то доручаємо Уряду Української Народної Республіки твердо й рішучо взятися за боротьбу з ними.

Одночасно з тим, коли армія буде демобілізуватися, доручаємо розпускати солдатів, а після затвердження мирових договорів розпустити армію зовсім, на місце постійної армії завести народну міліцію, щоб наше військо служило обороні робочого люду, а не забаганкам пануючих верств. Знищені війною і демобілізацією місцевості мають бути відбудовані при помочи державного скарбу.

Коли наші вояки вернуться додому, народні ради – громадські й повітові й міські думи мають бути переобрані в часі, який буде установлений, щоб і вони мали в них голос. Між тим, щоб установити таку владу, до якої мали б довіру й яка спиралася б на всі революційно-демократичні верстви народу, має Уряд додати до помочи місцевим самоврядуванням ради робітничо-селянських і солдатських депутатів, вибраних із місцевих людей.

В земельних справах комісія, вибрана на останній сесії Центральної Ради, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власності й соціалізацію землі згідно з нашою постановою на 7 сесії. Сей закон буде розглянуто за кілька днів на повній сесії Центральної Ради й Рада Міністрів уживе всіх способів, щоб передача землі земельними комітетами в руки трудящих відбулася ще з початком весняних робіт.

Ліси, води й усі підземні багатства, як добро українського трудового народу, переходять у розпорядження Народної Української Республіки. Війна забрала для себе всі трудові сили нашої країни. Більшість підприємств, фабрик і робітень виробляли тільки те, що було необхідне для війни, й народ зостався зовсім без товарів. Тепер війні кінець.

Раді Народних Міністрів доручаємо негайно пристосувати всі заводи й фабрики до мирних обставин, до виробу продуктів, необхідних для робочих мас. Та сама війна дала сотки тисяч безробітних і інвалідів... В самостійній Народній Республіці України не повинен страждати ні один трудящий чоловік. Уряд республіки має підняти промисел держави, має зачати творчу роботу по всіх галузях, де всі безробітні могли б найти працю й приложити свої сили, й прийняти всі міри для забезпечення покаліченим і потерпілим від війни.

При старім ладі торговці й всілякі посередники наживали на бідних, пригнічених класах надмірі капітали. Відтепер Українська Народна Республіка бере у свої руки найважливі області торгівлі й усі доходи з неї обертає на користь народу. Торгівлю товарами, які мається привозити з-за границі й вивозити за границю, вестиме сама наша держава, щоб не було такої дорожні, через яку завдяки спекулянтам терплять найбідніші верстви.

Для виконання сього доручаємо Уряду Республіки виробити й представити до затвердження закони про се, також про монополі заліза, вугілля, шкур,

тютюну й інших продуктів і товарів, з котрих податки найбільше обтяжували робочі класи в користь нетрудових.

Так само доручаємо установити державно-народний контроль над усіма банками, що через кредити нетрудовим класам помагали експлуатувати трудові маси. Відтепер кредитова поміч банків має йти передовсім на піддержку трудовому населенню й на розвиток народного господарства Української Народної Республіки, а не для спекуляції й різнорідної банкової експлуатації.

На ґрунті анархії, неспокоїв у життю й недостачі продуктів зростає невдоволення серед деяких частин населення. Тим невдоволенням користуються різні темні сили й тягнуть неусвідомлених людей до старих порядків. Сі темні проти революційні сили бажають знову піддати всі вольні народи під одне царське ярмо – Росії. Рада Народних Міністрів повинна безпощадно боротися з усіма контрреволюційними силами й кожного, хто призиває до постання проти самостійної Української Народної Республіки й до повороту старого ладу, – карати за державну зраду.

Всі демократичні свободи, проголошені Третім Універсалом Української Центральної Ради, потверджується й окремо проголошується: в самостійній Українській Народній Республіці всі народи користуються правом національно-персональної автономії, яку признано за ними законом 22 січня. Всі положення Універсала, що не всіємо виконати ми, Центральна Рада й наша Рада Міністрів, у найближчі тижні виконають, справдять і до кінцевого ладу доведуть Українські Установчі Збори.

Ми доручаємо всім нашим громадянам перевести вибори як найбільш енергійно, підняти всі зусилля, щоб підрахунок голосів був закінчений як найскоріше, щоб за пару тижнів зібралися наші Установчі Збори, – найвищий господар і управитель нашої землі, й Конституцією нашої незалежної Української Народної Республіки закріпили свободу, порядок і добробут на добро всього трудового народу її на тепер і на будучі часи. Сей найвищий наш орган має рішити про федеративний зв'язок з народними республіками колишньої російської імперії. До того ж часу всіх громадян самостійної Української Народної Республіки зазиваємо стояти непохитно на сторожі добутої свободи й прав нашого народу й усіма силами боронити свою долю від усіх ворогів селянсько-робітничої Української Республіки.

Українська Центральна Рада. У Києві. 9 (22) січня 1918 р.

Джерело : Винниченко В. Відродження нації. Київ : 1990. Ч. II. С. 244 – 252.

Із твору Дмитра Донцова «Націоналізм» (1926 р.)

Донцов Дмитро Іванович (1883 – 1973 рр.) – політичний діяч, публіцист, автор концепції інтегрального, або чинного, українського націоналізму. Народився поблизу м. Мелітополя (Запорізька область). Навчався на юридичному факультеті Санкт-Петербурзького університету. Після закінчення якого у 1907 р. переїздить до Києва, де вступає до Української соціал-демократичної робітничої партії. За активну партійну діяльність його

ув'язнюють. У 1908 р. виїжджає до Галичини й удосконалює вивчення права у Відні. З 1914 до 1916 р. проживає у Відні й Берліні, потім – у Швейцарії.

У березні 1918 р. їде до Києва, де працює в гетьманських урядових структурах. В 1919 – 1920 рр. у Швейцарії. У 1922 – 1939 рр. працює у Львові, видає один з найпопулярніших журналів України «Літературно-науковий вісник». У 1939 р. заарештований польською владою, після звільнення емігрував до Німеччини, а звідти до Румунії, де редагував часопис «Батави». Під час Другої Світової війни мешкав у Берліні, Львові, Празі, в 1945 р. – у Парижі, в 1946 р. переїхав до Великої Британії. З 1947 р. до кінця своїх днів жив в Канаді, де викладав в Монреальському університеті та співробітничав в українських виданнях.

Розділ XI

Там, де заламується в нації її агресивний намір, заламується рівночасно й запал до оборони своїх прав. В нашій провансальській націоналізмі ті речі досі старанно розрізняли. «Ми тільки за наше лягали кістками, коли нам чинилися шкоди, ніколи не гралися ми кайданами, чужої не гнули свободи» (Старицький) – так думали в нас, і забували, що коли ми не на словах, але дійсно «лягали кістками» за свою справу, то якраз тоді, коли ми не лякалися «гнути чужу свободу», як це було під час Святославових виправ до Царгороду, Ігорових – на Дон, під час договорів Хмельницького і Мазепи з Європою про поділ Польщі і Московщини. Революційна Франція, з якої вийшов диктатор континенту Наполеон, революційна Англія, з якої вийшов програмник Ірландії Кромвель, революційна Росія, що боролася з «німецьким імперіалізмом», щоб потім накинути свій власний – нам, Італія Мадзіні і Гарібальді, Італія – визволителька Трієсту та Італія – завойовниця німецького Тіролю, Іспанія, що визволилася з-під панування маврів, і Іспанія – властителька Марокко, Угорщина – революціонерка проти Австрії і завойовниця – проти Хорватії, – всі вони свідчать, що природа та історія не знають різниці між визволенням та імперіалізмом, ані між афектом оборони і нападу. Писати, як у нас пишуть: «Боротьба за національну волю походить не з любові і бажання панувати над кимсь, а лише з ненависті до рабства» – значить виставляти собі свідоцтво убогості, значить не розуміти динаміки суспільного розвою.

Природа та історія не знають рас агресивних і неагресивних, лише раси сильні і слабкі. Раси сильні — визволяються, коли вони підбиті, і розширюються коштом слабших, коли є вільні; раси слабкі – або здобуваються лиш на спазматичний бунт (коли вони під ярмом), або роздаровують своїм ворожим меншостям «національні», «культурні» та всілякі інші автономії (коли є вільні).

Ось чому нікчемною є проповідь наших «націонал-кастратів», які одразу, самою любов'ю хочуть перескочити з царства не приєднаних суперечностей в царство не закаламученої «гармонії» з музикою. Розумові «ідеї» кастратів, що дбають лише про «просвіту» і пристрасті, що прикручують полум'я почування, де воно за ясно бурхає, – є толерантні до інших, бо вони мерці, що живуть мозком, але не серцем, бо логіка річ угодна. Натомість чуттєві ідеї «фанатиків»

не знають толерантності, бо спір про догмати віри рішення не полюбовним судом, лише ордалями. Ле Бон каже: «Через те, що юрба ніколи не сумнівається щодо правдивого й фальшивого, а разом цілком свідомо своєї сили, – вона не толерантна». Всі засновники якоїсь релігійної або політичної віри заснували її «тільки тому, що зуміли викликати в масах почуття фанатизму»; тільки тому, що навчили їх «віддавати своє життя за свій ідол», ідеал, і – нищити чуже за нього ж.

Те саме в міжнаціональній житті. Імперіалізм – це не тільки «здирство», але одночасно виконання громадських справ, в громадських інтересах націями, покликаними до того. «Нації імперіалістичні (пише цитований американець) не тільки розширюють своє панування, вони ж належать до тих, які найбільш спричинилися до розвитку цивілізації в себе дома»... Коли хочемо бути трохи парадоксальними і коли право належить здібнішим, – можемо сказати, що право самовизначення мають лише імперіалістичні нації, у яких імперіалізм є в стані кінетичним, або бодай потенціальним: «самовизначення наших часів – це таке саме чудернацьке гасло, як легітимізм часів Метерніха», як право всіх правлячих династій до панування над «своїми» народами. «Великий факт лишається той, що є вищі і менше вартні народи, що вміють правити іншими (і собою), і народи, що цього не вміють; думати, що може колись буде інакше, це нісенітниця. Імперіалізм – це принцип природи, нівелюючий, одностайний принцип відразливий природі». Всякий поступ базується на нерівності і визнає засади вищості. Хто не має відваги або даних стати рівним із вищими, не має змоги стати рівноправним, незалежним.

Ми відповідаємо – ніколи народу Народ є для всякої ідеї, чи в її статичному, чи в динамічному стані – чинник пасивний, той, що приймає. Чинником активним, тим, що накидає якусь ідею, тим, де ця ідея зроджується, є – активна, або ініціативна меншість. Називають її по різному: «класово свідомий пролетаріат» (в противність переважній масі несвідомого), «національно свідомі інтелігенція», «аристократія», «правляча кліка», «тирани» (її політичні твори – ССР, фашистська держава, але – суть цієї меншості та її роль в усіх громадських одиницях та сама. Це група, яка формує неясну для «неусвідомленої» маси ідею, робить її доступною цій масі і, нарешті, мобілізує «народ» для боротьби за цю ідею.

Отже, при всякій стані суспільності, для утримання її при життю, для успішної оборони і всякої акції взагалі – неминучою умовою є існування активної, відважної, спрагненої влади меншості, цієї правдивої носительки великих ідей, найважливішого чинника історії.

Живуть і панують лише раси, які не знають сумнівів, які не задумуються над правом на власне існування і на існування коштом слабших і нездар; раси, які покладаються не на обставини, але на свою не вгнуту силу раси, для яких і розріст і їх ідея є догмою абсолютною, не релятивною, шукаючою санкції, вартістю. «Бо не знати, чи від початку світу можна назвати однісіньку культуру, установу або релігійну науку, які би вдалося утримати, стаючи на засади, вартість яких уважалася лише релятивною». Чому досі стоїть Англія?

Тому, що, як казав один англійський учитель Гізо, там ще в школах «вливалося залізо в душу дітей», а не розслаблюючі доктрини «загальної справедливості», пошанування ворогів, користі війни й інших вартостей, яких не було сміливості брати догматично; тому, що там не пропагувалося ненависті до афекту і волі...

Коли Україна хоче вийти зі стану провінції, мусить витворити в собі, крім волі до влади, ту велику всеобіймаючу ідею, ідею опанування духового, економічного і політичного нації. Без такої ідеї ми все лишимося нацією уярмленою, провінцією, народом, що житиме роздвоєною душею, не в стані витворити збірної волі; народом «конвульсійних вибухів», народом без пафосу, сателітом сильніших; парією, верствою, навіть у себе вдома невірником не лише політичним, але й духовим і соціальним, нацією з «анархією доктрин» і з «ослабленням волі...». Так буде, доки не виповімо безоглядної війни всім атомістичним та інтернаціональним доктринам, які паношують в нас, які сковують думку нації та її енергію, які розсаджують усяку збірну національну волю. Такою ідеєю може стати в нас не всесвітня, ані соціальна, лише тільки національна ідея, що б гляділа в майбутнє і мала відвагу скорити собі свій світ.

Національна ідея, що хоче жити, має одверто голосити свій остаточний ідеал влади супроти зовнішніх, так як і проти внутрішніх сил, що сковують її енергію. Мети нації не обмежуються завданнями дня, ані тим станом, який застала дана генерація. Нація дивиться в минуле, звідки в традиціях шукає свою відправну точку, і в майбутнє, яке має урядити для будучих поколінь, ретроспективно і перспективно, не нехтуючи традиціями, ані провідною ідеєю майбутнього в ім'я завдань дня.

Мусимо змести з дороги всі декадентські доктрини, що заважають консолідації нації довкола одного ідеалу: весь цей лібералізм, демократизм, соціалізм, пацифізм. Кожна з цих ідей має відповісти на запитання: чи вона скріплює націю, чи спричинюється до її могутності, чи, навпаки, її ослаблює. Це єдиний критерій до їх прийняття або відкинення. Не ідеал самостійності маємо оцінювати з точки погляду «свободи» одиниці, «демократичності» форми правління або «визволення пролетаріату», чи щастя «плохої породи», чи «мирного життя» країни, – лише на те все треба глядіти з точки погляду влади і могутності нації.

Всю дотеперішню науку треба перевернути! Нас учили, що на національний ідеал треба «поглянути без усяких упереджень, вільно від усяких споминів історії» Якраз навпаки! Мусимо усвідомити собі криваві зусилля минулих поколінь, щоби знати, як іти далі до тієї самої мети. Нас учили, що ідеал нації це «земля», «кусень чорного хліба» та спокій... Якраз навпаки! Тим ідеалом є експансія, організованість, влада.

Нас учили «завжди стреміти до згоди» з противною ідеєю, «не поглиблювати національні антагонізми», не віддаватися «безглуздім ворожнечі...» Якраз навпаки! Нація передусім мусить плекати в собі ті почування та ідеї, які помагають скоріше дійти до мети.

Надоїло шукати чогось, «щоб стояло вище над усіма націоналізмами», «всіх людей всіх вір признати братами», шукати «інтернаціональної

загальнолюдської правди», виступати «під більш людським прапором, аніж релігійний та національний фанатизм», «без зараннього рішення справ дальшої будучини...» Якраз навпаки! Нісенітницею є «інтернаціональна правда». Коли це не мрія, лиш факт, то лише плащик для чужої ідеї, як от російське слов'янофільство або більшовизм. Нісенітницею є «загальнолюдська точка погляду» в політиці, бо точок погляду є стільки, скільки націй. Інтернаціоналізм, слушно зауважив провідник фашизму, як любов, – до цього належать двоє. Коли ж цей інтернаціоналізм «без взаємності» засвоює собі нація підбита, це політичний онанізм, не гідний нації, що хоче стати вільною. Нас учили: «Коли волю народу забезпечує окремішність, треба змагати до окремішності, коли її краще забезпечує спілка (федерація) з другою нацією, треба використати федерацію...» Нісенітниця! Треба сказати: «Коли «воля народу» не суперечить непідлеглості нації, треба цю волю дати, коли ця «воля» веде до втрати «непідлеглості», треба цю волю обмежити». Нас учили ідей «гуманізму», але нам найліпше пам'ятати слова Макіавеллі: «Коли йдеться про роздумування над щастям рідного краю, громадянин не повинен затримуватися жодною розвагою справедливості чи несправедливості, людяності чи жорстокості. Істотна крапка, яку треба поставити над усім, це забезпечити нації свободу й незалежність».

Така повинна бути наша національна ідея: всеобіймаюча, виключна, яскрава, якої гаслом є не спочинок і уживання, лиш акція і воля до влади над відірваними засадами, над чужою ідеєю, над власним оточенням, над «обставинами», над усім часовим і поодиноким. Лише та ідея виведе нас зі стану провінції, лише вона сполучиться з тим пафосом, без якого мертва всяка ідея.

Щоби великий всеобіймаючий ідеал нації міг сполучитися з могутнім національним інстинктом, він мусить черпати свій зміст не в відірваних засадах інтернаціоналізму, космополітизму, соціалізму, гуманізму, лише в тайниках національної психіки, в потребах нації, в її ірраціональній волі до життя й панування. Осміяна філістерами філософія британського націоналізму, повинна стати й нашим гаслом. Бо лиш той ідеал добрий, що спирається на національним інстинкті, який ставить себе понад усе партикулярне й дочасне, дрібне, який лучить минуле з майбутнім і не зупиняється перед жодними зусиллями. В цім відношенні доктрина, що розвивається тут як суто націоналістична, протиставляється яскраво і правому і лівому, яке виразно застерігалось проти «націоналізму», протиставляючи йому вузький ідеал того чи іншого класу або провінції.

Джерело : Донцов Д. Твори. Том 1. Геополітичні та ідеологічні праці. Львів, 2001. С. 372–374, 383–384, 412.

визначення

Націоналізм (латинською мовою – народ) – радикальний політичний напрям; ідеологія, психологія, соціальна практика, світогляд, відповідно до яких нація вважається головним і вирішальним чинником історії; її інтересам підпорядковані всі елементи суспільного життя. Для націоналізму в політиці не

існує жодних етичних норм, крім «національного егоїзму». Стосовно інших націй переважає принцип боротьби, тому позиції націоналізму ворожі щодо пацифізму та інтернаціоналізму, а також індивідуалізму, який не підпорядковує індивіда нації цілковито, щодо політичного лібералізму й демократії. Крайнім виявом є італійський фашизм та аналогічні течії.

Вперше націоналістичною називає себе група у Франції (1898 р.), яка мала виразну антисемітську тенденцію. За певних умов (наприклад, загострення суспільної боротьби) націоналізм може сприйматися як такий, що відповідає природі людини й суспільства, виражає важливі умови їх буття. Не гіпертрофований до патологічних форм він задовольняє здорову потребу людини й суспільства у національній самосвідомості як важливій складовій самоідентифікації в історії.

Питання для самоконтролю

1. Яка форма правління та організація державної влади передбачалась в Конституціях М. Грушевського та М. Міхновського?
2. Яка форма державного устрою, на думку кожного, повинна бути в Україні?
3. Яким було ставлення до прав людини і громадянина та їх закріплення в українській політичній думці визначеного періоду?

ЗАВДАННЯ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Завдання 1.

Термінологія з курсу «Історія молодіжного руху Європи»

Опрацювати запропоновану літературу та знайти відповіді на запитання. Відповіді опрацьовуються письмово в конспекті на встановлену дату. Кожен студент повинен опрацювати усі запропоновані терміни та поняття.

Перелік понять для аналізу:

1. Дайте найбільш влучне, на ваш погляд, визначення «Історії політичних вчень» та аргументуйте свій вибір.
2. Проаналізуйте та занотуйте зміст основних категорій та понять «Історії політичних вчень».
3. Ознайомившись із періодизацією «Історії політичних вчень», виокремити критерії за допомогою яких вона здійснюється та особливості еволюції політичних вчень характерні для кожного з її етапів.
4. Порівняйте «Історію політичних вчень» із суспільствознавчими та історичними навчальними дисциплінами.
5. Порівняйте ці поняття і докажіть, що з них домінує на різних етапах розвитку політичної думки: а) політичні погляди; б) політичні концепції; в) політичні доктрини; г) політична наука.

Література:

1. Андрусак Т. Г. Історія політичних та правових вчень : посібник. Львів, 2001. 217 с.
2. Лейст О. Є. История политических и правовых учений : учеб. для вузов. Москва : «Зерцало», 2006. 568 с.
3. Нерсесянц В. С. История политических и правовых учений : учебник для вузов.. Москва : Норма, 2004. 944 с.
4. Кирилюк Ф. М., Батрименко О. В. Історія зарубіжних політичних вчень. Навчально-методичний посібник. Київ : XXI ст.: діалог культур, 2005. 254 с.
5. Романюк А. С. Історія західних політичних вчень. Політичні доктрини ХХ – початку ХХІ ст. Київ : Знання, 2011. 255 с.
6. Себайн Дж. Г. Історія політичної думки. Київ : Основи, 1997. 838 с.
7. Шульженко Ф., Андрусак П. Історія політичних і правових вчень. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 301 с.
8. Щербина П. Ф. Історія політичних і правових вчень стародавнього світу : курс лекцій. Хмельницький, 2000. 404 с.

Завдання 2.

Підготовка, заслуховування та обговорення доповідей.

Підготовка студентів до курсу «Історія політичних вчень» передбачає виступ та участь у обговоренні доповідей. Протягом семестру кожен студент має можливість підготувати мінімум одну доповідь та виступити з нею під час практичного заняття. Як правило, доповідь на семінарі – це роздум над актуальною проблемою з курсу «Історія політичних вчень», що віддзеркалює

особисту позицію студента та систему аргументів, на яких ця позиція ґрунтується. Під час доповіді на семінарі кожен студент має можливість продемонструвати глибокі знання з обраної проблеми, збалансоване використання зібраної інформації; логічність, самостійність, аргументованість викладених думок і висновків.

Підготовка доповіді передбачає ознайомлення з джерельною базою та накову літературою з обраної теми, яка відображає різні підходи до бачення проблеми; дає змогу студентові виробити власну позицію та систему аргументації. Обраний джерелознавчий та історіографічний матеріал викладається у змісті доповіді як система доказів на користь сформульованої самостійно ключової тези доповідача.

Тема має бути розкрита без пропуску логічних ланок. Починаючи роботу на змістом доповіді, необхідно чітко визначити її головну ідею, а також, тези, що мають її обґрунтувати. Останні необхідно підтверджувати фактами, думками істориків чи власними. Кожна теза не повинна суперечити іншим, а кожен новий доказ має бути належно аргументованим, та пов'язаним з попередніми.

Вибір тематики доповідей як правило, здійснюється викладачем для кожного практичного заняття, у залежності від вже засвоєного лекційного матеріалу. Регламент виступу з доповіддю на практичному занятті з історії міжнародних відносин та дипломатії – 7-10 хвилин. Практика попередніх років проведення практичних занять демонструє, що збільшення часу на заслуховування доповіді є мало конструктивним, у зв'язку з тим що засвоєння слухачами більш довгого вербального інформаційного потоку є проблематичним.

Перелік тем доповідей для семінарських занять з «Історія політичних вчень».

1. Причини та ареал виникнення теорії суспільних відносин.
2. Основний принцип взаємовідносин між людьми згідно вченню Кун Фу Цзи.
3. Теорія управління державою у Платона та наліз Платоном демократії та тиранії. Платон про залежність формування людських якостей від форми правління.
4. Аристотель про державний устрій, правильні та неправильні форми: критерії розбіжностей.
5. Цицерон про форми устрою держави. «Ідеальна держава» Цицерона – спільне та відмінне із вченнями Платона та Аристотеля.
6. Основні характеристики республіканського правління за Нікколо Мак'явеллі. Нікколо Мак'явеллі про свободу в державі.
7. Оцінка творчості Нікколо Мак'явеллі у Бертрана Рассела (Історія Західної філософії) та у Валерія Скиби (Вступ до політології).

8. Вирішення проблеми свободи в державі утопійців Томаса Мора. Суть ідеальної держави за Томасом Мором та соціально-політичні шляхи здійснення справедливості Томасом Мором.
9. Мета соціальної регламентації у Томазо Кампанелли. Проблема рівності та соціальної ієрархії у «Місті Сонця».
10. Ідеї демократичної республіки, самостійності штатів і народного суверенітету у вченнях Б. Франкліна, Т. Пейна і Т. Джефферсона.
11. Політичні концепції централістів-федералістів Дж. Адамса, А. Гамільтона та Дж. Медісона.
12. Сутність та основні положення соціальної програми Т. Пейна.
13. Зробіть письмову характеристику ролі уряду в забезпеченні прав людини за Т. Джефферсоном.
14. Зробіть порівняння спільних і відмінних ознак європейської та північноамериканської суспільно-політичної думки доби Просвітництва.
15. Критерії гуманізму політики та влади які формує Просвітництво на конкретних прикладах аналізу текстів першоджерел теоретиків просвітництва.
16. Співвідношення між собою політико-правових теорій раннього буржуазного лібералізму (Т.Гоббс, Д.Локк, Ф.Бекон) та Просвітництва.
17. Співставлення християнської ідеї держави, влади та політики та просвітницької.
18. Новий зміст у Просвітництві ідеї розподілу влад. Докажіть свою аргументацію конкретним зверненням до першоджерел.
19. Особливість трактування політичних процесів у французькому, німецькому, англійському та українському просвітництві.
20. Вплив політичних поглядів просвітників на розвиток суспільних процесів в Європі ХУІІІ-ХІХ ст.
21. Еволюція консервативної ідеології (основні доктрини; фактори, які впливали на зміни, специфіка партій та рухів у країнах).
22. Еволюція ліберальної ідеології (основні доктрини; фактори, які впливали на зміни, специфіка партій та рухів у країнах).
23. Розвиток парламентаризму та державно-правових систем.
24. Розвиток фемінізму на рубежі ХІХ – ХХ ст.
25. Формування ідеології антисемітизму у Європі на рубежі ХІХ – ХХ ст.
26. Еволюція ідеології марксизму (основні доктрини; фактори, які впливали на зміни, специфіка партій та рухів у країнах).
27. Еволюція ідеології фашизму (основні доктрини; фактори, які впливали на зміни, специфіка партій та рухів у країнах).
28. Еволюція неоконсервативної ідеології (основні доктрини; фактори, які впливали на зміни, специфіка партій та рухів у країнах).
29. Еволюція ідеології анархізму (основні доктрини; фактори, які впливали на зміни, специфіка партій та рухів у країнах).
30. Еволюція ідеології неофашизму (основні доктрини; фактори, які впливали на зміни, специфіка партій та рухів у країнах).

Завдання 3.

Читання, реферування та рецензування монографій.

Формування критичного мислення через опанування курсу «Історія політичних вчень» вимагає від студентів постійного вивчення вже існуючих наукових праць (монографій, статей, повідомлень), інформації розміщеної у енциклопедіях, довідкових виданнях, Інтернеті тощо. Зібрані авторами даної методичної розробки монографії та підручники орієнтують студентів на ознайомлення з найновішими та досягненнями у розвитку історичних та політологічних досліджень у межах курсу з «Історія політичних вчень», допомагають ознайомитись з актуальними проблемами. Між тим, далеко не всі існуючі на сьогодні історіографічні оцінки є беззаперечними, тому студенти мають прагнути до вироблення власної точки зору та власних висновків щодо винесених на обговорення під час практичних занять проблемних питань.

При цьому, обов'язковий елемент – обмірковування знайденої інформації, вироблення власного розуміння щодо проблематики кожного з запропонованих семінарів. Працюючи над джерелами важливо фіксувати власні думки, у тезовій формі, що сприяє конструюванню нового знання. Без критичного опрацювання монографій не обійтися. Під час реферування обраної монографії студенту необхідно не лише пов'язати рецензоване ним дослідження із загальним станом розвитку історичної науки, а й порівняти отримані висновки з твердженнями інших дослідників, підтвердити актуальність обраної автором теми, важливість його наукової концепції, наявність раніше невідомої науковцям інформації, стиль викладу, обґрунтованість висновків автора тощо.

Вибір монографії або підручника для реферування як правило, здійснюється викладачем для кожного практичного заняття чи протягом модулю, у залежності від вже засвоєного лекційного матеріалу. Приблизний перелік робіт, рекомендованих для опрацювання надається далі.

Перелік рекомендованих для ознайомлення та самостійного опрацювання статей або монографій.

1. Ашин Г. Современная теория элиты: критический очерк. Москва : АСТ, 1985. 265 с.
2. Боден Ж. Метод легкого познания истории. Москва: Наука, 2000. 412 с.
3. Єрмоленко В. Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX – XX століть. Київ : Дух і літера, 2018. 480 с.
4. Касьянов Г. Теорія нації і націоналізму. Київ : Либідь, 1999. 352 с.
5. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки Київ : Основи, 1998. 669 с.
6. Себайн Дж. Г. Історія політичної думки. Київ : Основи, 1997. 838 с.
7. Ситник П. Аналіз вихідних принципів соціально-політичного вчення марксизму : уроки історії Київ : Основи, 1997. 266 с.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ З КУРСУ «ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ВЧЕНЬ»

1. Поняття та структура політичних доктрин.
2. Періодизація історії політичних та правових вчень.
3. Складові політико-правових доктрин.
4. Особливості політичних та правових вчень Стародавнього Сходу.
5. Політична та правова ідеологія Стародавньої Індії.
6. Політична та правова ідеологія Стародавньої Китаю.
7. Значення політичних та правових вчень Стародавнього Сходу.
8. Особливості політичних та правових вчень Стародавньої Греції.
9. Розвиток демократичних вчень. Софісти.
10. Політична та правова ідеологія Платона та Аристотеля
11. Значення політичних та правових вчень Стародавньої Греції
12. Особливості політичних та правових вчень Стародавнього Риму.
13. Достоїнства та недоліки ідеального правителя в творчості Конфуція та сучасні ідеали.
14. Характеристика основних ідей про державу у вченнях Платона, Аристотеля, Конфуція.
15. Ідеї комунізму та тоталітаризму у вченні Платона Політико-правове вчення Цицерона.
16. Політична та правова ідеологія раннього християнства.
17. Зародження теократичних доктрин. Августин Блаженний.
18. Значення політичних та правових вчень Стародавнього Риму.
19. Політична та правова ідеологія у Західній Європі у період середніх віків.
20. Загальна характеристика середньовічної політичної думки.
21. Середньовічні ереси.
22. Вчення Фоми Аквінського про державу та право.
23. Значення політичних та правових вчень у Західній Європі у період середніх віків.
24. Політичне вчення Нікколо Макіавеллі.
25. Політичний ідеал «Міста Сонця» Томазо Кампанелли.
26. «Утопія» Томаса Мора.
27. Проблеми усупільнення власності, принципи організації праці та розподілу матеріальних благ у політичному вченні Т.Мора.
28. Порівняльна характеристика політичних концепцій Т. Мора і Т.Кампанелли.
29. Політична та правова ідеологія Англії у період Англійської буржуазної революції.
30. Особливості політичних та правових вчень періода революцій
31. Вчення Т.Гоббса про державу та право.
32. Теорія права Б.Спинози.
33. Джон Локк та його політичні погляди.
34. Сутність Просвітництва як суспільно історичного феномену.
35. Політичні ідеї Вольтера.

36. Порівняльна характеристика політичних вчень Т. Гоббса та Дж. Локка.
37. Політичне вчення Шарля-Луї Монтеск'є.
38. «Суспільний договір» Ж.-Ж. Руссо та його вплив на подальший політичний розвиток.
39. Політичні концепції Дені Дідро, Поля-Анрі Гольбаха і Клода-Адріана Гельвеція.
40. Американська політична думка просвітницької доби.
41. Ідеї демократичної республіки, самостійності штатів і народного суверенітету у вченнях Б. Франкліна, Т. Пейна і Т. Джефферсона.
42. Політичні концепції централістів-федералістів Дж. Адамса, А. Гамільтона та Дж. Медісона.
43. Теорія федералізму А. Гамільтона.
44. Особливості становлення політичної думки в Німеччині.
45. Основні напрями розвитку української державно-правової думки в першій половині ХХ століття.
46. Основні течії зарубіжної державно-правової думки в ХХ столітті.
47. Особливості сучасних політичних та правових вчень.
48. Концепція плюралістичної демократії (Г.Ласки, М.Ориу).
49. Концепція соціальної держави (К.Мюндаль, Д.Белл)
50. Теорія демократичного соціалізму.
51. Значення політичних та правових вчень сучасності.

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Казакова Оксана Миколаївна
Бессонова Марина Миколаївна

ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ВЧЕНЬ

Практикум до семінарських занять, виконання самостійної роботи для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», освітньо-професійної програми «Країнознавство»

Рецензент *С. В. Білоножко*
Відповідальний за випуск *О. М. Маклюк*
Коректор *С. С. Люта*